orice mişcare bruscă; de altfel ţigara te pune într'o stare de linişte plăcută, fumul albastru care se ridică te distrage şi te face mai conciliant, ochiul are ce privi, mâna e ocupată, mirosul satisfăcut şi eşti fericit. Peste câteva minute Bismarck se înfurie, vorbind de Garibaldi. Atunci contele francez, care însoţeşte pe Favre şi care raportează această întâmplare, oferă lui Bismarck o ţigară, surâzând.

Francezii recunosc în el o perfectă măestrie şi o curtenie constantă. E adevărat că pisica se joacă cu şoarecele, dar faţă de ei Bismarck dă spiritului lui o turnură galică, pentru a-şi captiva adversarii, căci el vrea pacea, îi trebue pacea aproape tot atât de repede ca şi lor. Dacă ar fi Englezi, el s'ar purta cu totul altfel. Când Thiers intervine mai târziu şi se lansează în vorbe frumoase şi Bismarck însfârşit, cere şase miliarde iar Thiers strigă că e o ticăloşie, Bismarck începe deodată să vorbească în nemţeşte şi cheamă imediat un interpret: „Cunoştinţele mele în limba franceză nu sunt suficiente pentru a-mi permite să înţeleg ultimele cuvinte ale d-lui Thiers". Însfârşit, se reculeg amândoi, se socotesc, continuă discuţia cu fapte şi Bismarck începe să vorbească iar franţuzeşte.

„Am recunoscut în el, povesteşte Favre, un om politic cu mult superior la tot ce se poate imagina în această privinţă. Bismarck pare a nu ţine seamă decât de ceea ce există şi nu caută decât soluţii practice. Foarte impresionabil şi nervos, el nu-şi poate stăpâni întotdeauna impetuozitatea. L-am văzut câteodată foarte indulgent şi alteori foarte necruţător. Pe mine nu m'a înşelat niciodată. Adesea prin asprimile lui m'a jignit şi m'a revoltat, dar întotdeauna, atât în chestiunile mari cât şi în cele mărunte, l-am găsit just şi punctual". Părerea aceasta a unui duşman este în fond cea mai mare laudă care i s'a adus vreodată lui Bismarck.

Negocierile erau stingherite de lungi conferinţe cu regele şi cu generalii. Toată lumea se amesteca şi înainte de toţi, Augusta. „Ii cunosc intrigile, spune Bismarck, dar regele, la cererea mea, i-a scris o scrisoare, la care ea nu va răspunde aşa de repede". Când el vrea cu o contribuţie de două sute de milioane impusă Parisului să indemnizeze pe prinţii germani păgubiţi în 1866 şi care astăzi îi sunt aliaţi, regele se opune. Toţi ţin să aibă fortăreţele, afară de Bismarck. Insfârşit, cere şi el Alsacia cu Belfort şi o parte din Lorena cu Metz, numai pentrucă Moltke declară că aceasta e de absolută nevoie pentru siguranţa Germaniei; mai cere şase miliarde şi intrarea în Paris, reduce apoi la cinci miliarde, calculând după indemnitatea de războiu a Prusiei în 1807 şi proporţional cu numărul locuitorilor, urmând aici părerea lui Bleichröder, pe care l-a convocat pentru această chestiune. Insfârşit, dă adversarului să aleagă între Belfort şi intrarea în Paris, şi Francezul salvează imediat fortăreaţa acceptând umilinţa, lucru care nu se potriveşte cu caracterul francez.

Dar în timp ce toată lumea e bucuroasă, omul de stat rămâne sceptic. Anexiunea aceasta nu-i prea place şi el spune Kronprinzului: „Nu m'am hotărît să insist pentru luarea Metzului decât ca să fac pe plac militarilor noştri. De altfel regele a dat a se înţelege că ar fi dispus să continue războiul tocmai pentru posesiunea cetăţii". Iar soţiei, îi scrie: „Am obţinut mai mult de cât cred eu că am avea nevoie după calculele mele politice. Dar a trebuit să ţin seama şi sus şi jos de stări de spirit, care nu se pot învinge. Luăm Metz-ul... cu elemente foarte indigeste".

Când în sfârşit, s'a pus de acord cu Thiers şi Favre, Bismarck răsuflă. Ingrozitoarele dureri de cap care-l torturau în ultimele zile dispar subit. El trece în odaia ofiţerilor de gardă fluerând o arie de vânătoare. Seara stă la masă cu ministrul Bavariei şi Bleichröder: simbol al unităţii şi al miliardelor. După plecarea

lor, vrea să asculte muzică, lucru pe care nu l-a mai făcut de mult și-l roagă pe Keudell să-i cânte marșul lui Hohenfriedberg.

A doua zi Thiers revine pentru semnătură, ministrul învins redevine istoricul rece, privește pe învingător și-i spune: „De altfel, să știți că noi am făcut unitatea d-voastră".

Bismarck primește vorba ca pe o săgeată drept în inima gândurilor lui; privește pe savant, și-i răspunde simplu: poate.

După toate luptele, intrigile, minciunile și vicleniile de care au fost pline convorbirile zilelor trecute, acest dialog părăsește vulgarele chestiuni de cifre și de interese, pentru a se ridica în atmosfera pură a spiritului. E aici toată problema a două popoare vecine. Unul nu vroia să-l lase pe celălalt să-și realizeze unitatea, iar celălalt, desigur, n'ar fi izbutit aceasta fără să lupte. Raportul de dependență între progresul național și dușmănia internațională iese deodată la iveală, iar învingătorul nu neagă acest lucru. Bismarck nu vrea să fie brutal față de bătrânul Thiers și de altfel nici nu vrea să-i trezească disprețul, dându-i pe deantregul dreptate. Pe de altă parte, Bismarck nu vrea să-l lase pe Thiers să repurteze o victorie intelectuală, victorie cu care s'ar lăuda apoi la Camera din Paris. El a simțit asta într'o clipă, a calculat și a răspuns imediat: poate.

Unitatea Germaniei părea terminată la sfârșitul lui Noembrie. Ii lipsea numai capul. Și aici lupta devine o comedie cum istoria împăraților Europei n'a mai înregistrat vreodată, decând primul Cezar a respins de trei ori coroana. Toți liberalii se opuneau creațiunii unui împărat. Un om ca Freytag combătea acest titlu, în care el vedea apărând un fals idealism. Din invidie, cea mai mare parte din prinți și toți regii germani se opuneau. In sfârșit, și înainte de toate, însuși regele Wilhelm nu vroia. Cu zece ani în urmă, el se încoronase cu propria lui mână și acum un cor

de prinți și poporul însuși îi ofereau o a doua coroană, aceea despre care fratele lui spunea că e plămădită din noroiu și lut și pe care o refuzase. Sunt un Prusian, zicea regele Wilhelm; el se gândea la strămoșii lui și la cei 74 de ani pe care îi avea și era hotărît să refuze titlul de împărat. „Ce să fac cu titlul acesta, spunea el mereu miniștrilor; cu asta el voia să zică: ce să fac eu cu un titlu onorific, sau cu o funcție modernă. Bismarck la aceasta nu putea decât să-i răspundă: „Majestatea Voastră nu poate totuși să rămână mereu un simplu președinte al Uniunii germane".

Modestul rege spunea în seara de Anul Nou fiului lui: „Ce mă necăjește mai mult e chestiunea aceasta a titlului. Mă gândesc că chestiunea unității germane a fost aproape rațiunea de viață a fostului rege și că i s'a oferit chiar această coroană de hârtie și el totuși n'a primit-o; și acum iată că, cu sufletul meu de Prusian, trebue să văd cum un titlu care a înfăptuit atâtea lucruri mari dispare, pentru a face loc altui titlu care timp de un secol a fost potrivnic Prusiei. Fatalitatea e împotriva mea".

Cu o mie de ani înainte, Carol cel Mare a avut aceeași presimțire, când Papa i-a dat pe neașteptate coroana imperială, pe care el n'o voia; el a spus mai târziu că „se eo die, quamvis praecipua festivitas esset, ecclesiam non intraturum, si pontificis consilium praescire potuisset" [1]). Bismarck el însuși, gândindu-se mereu la realități, era la început împotriva titlului de împărat. In Octombrie el spunea Kronprinzului că e nevoie ca vechea curte a Prusiei să desfășoare mai multă strălucire, dar încetul cu încetul el se entuziasmează pentru această idee, recunoscând în ea un element util pentru unitate și centralizare.

Cea mai mare parte din casele germane erau pentru

1) In ziua aceea el n'ar fi intrat în biserică dacă ar fi bănuit planurile papei.

imperiu. Tot astfel şi marele duce de Baden şi înaintea tuturor Kronprinzul. Freytag, care pe atunci îl vedea foarte des pe acesta din urmă, spune: „Inventarea unei noui coroane şi a unui blazon erau pentru el şi mai ales pentru prinţesa de coroană o chestiune foarte importantă. Vreau să spun că Kronprinzul a fost promotorul şi factorul principal a nouei stări de lucruri". Tot Kronprinzul la deschiderea primului Reichstag german a pus să se aducă pentru această solemnitate modernă, spre marea surpriză a deputaţilor, vechiul tron al împăraţilor saxoni.

Dar acum nici fiul, nici ginerele regelui nu puteau să facă propunerea. Ea trebuia să vină din partea celui mai puternic dintre regii germani; acesta rămânea în castelul lui de vis, ascultând muzică şi plutind în chip de Lohengrin pe lacul împrejmuit cu scoici. Regele Ludovic nici măcar nu răspundea la scrisorile frumoase, pe care i le trimetea vărul lui din Baden; el n'avea nevoie nici de împărat, nici de imperiu. De abia când i se spuse că ar putea să locuiască într'un castel şi mai frumos la Trianon, el începu să se intereseze şi-şi trimise marele scutier pe teatrul de luptă, ca să vadă despre ce castel e vorba.

Acest scutier e contele Holstein. Bismarck se foloseşte de el. El se gândeşte că după ce şi-a dat atâta osteneală ar fi păcat acuma ca un rege să nu vrea să primească coroana, iar celălalt să nu vrea să o ofere. El scrie trei din scrisorile lui cele mai spirituale, „imediat, pe o masă de pe care abia se luase mâncarea şi pe o hârtie, care sugea cerneala", Bismarck dovedeşte regeluui Ludovic, naiv într'o privinţă, că regele Bavariei nu poate să tolereze ca regele Prusiei să exercite o influenţă asupra Bavariei şi în Bavaria; dimpotrivă, un împărat german, prin situaţia lui, ar fi un vecin oarecare al Bavariei ci un compatriot; iată de ce regele Ludovic nu poate să facă concesii decât împăratului Germaniei şi nu regelui Prusiei. Dacă acest argument nu prinde, Bismarck se gândeşte să

o ia pe alt ton. Nu există oare nicio legătură între casa Wittelsbach şi familia Bismarck? Sigur că da! Acum trei sute de ani legătura asta exista. Intr'o a doua scrisoare, pe care o pune alături de prima în acelaşi plic, el mulţumeşte regelui „de bunăvoinţa, pe care dinastia bavareză a arătat-o strămoşilor lui timp de mulţi ani, pe vremea când această dinastie domnea în marca Brandenburgului".

Iată deci un argument faţă de rege şi unul faţă de om. Acum e vorba să vadă cum va scrie regele Ludovic, dacă va scrie. Dacă el îşi redactează propunerea altfel decât i-o sugerează Bismarck, dacă atinge cât de puţin orgoliul dinastic al vărului său, totul e pierdut. Acesta nu aşteaptă decât un pretext, pentru a refuza „căci Wilhelm, după părerea lui Bismarck, doreşte şi el să dovedească că dinastia lui e superioară celorlalte şi ţine la această superioritate mai mult decât la titlul de împărat".

Bismarck, ca un specialist în boli de nervi, trebue să dea acelaşi medicament ambilor săi clienţi, însă în chipuri diferite. El procedează cum e mai cuminte. Respectuos alăturează scrisorii către regele Ludovic un proiect de scrisoare către regele Wilhelm, (cu rugămintea numai de a se recopia). Marele scutier pleacă cu aceste trei scrisori. Regele Ludovic însă e indispus, adică stă la Hohenschwangau, nu vrea să audă decât muzică de Wagner şi nu vrea să ştie de niciun împărat Wilhelm; pe lângă asta îl mai dor şi dinţii. Holstein izbuteşte totuşi să fie primit, regele citeşte scrisorile de câte două ori, se simte măgulit, aşa cum prevăzuse Bismarck, trimite imediat să i se aducă cerneală şi condeiu şi scrie, stând în pat şi fără a cere părerea vreunui ministru, preţioasa scrisoare care-i este dictată. Holstein se întoarce la Versailles cât mai repede.

Aici se serbează tocmai aniversarea unei prinţese oarecare şi un prinţ bavarez, ascultând de „un ordin, care-i este natural foarte dezagreabil şi pe care l-a

primit cu câteva minute înainte de masă", dă regelui scrisoarea. E un document oficial. Aşa dar, Bismarck trebue să-l vadă înaintea tuturor. Aceasta îl priveşte pe el mai mult decât pe toţi; după masă regele dă lui Bismarck scrisoarea, ca să i-o citească, de faţă fiind şi Kronprinzul. Foarte serios şi cu frumoase intonaţii în glas, Bismarck citeşte propria lui scrisoare. Ce va răspunde regele? El nu-şi cruţă vorbele faţă de trimiţătorul scrisorii. Bătrânul suveran exclamă mânios: „Tocmai asta mai lipsea". După însăşi spusele Kronprinzului „regele, la cetirea scrisorii e foarte supărat". Apoi regele rămâne singur fără ca să bănuiască conjuraţia. Afară, Kronprinzul strânge mâna lui Bismarck şi în aceeaşi seară notează în jurnalul lui: „Incepând de astăzi, împăratul şi imperiul sunt restabiliţi pentru totdeauna. Vremea cumplită când nu exista împărat s'a sfârşit şi dovada este însuşi acest nobil titlu". Candidatul la împărăţie începe prin a arăta o rezistenţă pasivă. Nimeni nu îndrăzneşte să vorbească de noua coroană şi el nici nu vrea să audă de asta. Dar totul e pregătit şi pe lângă asta naţiunea are şi ea puţin dreptul de a-şi spune cuvântul. Al doilea act al comediei se joacă la Reichstag. Un deputat, Delbrück, citeşte „cu o voce ştearsă scrisoarea regelui Bavariei. Era ca şi cum ar fi scos din buzunarul lui biata coroană imperială germană învelită în hârtie de ziar". Bismarck spune: „Acest mic vodevil imperial ar fi avut nevoie de un regisor mai priceput şi de o punere în scenă mai bogată".

Totuşi treizeci de delegaţi ai Reichstagului vin la Versailles nu pentru coroana imperială, ci numai pentru a remite o adresă. In acelaşi timp Landtagul Bavariei nu pare prea dispus să ratifice tratatul. Regele e furios. Declară că nu va primi delegaţia, cât timp nu i se va dovedi negru pe alb că toţi prinţii germani cer în chip formal imperiul, „pentrucă altfel s'ar putea spune că proectul de restabilire a imperiuului a emanat dela Reichstag şi nu dela prinţi". Diverse personagii dela curte, spune Kronprinzul, „se întreabă ce caută aici delegaţii Reichstagului". Stieber, şeful poliţiei la cartierul general, scrie soţiei lui: „Partidul curţii şi partidul militar nu se împacă între ele, iar cât despre mine, eu reprezint aici poporul german", şi, cum Stieber a fost altădată comunist, adaugă: „Ce timpuri minunate!".

Acum nu mai rămâne altceva de făcut de cât să se primească delegaţia, dar prinţii şi generalii nu se hotărăsc decât în ultimul moment. Scena se improvizează la prefectură. „Păcat că nu s'a întrebuinţat scara cea mare de marmoră", se tângue Kronprinzul. La prefectură Simson ţine un discurs, şi toată lumea poate să-şi aducă aminte de discursul pe care tot el l-a pronunţat cu douăzeci şi unu de ani în urmă, oferind aceeaşi coroană fratelui actualului rege. Apoi el citeşte o adresă, în care se spune: „De acord cu prinţii Germaniei, Reichstagul Germaniei de Nord roagă pe Majestatea Voastră să binevoiască să primească coroana imperială germană şi să consacre astfel unitatea Germaniei". In răspunsul regelui, chestiunea de drept e lăsată la o parte într'un chip tot atât de nebulos: „Numai în glasul unanim al prinţilor germani şi al oraşelor libere, precum şi în dorinţa poporului german, voi recunoaşte chemarea providenţii, pe care trebue s'o ascult cu încredere în bunătatea lui Dumnezeu". Aşa dar prinţii au glas, supuşii n'au decât dorinţi şi astfel noroiul şi lutul sunt acoperite cu aur. Poporul german de data asta e reprezentat de doi Evrei: discursul lui Simpson fusese redactat de Lasker, iar regele spunea după aceea: „Ii datoresc Domnului Lasker o mare onoare". Pe vremea aceea Bebel şi Liebknecht fură arestaţi pentru instigare la înalta trădare: ei se declaraseră împotriva constituţiei şi împreună cu alţi şase refuzaseră noul buget al războiului, din cauza cuceririlor ce fuseseră făcute. Scopul arestării era ca să fie îndepărtaţi dela lupta electorală.

Al treilea act era să fie cel mai cumplit pentru bătrânul suveran. Mareşalatul curţei lansează pentru 18 Ianuarie invitaţia următoare: „Remiterea decoraţiilor va avea loc în galeria oglinzilor în castelul dela Versailles la amiază după o scurtă rugăciune şi imediat după proclamaţie". Invitaţia aceasta e redactată într'o germană proastă şi regele nu vrea să devină împărat german, spunând răspicat că vrea să fie împărat al Germaniei sau să nu fie împărat de loc. Bismarck încearcă zadarnic să-l facă să înţeleagă că aceasta ar introduce o pretenţie la suveranitatea teritorială şi-i dă de exemplu pe împăratul rus, care nu se numeşte împărat al Rusiei. Iar regele îi răspunde că e o greşeală de traducere. Atunci Bismarck îi arată un taler, pe care Frederic e numit *rex Borussorum* şi nu *Borussiae* [1]), apoi aminteşte de termenul întrebuinţat în propria lui scrisoare, pe care Ludovic a recopiat-o, trimiţând-o lui Wilhelm, vorbeşte de deosebirile dintre împăraţi şi regi, prinţi electori şi mari duci, îi aduce aminte de pavilionul unde a avut loc întâlnirea între un rege al Prusiei şi un împărat, însfârşit, dă numai exemple istorice, pentru a dovedi regelui că ceea ce se va produce mâine nu este o înnălţare. Dar bătrânul suveran e din ce în ce mai necăjit şi spune: „Chiar dacă va fi fost aşa în trecut, acum eu ordon cum trebue să fie! Prinţii electori au mers întotdeauna înaintea prinţilor prusiani şi aşa trebue să fie şi de acum înainte". Apoi deodată izbucneşte în plâns şi începe să se tângue: „Vorbeşte de situaţia desnădăjduită în care se găseşte, pentrucă mâine va trebui să-şi ia rămas bun dela vechea Prusie, spunând apoi: „Fiul meu vrea din tot sufletul imperiul, iar eu nu ţin de loc la el, eu nu ţin decât la Prusia!... Insfârşit, se ridică, taie scurt discuţia şi declară că nu vrea să mai audă de solemnitatea, care trebuia să aibă loc a doua zi". Aceasta a fost ultimul

1) Regele *Prusienilor* şi nu al *Prusiei*.

strigăt plin de resentimente al celui din urmă rege al Prusiei. Acesta era omul, care în timpul războiului punea să i se întindă un pat de campanie în dormitorul somptuos al unui castel al lui Rotschild şi care îşi făcea din sala de baie cabinetul de lucru; omul care se mânia când i se spunea bătrân eroic, sau când era vorba de vulturul Hohenzollernilor, spunând că în blazonul lor nu există vultur.

Wilhelm, care voise să se retragă în 1848 pentru a salva situaţia fratelui său şi în 1862 pentru a-şi salva onoarea în lupta lui pentru bugetul armatei, vrea acum pentru a treia oară să se retragă şi „să lase totul lui Fritz", fiindcă ţine la Prusia şi o presimţire îl face să se teamă de noul titlu de împărat.

„Am fost atât de tulburat de această scenă, scrie Kronprinzul, încât eram aproape să mă îmbolnăvesc de supărare; după aceea am aflat că regele seara nici n'a apărut la ceai". Acum toată lumea se întreabă ce se va petrece mâine şi nimeni nu ştie. Dar mareşalatul curţei e mai puternic decât regii şi disciplina unui bătrân ofiţer german e neînduplecată, chiar dacă el trebue să devină împărat. A doua zi dimineaţa, sub controlul Kronprinzului posturile de onoare pătrund în galeria oglinzilor dela Versailles. Sunt şaizeci de steaguri, şase sute de ofiţeri şi câţiva oameni de trupă. Apoi sosesc prinţii germani şi în urma lor regele Wilhelm. Cum nimeni nu ştie sub care simboluri trebue să devină împărat, regele însuşi improvizează partea cea mai importantă şi anume ordinea în care trebue să se prezinte prinţii. E foarte ceremonios, dar îşi păstrează totuşi obişnuita lui modestie cavalerească. A doua zi el povesteşte:

„Nu mă ocupasem de loc de ordinea în care se va desfăşura ceremonia, nici măcar nu ştiam unde trebue să stea drapelele. Toţi voiau să mă aşez pe un tron, dar eu n'am vrut. Vroiam să stau în picioare în faţa altarului, în mijlocul prinţilor, dar când am văzut că drapelele mele fuseseră aşezate pe estradă,

a trebuit să mă duc într'acolo pentrucă eu trebue să fiu unde sunt drapelele. Dar estrada era atât de plină, încât prinţii aproape nici n'ar mai fi avut loc şi atunci ei ar fi rămas jos şi eu sus. I-am invitat să se urce ei întâi şi am dat ordin ca drapelele primului regiment de gardă, în care mi-am făcut intrarea în armată, drapelul regimentului de grenadiri, precum şi acelea ale batalionului de Landwehr, pe care l-am comandat atâta vreme, să vie imediat în urma mea. N'am putut să rămân aşa cum voiam, în picioare în faţa altarului şi să primesc astfel noua şi greaua mea răspundere, fiindcă drapelele erau mereu pe estradă. Regret numai că n'au fost de faţă toate drapelele gardei". După ce astfel tronul e înlocuit de altar, acesta de drapele şi după ce noul împărat îşi cheamă el însuşi oaspeţii încoronaţi să stea în acelaşi rând cu el, însă aşezându-şi între el şi ei drapelele, pastorul în loc de scurta rugăciune anunţată, ţine o predică în care vorbeşte de Ludovic al XIV-lea şi o disertaţie despre ziua de 18 Ianuarie. Bismarck e furios pe pastor din cauza îngâmfării lui prusace. Apoi Bismarck iese înainte şi citeşte proclamaţia, care începe cu aceste cuvinte: „Noi, Wilhelm al Prusiei, rege al Prusiei, prin graţia lui Dumnezeu, după ce prinţii şi oraşele libere ale Germaniei ne-au cerut într'un singur glas să restabilim imperiul şi să primim demnitatea imperială, vacantă de mai bine de şaizeci de ani, proclamăm că credem de datoria noastră faţă de patria întreagă să răspundem la această chemare a prinţilor şi a oraşelor libere din Germania, primind demnitatea imperială". Vorbele acestea se adresează „poporului german", dar acesta nu e aici decât ca simplu auditor şi rolul lui e numai pasiv, iar Reichstagul nu e pomenit de loc. Vestea e lansată în lumea întreagă cu aceste cuvinte solemne şi credincioşii supuşi află că prinţii germani, la sfârşitul secolului al nouăsprezecelea, şi-au ales un împărat ca în veacul de mijloc.

„De abia respirând de emoţie, palid la faţă, Bismarck rosti primele fraze". Astfel îl descrie pe Bismarck un medic german, martor al scenei. E adevărat că Kronprinzul nu remarcă decât „tonul serios, fără nicio urmă de căldură sau de solemnitate". Dar pentru clipa finală el imaginează o atitudine deosebită. „A fost o clipă înălţătoare. Am plecat un genunchiu în faţa împăratului şi i-am sărutat mâna, iar el m'a ridicat şi m'a strâns în braţe". Nici nu pot să spun ce se petrecea în sufletul meu. In acelaşi timp el observă efectul produs şi remarcă că „însuşi stegarii erau în prada unei mari emoţii".

Bătrânul Prusian se reculege repede; nu-i place să stea mult expus tuturor privirilor şi coboară de pe estradă. Toţi se uită încotro priveşte şi încotro merge. Acum se îndreaptă spre acei care au săvârşit toate aceste lucruri. Deoparte sunt generalii, de cealaltă prinţii. In locul gol dela mijloc stă un singur om, având încă în mână proclamaţia pe care a citit-o. El stă şi aşteaptă; strângerea de mână pe care o va primi acum e un simbol, Bismarck nu-şi va îndoi genunchii ca Kronprinzul: el omagiază lucrând şi nu prosternându-se. Acum el are dreptul să aştepte mulţumirea asta fără vorbe în faţa atâtor sute de oameni şi totuşi el nu-şi cunoaşte încă bătrânul suveran; acesta nu voia să devină nimic, cel mult împărat al Germaniei şi deodată cancelarul acesta i-a stricat toată solemnitatea! Iată de ce el coboară, se face că nu-l vede pe Bismarck, trece pe lângă el şi nu întinde mâna decât generalilor.

Aceasta e clipa în care Wilhelm I a arătat cea mai mare slăbiciune. El ştie bine cât datoreşte lui Bismarck, dar încăpăţânarea vârstei învinge pornirea lui sufletească. In clipa asta solemnă el lasă să se prevadă pe cine preferă şi pe cine nu poate suferi, şi aceasta în faţa atâtor prinţi, jurnalişti şi generali, care sunt în majoritate duşmani ai cancelarului şi care se vor grăbi să spună tuturor cele ce-au văzut. Bismarck

e singur. Fiecare a simţit jignirea pe care i-a adus-o regele şi ceea ce s'a petrecut se va reflecta mâine în mii de inimi, aşa cum se reflectă acum în sute de oglinzi la Versailles.

Bismarck ia lucrurile în chip stoic. El se mulţumeşte să înregistreze faptul, ştiind că asta n'are nicio influenţă asupra politicii lui şi constată că după câteva zile „relaţiile devin cu încetul şi dintr'o parte şi din alta ceea ce erau mai înainte". Regele — să-i lăsăm pentru o clipă acest titlu mai frumos, pe care Bismarck de altfel a continuat să-l întrebuinţeze întotdeauna — regele uită ofensa care i-a fost făcută în clipa când a fost făcut împărat. El are obiceiul să trimită înapoi diverse documente, servindu-se de plicul în care le-a primit şi în seara aceea el îndeplineşte acest lucru ca de obiceiu, dar când citeşte pe plic: „Majestăţii Sale Impăratului din partea Cancelarului Confederaţiei" el şterge ultimul cuvânt şi scrie „Imperiului".

Imperiul german începe astfel cu timiditate, cu economie şi cu lipsă de pretenţii.

„Să sperăm, scrie Roon — care nu asistase la proclamaţie — că această fericită naştere a unui împărat va da lui Bismarck măcar o mulţumire trecătoare, dar din nefericire nu este aşa". Iar Bismarck scrie şi el soţiei lui: „Scuză-mă că nu ţi-am scris de foarte multă vreme. Această naştere imperială a fost foarte grea şi în astfel de clipe regii au pofte ciudate ca şi femeile însărcinate. In calitatea mea de mamoş, de multe ori am fost cuprins de dorinţa de a fi o bombă şi de a exploadă, pentru a vedea dărâmându-se toată clădirea". Peste trei zile, la Bismarck la masă, se discuta ce deosebire este între împărat al Germanilor şi împărat al Germaniei. Bismarck se gândeşte o clipă, apoi întreabă: „Ştiţi d-voastră cum se spune Wurscht în latineşte? Farcimentum. Nescio quid mihi magis farcimentum esset [1]).

1) Wurscht pentru Wurst = cârnaţi. Es ist mir Wurscht = aceasta mi-e perfect indiferent. Bismarck vrea să spună că amândouă titlurile îi sunt la fel de indiferente.

CARTEA PATRA

DICTATORUL

Bismarck măreşte Germania şi micşorează pe Germani.

G. von BUNSEN

I

„Contele Bismarck Schönhausen roagă pe deputatul *** să binevoiască a veni să-l vadă în fiecare Sâmbătă la nouă seara, cu începere dela 24 Aprilie, în tot timpul sesiunii Reichstagului". Această invitaţie lansată pentru prima oară la deschiderea Reichstagului Germaniei de Nord stârni nelinişte, entuziasm şi opoziţie printre reprezentanţii poporului. Asemenea lucru era nou în Germania. Simson spuse că trebuia să se vie în frac, după toate regulele etichetei. Bismarck nu voia nici frac, nici etichetă. El voia să ţie în fiecare săptămână un fèl de bursă pentru oamenii politici, unde „în zece minute într'un colţ de salon aranjezi un lucru pentru care la Reichstag ar trebui o interpelare".

De multă vreme deja, Bismarck nu mai accepta nicio invitaţie şi abia dacă mai mergea din când în când la curte. Acum se îmbrăca de obiceiu cu un fel de redingotă neagră, înfăşurându-şi gâtul cu un fular indefinisabil sau cu bucăţi luate dela diverse uniforme, ceea ce îl făcea pe Moltke să surâdă. Astfel nervozitatea acestui om prea alintat şi îngreuiat de vârstă, mândria lui de autocrat, dorinţa lui de a fi gazdă şi nu invitat, pentru a nu avea să mulţumească nimănui, îl făcură din şiretenie şi calcul să-şi primească în fiecare săptămână pe duşmanii lui principali.

In cei zece ani de războiu Bismarck simţise că Virchow şi Duncker erau mai duşmani faţă de el decât Napoleon şi Franz Joseph; acum, la începutul

celor douăzeci de ani de pace Reichstagul i se împotrivea şi mai mult. Deja ideia de a se găsi singur împotriva a câtorva sute de indivizi îi aţâţa lui Bismarck dorinţa de luptă. Nu i-ar fi convenit să închidă Camera adversarilor şi să bage cheia în buzunar. Lui îi trebuia o opoziţie. Avea nevoie să poată înjura şi îi trebuiau oameni pe care să se supere. O astfel de atmosferă îi plăcea. Chiar sub un guvern absolut, el ar fi imaginat şi ar fi creiat o opoziţie numai ca să aibă cu cine să se înfrunte. In cei douăzeci de ani care urmează, îl vedem pe Bismarck mereu nemulţumit şi tânguindu-se mereu, dar frământarea asta continuă îi dă şi mai mult senzaţia vieţii. Dacă n'ar avea mereu cu cine să se lupte înlăuntru, el ar fi mai puţin ispitit să evite conflictele externe.

Şi totuşi, tocmai această bravură de fiecare clipă este în acelaşi timp adevărata cauză a greşelilor lui. Cu vârsta, mizantropia lui s'a schimbat într'un sălbatec dispreţ faţă de umanitate. Niciodată el n'a întâlnit un adversar care să-i fie la înălţime. El a devenit din ce în ce mai intransigent, din ce în ce mai poruncitor şi din această cauză n'a mai văzut clar în jurul lui. Bismarck n'a văzut nici schimbarea în spiritul epocei, nici ideile logice şi dorinţele legitime ale altor oameni şi ale altor clase. In afară, el niciodată nu şi-a preţuit un adversar sub valoarea lui şi n'a îndrăznit să-l atace decât cu forţe superioare, cu tunuri şi cu alianţe. Acum el îndrăzneşte să facă acest lucru şi înlăuntru. Din cauză că guvernarea lui fără legi fusese încoronată de succese, el se obişnuise acum să-şi dispreţuiască adversarii, şi pe cei noi şi pe cei vechi, adversari care aveau să sfârşească prin a-l răsturna. Europa a putut tolera ca Bismarck să facă să treacă forţa înaintea dreptului, constrânsă fiind de tunurile lui Roon, de puştile lui Moltke şi de disciplina soldaţilor prusiani. Dar poporul german s'a răzbunat pe Bismarck de faptul că el a făcut să treacă forţa înaintea spiritului.

Astfel el şi-a făcut din Reichstag un duşman de

moarte în loc de o unealtă, şi-a înstrăinat toate partidele, a încheiat şi a stricat alianţe, după cum i se părea că e necesar pentru situaţia externă. El şi-a atras cu încetul neîncrederea tuturor claselor societăţii, întorcându-se din cinci în cinci ani, la fiecare luptă electorală contra unui nou partid, în timp ce peste graniţă geniul lui surprindea întreaga Europă, şi în timp ce autocraţia politicii lui interne exaspera poporul, incapabil de a-i recunoaşte măestria în chestiunile externe. Aici el lucra singur. Putea să ţie în şah marile puteri, lucrând în taină şi nefiind răspunzător decât faţă de bătrânul rege, pe care îl târa după el. In ţară însă orice măsură trebuia întâi propusă, apoi apărată. El refuză Reichstagului o mulţime de lucruri numai din ură faţă de cutare sau cutare şef de partid; Reichstagul îi refuză şi lui multe lucruri, din acelaşi motiv. Poţi fi dictator sau parlamenntar, însă nu amândouă deodată.

Vastele saloane ale Cancelarului, mobilate cu puţin gust, se umplu în fiecare Sâmbătă de deputaţi, unii din ei chiar din opoziţie. Toţi sunt atraşi de marele adversar şi de bufetul monstru oferit de stăpânul casei. Bismarck salută pe fiecare cu o mare politeţă şi în acelaşi timp cu o solemnitate voită. Recunoaşte pe toată lumea, fără ca să-şi reamintească întotdeauna numele; de aceea îşi compară ochii cu armele moderne şi memoria cu puştile vechi. Totul se petrece fără nicio etichetă, fiecare se serveşte singur, se duce la butoiul cu bere de München, întoarce canaua şi-şi umple paharul. Doamnele vin foarte rar la aceste serate de club. Spre miezul nopţii stăpânul casei vorbeşte în faţa a numeroşi auditori, povesteşte lucruri trăite, schiţează proecte, ca o vedetă printre nişte colegi, care ar vrea şi ei să ajungă tot aşa de departe ca ea.

Stă întins, aproape culcat, pe o canapea enormă, cu o pipă lungă în mână, lângă un morman de ziare, sfredelindu-i pe toţi cu priviri agere, mai ales pe cei pe care îi ştie că-i sunt duşmani. Chiar când e

în uniformă, nu poartă niciodată arme; totuşi, în orice caz e mai bine să fii păzit: iată de ce el are lângă dânsul doi câini mari şi voinici, gata mereu să sară; culcaţi lângă el sau sub scaunul lui, la aceste serate parlamentare printre o sută de oameni duşmănoşi, câinii lui Bismarck sunt de serviciu. Un prieten al casei scrie: „Bismarck mânca şi bea sdravăn şi când i se aducea pipa, avea aerul unui patriarh printre discipolii lui".

Cei care-l înconjoară au chipuri foarte felurite şi reprezintă destinuri foarte deosebite.

Iată pe unul din ei, înalt şi svelt, roş la faţă, cu o barbă stufoasă şi neagră, cu fruntea pleşuvă, cu ochi inteligenţi şi priviri prietenoase; ai crede că este un umanist, dar gesturile lui şi o largă cicatrice pe faţă arată că e un ofiţer nobil. De fapt e şi una şi alta: e Rudolf von Bennigsen, unul dintre cei mai buni şi mai deştepţi oameni ai acelei vremi. Tăcut şi viguros, nobil şi fidel ca şi Roon, plin de modestie, el pare făcut pentru a fi conducător, dar, fiindcă în momentul decisiv nu îndrăzneşte să intre în guvern, el îşi petrece viaţa în fruntea unui partid, pronunţând rar discursuri, de obiceiu solemne, lucrând cu asiduitate în comisii şi fiind mereu în relaţii cu toţi colegii, pe care caută întotdeauna să-i concilieze; el stă la mijloc între diversele fracţiuni ale naţional-liberalilor.

Bismarck îl găseşte prea moale. Nu-i place nici estetica lui, nici lipsa lui de pasiune. Are dreptate când îl consideră pe Bennigsen drept un German idealist, care gândeşte în orice caz mai bine decât lucrează. Bennigsen la şaptezeci de ani va lua loc pe băncile universităţii din Göttingen şi va urma cursuri. Totuşi acest fiu de general saxon, ai cărui strămoşi sunt tot atât de vechi ca şi ai lui Bismarck, insuflă acestuia oarecare respect. Bennigsen a renunţat la patria lui, Hanovra, fără ca totuşi să iubească Prusia; Bismarck, care a alipit Hanovra de Prusia, îl înţelege; câteodată îl numeşte chiar „prieten venerat".

Ceea ce Bismarck cu firea lui nu va înţelege niciodată este că Bennigsen se află în fruntea unui partid care nu-l combate numaidecât atunci când nu vrea să-l mai urmeze, şi în privinţa asta Bismarck spune că Bennigsen este un prost.

Omul care stă lângă el pare mai aspru şi mai rece. Din trupul lui înalt şi vânjos se desprinde o voinţă mai puternică, părul lui sburlit şi cărunt îi dă o înfăţişare rebelă. Wilhelm von Kardorff este într'adevăr tot atât de înverşunat ca Bismarck şi tot atât de mândru. E mai tânăr decât el şi când nu poartă ochelari ochii lui sunt tot atât de inchizitori. Totuşi în mijlocul feţei brune cu trăsături puternice ceva alb-vânăt atrage şi nelinişteşte privirea: e un nas artificial, amintire a unei lovituri căpătate în tinereţe dela un mistreţ. Dorinţa lui de independenţă l-a scăpat de ghiara lui Bismarck, care se simţea atras de temperamentul şi deşteptăciunea lui. Numai în chipul acesta el a putut să păstreze prietenia lui Bismarck, pe care ar fi pierdut-o, dacă l-ar fi servit. El va rămâne credincios casei, chiar atunci când ceilalţi junkeri se vor întoarce către noul soare. Mai mobil decât cei din clasa lui, Kardorff îşi avea locul printre partidele de dreapta, câteodată risca şi câte o incursiune prin alte partide, dar economiceşte el a rămas fidel ideilor din răsăritul Elbei şi a avut oarecare influenţă în câştigarea lui Bismarck la ideile protecţioniste.

Orientalul, care stă în picioare lângă aceşti doi nobili germani, slab, oacheş, cu ceva ascuţit în figură e Eduard Lasker. E de aceeaşi vârstă cu Bennigsen, dar, pe când acesta în copilărie învăţa călărea şi meşteşugul armelor la moşie, Lasker studia talmudul într'un târguşor pe lângă Posen şi traducea „Impărţirea pământului" a lui Schiller în versuri ebraice. Nu-i de mirare dar că a devenit un jurist subtil, un spirit ascuţit, şef al stângei radicale şi în curând rivalul secret al lui Bennigsen. El este superior ace-

stuia în criticele pe care le face, în dezbateri şi în discursuri, e mai socialist, dar nu mai puţin patriot şi lângă el are aerul unui şef de stat major; e pozitiv, n'are nevoi, dar e tot atât de doritor să domineze şi chiar numai prin asta el este antipatic lui Bismarck, care nu vrea în jurul lui decât oameni dintr'o bucată.

Lângă el unul din colegii lui, palid, ascultă cu scepticism. E un om în vârstă, gârbov, cu umerii înguşti şi pieptul teşit, cu faţa cam puhavă; nimeni n'ar crede că a luat parte la mişcarea dela 1848 şi şi că a prezidat pe atunci tot felul de societăţi de gimnastică. In politică a făcut multe salturi şi până la urmă a trebuit să se mulţumească cu clopoţelul de preşedinte şi cu discursuri retorice la sfinţitul drapelelor. Dar cu toată febra şi boala lui de piept, Ludwig Bamberger era pe atunci împins spre radicali de un foc lăuntric. Focul acesta l-a obligat să fugă, a vrut mai întâi să plece în America, apoi a rămas în Londra la nişte rude bogate, intrând la douăzeci şi şase de ani în casa lor de bancă. Insfârşit, se îmbogăţeşte şi înaintea războiului soseşte în Paris, unde totul îl farmecă: spiritul, stilul, femeile elegante şi unde toate cercurile societăţii i se deschid ca unui Maecena.

De acum înainte, omul acesta altădată activ, consideră viaţa ca pe un spectacol la care n'ar vrea să ia parte decât când e bine dispus. El, cel fără patrie, familiarizat cu toate culturile, cunoaşte franceza ca şi limba lui maternă şi scrie în amândouă limbile cu talent. Intors în Germania după armistiţiu el devine naţional liberal, asistă la războiu aproape ca un neutral şi scrie în taină aceste vorbe adânci: „La Paris e romantismul unei rase catolice, la Versailles, în cartierul general german e radicalismul unui parvenit. Parisul e Bastilia luată cu asalt. Favre şi Gambetta reprezintă legitimitatea, Wilhelm şi Bismarck revoluţia". Totuşi e chemat la cartierul general, fiindcă Bismarck vrea să se folosească de ma-

rile lui cunoştinţe în materie de bancă. Bamberger, fără nicio patimă spune despre Bismarck că în el „e un amestec de cavaler stuart, de locotenent prusac, de boier feudal german şi de don Quijote". Totuşi el recunoaşte acum ca şi mai târziu mărimea lui Bismarck, deşi în fond acesta nu poate să-l refuze. E adevărat că lui Bismarck îi displace desigur şi mai mult o altă figură tânără, bărbătească şi calmă, pe care n'o vede decât rar pe la el. La noapte desigur va sta mult până să adoarmă, pentrucă omul acesta, în picioare, în urma celorlalţi, îl fixează prin ochelarii lui strălucitori cu o privire pătrunzătoare. Sănătatea, tinereţea, plăcerea de a lupta, care se desprind din omul acesta, frapează pe îmbătrânitul Bismarck şi-i trezeşte invidia. El ştie că celălalt cunoaşte multe lucruri, ştie că e incoruptibil şi că nu-şi compromite gândurile şi principiile. Omul acesta e Eugen Richter, o victimă a lui Bismarck de pe vremea conflictului, un Landrat revocat, a cărui numire ca primar n'a fost ratificată şi căruia i s'a suprimat funcţia şi veniturile, pentrucă îşi îngăduise să scrie contra măsurilor arbitrare ale poliţiei şi care mai pe urmă a fost jurnalist şi adversar al lui Lassalle, pe vremea când acesta trata direct cu Bismarck. Richter e un partizan al comunismului, el nu vrea nimic pentru el însuşi, ci numai pentru cauza pe care o apără. Iată de ce el l-a pândit pe Lassalle şi acum îl pândeşte pe Bismarck şi caută să lovească în amorul propriu al acestui junker, de altfel fără ca să izbutească. Bismarck părăseşte Reichstagul când Richter începe să vorbească, dar îi citeşte atacul a doua zi dimineaţă la cafea, de exemplu atunci când cu privire la un proiect relativ la armată oratorul a complicat lucrurile cu ajutorul cifrelor, făcând tot felul de destăinuiri. Bismarck se duce imediat la Reichstag, ca să dea înapoi loviturile: „Domnul deputat Richter este din nefericire complet străin de viaţa practică; acest autocrat al partidului democratic nu ştie decât

să exagereze şi să alarmeze, iar vorbele lui ascund întotdeauna o intenţie răutăcioasă". Richter răspunde întotdeauna cu o linişte ofensatoare. „Ştie oare D. Cancelar al Reichului că... etc".

Poate că D. Cancelar al Reichului vede acum înălţându-se la spatele invitatului său umbrele altor doi oameni, care într'adevăr, apar aici ca spiritul lui Banco; aceştia preferă să nu vină deloc, căci dacă ei nu stau de vorbă cu Bismarck, se simte totuşi în atitudinea lor ura adâncă a unei lumi cu totul diferite şi care duce o luptă pe viaţă şi pe moarte. Wilhelm Liebknecht, una din umbre, numără tot atâţia strămoşi ca şi Bismarck, şi printre ei un om care seamănă mai mult cu Bismarck decât cavalerii hoţi din care el descinde, şi care e Luther; în familia lui Liebknecht au fost şi numeroşi savanţi germani, dela care el a moştenit dragostea de studii şi de idei. Orfan de mic copil, Liebnecht a avut o tinereţe grea; totuşi cariera acestui tânăr ambiţios ar fi fost uşoară, dacă el ar fi rămas în tradiţia clasei lui. Dar demonul idealismului l-a făcut să lupte pentru binele întregii omeniri şi nu numai pentru acel al propriei lui clase. La douăzeci de ani e expulzat ca comunist; trăieşte în Zürich, în Paris, ia parte la revoluţia din 1848 şi la răscoala din Baden; la douăzeci şi doi de ani, cu un drapel în mână proclamă republica şi numai întâmplarea face să nu fie apoi împuşcat împreună cu complicii lui, aşa cum peste 70 de ani a fost împuşcat fiul lui, pentrucă luase parte la crearea aceleiaşi republici.

Ce viaţă duc asemenea oameni! Mereu ameninţaţi de judecată, înconjuraţi de gardieni de închisoare, liberi din când în când, şi numai în străinătate, unde sunt alungaţi. Totuşi şi ei au lucrat pentru patrie, pe care şi ei o iubesc tot aşa de mult, ca şi legitimiştii. Cel care ştie cât au îndurat nervii lui Bismarck într'o luptă de patruzeci de ani, cel care a auzit tânguindu-se pe acest slujbaş născut să fie stăpân,

îl vede totuşi bucurându-se de viaţă, primind în dar moşii şi castele, în timp ce regele şi naţiunea se întrec să-l laude şi să-l mulţumească. Liebknecht, dimpotrivă, spune judecătorilor lui: „Dacă după atâtea succese sunt sărac, mă simt şi mai mândru". Şi într'adevăr, după un exil de doisprezece ani el se întoarce fără un ban, viaţa lui nu-i luminată decât de spirit, n'are nici avere, nici putere, ci numai credinţă. Dacă s'ar întâlni ca doi necunoscuţi într'o pădure în străinătate, Bismarck şi Liebknecht s'ar înţelege la început foarte bine. Amândoi iubesc copacii, cunosc păsările şi dacă ar veni vorba despre Germania, amândoi ar spune că iubesc Germania. Repede însă realistul ar ghici pe agitator, cinicul ar recunoaşte pe omul de credinţă, calculatorul ar descoperi pe fantezist. Fie că ei s'ar hotărî atunci să-şi continue drumul, fie că s'ar întoarce înapoi, ei s'ar lua în orice caz la ceartă, pentrucă sunt amândoi în fond nişte autocraţi.

August Bebel e mai puţin autocrat. El n'are ca Liebknecht printre înaintaşii lui nici revoluţionari şi nici umanişti. El mai de grabă a învăţat să se supună şi să asculte. E fiu de subofiţer şi s'a născut într'o fortăreaţă. Mai târziu, ca ucenic fierar, a dorit să se instruiască. Minte isteaţă, el a văzut repede care e cauza reală a relei lui situaţii, a devenit repede agitator, aţâţându-şi camarazii, alegându-se în Reichstag şi continuându-şi în acelaşi timp opera lui de agitator. Bismarck îi procură liniştea necesară pentru a-şi continua studiile pe care le mai are de făcut: îl închide într'o fortăreaţă, care însă pe Bebel nu-l sperie, fiind obişnuit cu ea încă din copilărie. Aici întâlneşte pe Liebknecht, mult mai în vârstă decât el, şi acesta îl învaţă doctrina socialistă, pentru care sufletul lui Bebel a luptat deja şi pentru care şi-a pierdut libertatea. Bismarck a lăsat să-i condamne pe amândoi la doi ani închisoare: timp destul ca să-l stu-

dieze bine pe Marx, al cărui discipol Liebknecht a fost la Londra.

Bebel, fiu din popor, e mai practic şi mai apt să se schimbe decât urmaşul unei familii de savanţi; el înţelege mai bine şi mai limpede oamenii, spiritul lui critic e mai simplu şi mai potrivit intereselor naţiunii decât acela al noului său prieten, de care a rămas întotdeauna foarte legat. Amândoi au însă aceeaşi credinţă şi acelaşi curaj, amândoi şi-au pierdut libertatea şi sănătatea şi când Bebel, care a stat mai bine de cinci ani prin închisori nu poate dormi din cauza nervilor lui sdruncinaţi, el scrie: „Mă gândeam de multe ori la Bismarck, care suferea şi el de multe ori pe atunci de insomnii şi nevralgii".

Dar umbrele dispar, invitaţii se ridică, strâng mâna gazdei şi pleacă. Şi iată că dintr'un fotoliu, în care a stat toată seara, se scoală un om, mic de statură, aproape pitic şi se apropie cu paşi mărunţi de Bismarck: gnomul în faţa uriaşului. Işi întind mâna. Uriaşul ar vrea să sdrobească pe pitic şi acesta ar vrea să sfărâme pe uriaş printr'o putere magică. Ei se salută corect. Şi în ultimul moment colosul vorbeşte ca să smulgă un oracol piticului. Acesta e Windthorst: un craniu enorm pe un trup mărunt, o gură largă, căreia îi place să tacă, ochi verzui şi parcă strânşi în dosul ochelarilor cu sticle groase. Abia îl vede pe celălalt şi nici nu se uită la el. Aşa cum stă în picioare, cu mâna dreaptă vârîtă între nasturii redingotei lui negre, Bismarck îi poate observa cele mai mici tresăriri ale feţei. Şi când Windthorst deschide gura, răspunde cu o voce aspră şi cam răguşită la vocea ascuţită şi prea subţire a lui Bismarck.

Ca orice om cu vederea slabă, Windthorst aude şi ţine minte. La Reichstag recunoaşte vocea fiecărui vorbitor, ţine minte, fără ca să le noteze, toate obiecţiunile şi e sigur că după ce oratorul îşi termină discursul, Windthorst îşi va ridiculiza adversarul. Nu

e degeaba vlăstar al unei familii de jurişti. Vederea slabă e înlocuită de spiritul ascuţit. Tânărul Windthorst a făcut studii strălucite la Göttingen. Pe vremea când el mânca cu patru groschen şi nu bea niciodată, tânărul Bismarck, încrezător în forţa lui fizică şi în curajul lui, risipea banii tatălui lui, faptă pe care niciodată n'a ispăşit-o cu închisoarea. Iată de ce la treizeci de ani, unul e deja consilier la curtea de Casaţie, în timp ce celălalt, îşi petrece încă vremea, speriind contesele din Pomerania cu isprăvile lui de beţie şi călărie. După spusele prietenilor lui, Windthorst era credincios, dar tolerant şi prea deştept pentru a-şi lua aere de profet. De altfel ironiile lui, care în luptele din Reichstag mergeau până la sarcasm rece, el şi le aplica şi lui însuşi, râzând singur de statura lui mică şi de urâţenia lui. Ii plăcea muzica uşoară, tachina femeile cu neîndemânarea amuzantă a oamenilor pociţi, însă fără să aibă tradiţionala răutate a acestora şi descoperea fără greş slăbiciunile oamenilor, fără ca pentru aceasta să-i dispreţuiască, cum făcea Bismarck. Poate că amorul lui propriu era tot atât de mare; în partidul în fruntea căruia se găsea, el trecea drept un om poruncitor. Poate că era mai puţin om de stat decât credea şi poate că era mai mult advocat şi parlamentar, dar în această calitate era un tactician fără pereche. Cu trupul lui nemernic el nu avea nevoie să dea dovadă de curaj, ca Bismarck.

Era ca un fel de mandatar al puterii spirituale. Windthorst era de o prudenţă exagerată. Aproape niciodată nu scria scrisori şi când scria, ruga pe destinatari să le ardă imediat. Dacă ar fi purtat sutană preoţească, ar fi fost obligat să fie blând şi umil; aşa, însă, el putea să fie un luptător, fără să aibă nevoie să facă pe profetul. Când era la Berlin pentru Reichstag, se ducea în fiecare duminecă dimineaţa la biserica Sfânta Hedwiga, apoi la Bleichröder; acest profan luptător al credinţei îşi întrebuinţa

ziua odihnei documentându-se, fără să caute totuşi vreodată să tragă vreun folos pentru el însuşi.

Windthorst a fost singurul care l-a învins personal pe Bismarck, şi acesta i-a păstrat ură întotdeauna. „Ura, spunea Bismarck, e un tot atât de mare stimulent de viaţă ca şi dragostea: am nevoie deopotrivă şi de nevastă-mea şi de Windthorst".

II

Din cele trei victorii începeau să se ridice nouri ameninţători. Bismarck îi simţea câteodată, dar credea că îi va putea alunga prin puterea lui personală. Cu douăzeci de ani în urmă regele Prusiei spusese că Bismarck ar fi un foarte bun ministru „sub imperiul baionetei". Erau zece ani decând celălalt rege îl făcuse ministru pentru ca să aibă un om puternic înlăntrul ţării. De atunci Bismarck lucrase în chestiunile externe ca un dictator şi de trei ori lovise în chip victorios. Nu-i nicio mirare că un asemenea om se întoarce de unde a plecat şi se simte destul de puternic ca să exercite dictatura şi înlăuntrul ţării. De asemeni nu e de mirare că nu izbuteşte. Mândru că nu atârnă de nicio doctrină, el nu vedea că e primejdios să nu te sprijini pe nicio idee. Dispreţuind în acelaşi timp numeroasele partide pe care le avea în faţă, el a reuşit să n'aibă niciun partid în dosul lui. Cum n'avea principii sociale fundamentale, deabia ieşit din larma tunurilor, acest mare arhitect nu era capabil să-şi organizeze interiorul propriei lui case.

Cauza principală stă în amorul lui propriu. Atâta timp cât lucrează cu state, Bismarck are în faţa lui adversari egali, în aceeaşi situaţie ca şi el şi ca un jucător de şah, el vede mereu în faţă puterea pe care trebue să o surprindă sau să o nimicească.

Inlăuntrul ţării însă, el se simte dela început superior tuturora prin cunoştinţe, energie şi iscusinţă. In afară sunt mari puteri, pe care trebue să le câştige. Inlăuntru sunt numai oameni inferiori care n'au dreptul să răspundă; în afară el se găseşte printre forţe egale, cărora le este permis să fie adversarele Germaniei. Inlăuntru nimeni nu poate simţi mai bine decât el care sunt interesele Germaniei. Nu este îngăduit să se împiedice proectele dictatorului, care nu tind decât la înălţarea ţării. In ce priveşte situaţia Germaniei în Europa, Bismarck lucrează ca un meşter, dar când e vorba de problemele sociale europene, care se pun în Germania, el lucrează ca un dictator. Obişnuit să raţioneze cu cantităţi şi nu cu idei, obişnuit să ţie seamă numai de forţele militare, el nu poate lucra ca un simplu civil, n'are nici cea mai mică abnegaţie şi îşi statorniceşte propria lui autoritate înăuntrul ţării ca pe o stâncă de bronz.

Prima bătălie pe care o pierde este împotriva bisericei. La Versailles, într'o zi, Bismarck stătea de vorbă cu episcopul de Mainz; un descendent din junkeri catolici, cu sutană, în faţa junkerului luteran în uniformă. Episcopul căuta să-l facă pe Bismarck să introducă în Constituţia imperiului anumite articole în favoarea Bisericii catolice. Neobţinând nimic, episcopul îndreaptă convorbirea spre chestiuni de dogmă:

— După moarte, cum Excelenţa Voastră ştie, garanţiile sunt mai mari pentru catolici decât pentru ceilalţi.

Tăcere. Zâmbete.

— Sau poate credeţi că un catolic nu poate să-şi mântuiască sufletul?

Atunci protestantul declară:

— Un catolic laic poate cu siguranţă; dar mă îndoiesc în ce priveşte eclesiasticii. In aceştia stărue păcatul împotriva Sfântului Duh; împotriva lor stă cuvântul scripturii.

Episcopul nu răspunde la această glumă de cât

înclinându-se ironic. In travestirea lor, a unuia ca general şi a celuilalt ca episcop, aceşti doi oameni de stat se pătrund unul pe altul şi surâd; cu toate acestea sentimentele anticatolice ale lui Bismarck clocotesc înăbuşit. Tot pe vremea aceasta el caută să invite la Köln sau la Fulda pe papă, care tocmai pe vremea aceea era oprimat de „regele briganzilor". Şi Bismarck spune: „Când Germanii vor vedea de aproape toată această preoţime, vor fi atât de desgustaţi, încât nu vor mai avea nevoie de niciun argument".

Simţul forţelor morale îi lipseşte lui Bismarck şi aici. Se constată la acest om care cunoaşte atât de bine istoria, lacune în ce priveşte istoria bisericei.

Intr'adevăr, aici nu-i de loc vorba de o „luptă pentru cultură" (Kulturkampf). Bismarck luptă pentru putere nu pentru idei; pe acestea de douăzeci de ani el le schimbă cum îi place; de altfel el e tolerant cu lucrurile care nu costă nimic. El nu combate biserica decât ca putere şi nu ca cultură şi nu o duşmăneşte decât acolo unde ea ameninţă să-i slăbească statul. Toate acestea el le-a ştiut şi acum douăzeci de ani, când declara la Frankfurt că lupta împotriva spiritului cuceritor al taberei catolice e inevitabilă de când concordatul Austriei aduce mereu în această tabără duşmani noi pentru Prusia. El ştie că de când e la putere, la Vatican e numit „o întruchipare a lui Satan". Windthorst a spus mai târziu: „Lupta pentru cultură datează dela bătălia dela Königgratz. Pe vremea aceea chiar pastorii prusieni, mai ales un predicator dela curtea din Berlin, proclamau şi scriau: „Europa împreună cu Sultanul va trebui evanghelizată!"

Criza fu provocată de Conciliul dela Vatican care centraliză din nou puterea catolică la Roma. La începutul războiului, în Iulie 1870, fu proclamată infailibilitatea papei.

Faptul acesta lovi atât sentimentele cât şi proiectele lui Bismarck. El nu putea să suporte ca cineva să se

declare infailibil şi nici nu credea în acest lucru. Dar îl nelinişte mai ales faptul că o parte din Germania ar putea să atârne de un străin. Inainte de a pleca pe frontul francez, el sfătui pe episcopi să nu-şi dea asentimentul şi pe papă să nu exercite nicio constrângere şi declară în acelaşi timp că va apăra statul împotriva Romei. In caz contrar guvernul va considera pe episcopi ca pe nişte funcţionari ai unui guvern străin.

Incă în timpul războiului prietenii lui Windthorst fac din partidul centrului partidul catolic. Bismarck, care n'a reuşit să creeze o biserică catolică germană, porneşte şi el la atac şi declară fără valoare măsurile luate de arhiepiscopul din Colonia pentru a interzice studenţilor din Bonn prelegerile de teologie liberă. Bismarck consideră măsurile acestuia ca un atac împotriva imperiului. Pentru el Roma e punctul de sprijin al tuturor duşmanilor Imperiului. La întoarcerea lui, noul partid se compune din cincizeci şi şapte de membri, la care se afătură toţi nemulţumiţii. De altfel, aici, chiar un suflet mai liniştit ar fi intrat în fierbere. Timp de douăzeci de ani Bismarck s'a gândit să-şi înfăptuiască opera, timp de opt ani a luptat pentru ea, în sfârşit, după lungi săptămâni de oboseală izbuteşte să o înfăptuiască şi când se întoarce sdrobit şi extenuat ca să stea de vorbă cu poporul, ce găseşte? O falangă compusă din deputaţi ostili, uniţi printr'o religie al cărei şef străin e un adversar al noului împărat luteran. In mâinile acestui grup el bănueşte nevăzute ciocane menite să-i sfărâme clădirea ridicată cu atâta osteneală. In asemenea împrejurări, cine s'ar gândi să ceară unei firi atât de pătimaşe să fie dreaptă? Hotărît să apere ceea ce a construit în frigurile luptei, Bismarck îşi calculează greşit lovitura şi în loc de a atinge pe cei câţiva catolici germani, el loveşte marea putere a Romei, fără s'o rănească. Starea de spirit a învingătorului şi grija constructorului explică greşala acestui realist

şi teama lui de o coaliţie catolică universală, îndreptată împotriva imperiului.

Şi într'adevăr, el n'are împotriva lui numai acest partid. Toţi deposedaţii, Polonezii, Alsacienii, se asociază contra lui înăuntrul ţării; în afară, Austriacii şi Francezii se unesc, iar democraţia socială, de dată proaspătă ca şi imperiul, însă slabă ca şi Europa, se pune de acord cu acest adversar. Din toţi duşmanii Imperiului numai centrul „se ridicase mai devreme". Câţiva teologi universitari germani şi chiar cardinalul Hohenlohe, combat dogma infailibilităţii; regele catolic al Bavariei aprobă aceste protestări; Roma la început blamează noul partid german. Confuzia creşte. Şefii de partide iau atitudini duşmănoase, ca de exemplu Savigny, pe care Bismarck îl jignise cu câţiva ani mai înainte.

Bismarck nu e omul care, după ce i-a trecut prima furie, să ia hotărîri bazat pe idei preconcepute şi pe stări sufleteşti. El va acţiona abia după ce-şi va fi verificat politiceşte presimţirile. El se gândeşte că în străinătate o asemenea luptă nu poate decât să întărească tendinţele antireligioase ale Italiei, să desprindă Italia de Franţa şi să provoace o alianţă cu Rusia, care combate Roma în general şi în special pe preoţii romani, bănuiţi a fi agitatori în Polonia. In acelaşi timp, în ţară, Bismarck trebue să-l facă pe Kronprinz să nu-i mai fie duşman şi pe liberali să nu mai fie nemulţumiţi de Constituţie, căci nimic nu poate fi mai potrivit cu concepţia lor fizică şi naturală despre univers decât lupta împotriva bisericei.

Cu o vehemenţă, în care se simte încă frământarea războiului, Bismarck începe lupta în Mai, imediat după ce a semnat pacea. „Guvernul german, scrie el, va trebui în curând să se hotărască să atace şi el la rândul lui... Dacă din acest punct de vedere Germania chiar acum trei sute de ani era mai puternică decât Roma, astăzi ea e încă şi mai puternică, acum când

Roma nu mai este capitala lumei şi când coroana imperială germană nu mai stă pe capul unui Spaniol ci pe acela a unui prinţ german". In epoca aceasta, Bismarck nu doreşte numaidecât separaţia bisericei de stat, dar vrea totuşi „o atitudine hotărît defensivă faţă de agresiva biserică catolică". Pentru a o realiza, el introduce mai întâi în Reich „paragraful amvonului", prin care orice discuţie politică în predici e pasibilă de închisoare. Mişcarea se precipită repede şi provoacă în anii următori în Prusia „legile din Mai". Bismarck suprimă secţia catolică din ministerul Cultelor şi paragrafele din Constituţie favorabile bisericei, intervine în administraţia episcopatelor şi în chestiunea predării religiei în şcoli, alungă din Germania pe iezuiţi şi alte ordine de călugări catolice, declară obligatorie căsătoria civilă, ameninţă pe credincioşii îndărătnici cu excludere, amendă şi închisoare, le suprimă orice venit, face ca în chipul acesta multe parohii să devină vacante, seamănă discordia între episcopi şi preoţi, între preoţi şi laici, precum şi în sânul familiilor, în sfârşit, pune în primejdie conştiinţa multor preoţi, burghezi, studenţi şi femei. Provoacă astfel un haos de sentimente şi interese, realizându-şi ameninţarea mai mult decât a făgăduit vreodată.

„Fiţi pe pace, strigă el adversarilor: nu vom merge la Canossa, nici cu trupul, nici cu sufletul". Mai târziu el va regreta această vorbă, care în curând străbate toată Germania şi trece Alpii. Un cardinal compară guvernul german cu un om care intră într'un râu a cărui adâncime n'o cunoaşte şi care la fiecare pas întâlneşte prăpăstii neaşteptate, altul spune că Bismarck e un boa destructor. Windthorst pomeneşte de persecuţiile primilor creştini, episcopii Prusiei se declară împotriva unor astfel de „principii ale unui stat păgân" şi papa interzice catolicilor germani să dea ascultare noilor legi. Bismarck se urcă atunci la tribună şi se arată foarte patetic:

„Nu e vorba aici de lupta unei dinastii evanghelice împotriva bisericei catolice, şi nu e vorba nici de lupta între credinţă şi necredinţă. E vorba de veşnica luptă pentru putere, veche ca şi specia umană, de lupta pentru putere între regalitate şi preoţi, luptă anterioară venirei Mântuitorului pe pământ, luptă pe care Agamemnon a dus-o la Aulis cu proorocii lui, care l-a costat viaţa fiicei lui şi a împiedecat pe Greci să pornească, în sfârşit, o luptă de care istoria Germaniei e plină şi care s'a sfârşit în èvul mediu cu moartea ultimului reprezentant al ilustrei familii de împăraţi şvabi, decapitaţi pe eşafod de securea unui cuceritor francez, aliat cu papa de pe vremea aceea [1]). Situaţia era cât pe aci să capete o soluţie analoagă, transpusă bineînţeles în moravurile epocei noastre. Dacă războiul de cucerire a Franţei, al cărui început a coincis cu publicarea hotărîrilor Vaticanului, ar fi fost încununat de succes, nu prea ştiu ce s'ar spune acum în cercurile bisericeşti din Germania despre *„gestis Dei pèr Francos"*.

Bismarck, care de obiceiu nu întrebuinţează vorbe inutile, aruncă în capul auditorilor lui cuvântul de luptă, luptă pentru putere; astfel el îşi dă pe faţă adevăratul motiv şi falsifică situaţia istorică printr'o comparaţie măiastră. Despre cultură nu spune nicio vorbă: dar ce rost mai are atunci „lupta pentru cultură"?

Aceeaşi cauză e pledată pentru motive absolut diferite de către duşmanul lui cel mai vechi şi aliatul cel mai proaspăt, Virchow, care a imaginat titlul acesta de „luptă pentru cultură" după o vorbă a lui Lassalle: „Tendinţele protestante deschid în om perspective mai largi şi un spirit de liberă cercetare a lucrurilor, îndemnându-l către o muncă independentă. Faceţi astfel ca episcopii voştri să aibă mai multă libertate şi funcţionarii voştri să fie mai independenţi şi atunci totul se va schimba. Trebue să vă opuneţi tendinţelor anti-germane ale Romei. Dacă vreţi să extindeţi domeniul credinţei în toate manifestările vieţii, atunci vom fi pierduţi şi veţi opri în loc toată desvoltarea Germaniei".

1) Conrad al VI-lea decapitat la Neapole în 1268 din ordinul ducelui de Anjou.

Libertate şi ştiinţă? Dar n'a fost chiar mai adineauri vorba de luptă pentru putere? Şi azi ca şi acum zece ani, două lumi, Virchow şi Bismarck, prin caraghioasele salturi ale politicei deghizate în spirit, s'au împăcat pentru durata unui bal mascat şi dansează împreună. Dar izbucnitorul Mallinckrodt, unul din şefii centrului, se ridică şi răspunde anatomistului fără suflet:

„De unde vedeţi că protestanţii au o mai mare forţă de gândire. Vedeţi poate asta în faptul că la dânşii e atâta zăpăceală, încât toţi cred într'un adevăr deosebit? Noi avem un principiu fundamental: biserica reprezintă adevărul. Când capii bisericei au luat o hotărîre, catolicii trebue s'o primească ca atare. E deosebirea care există între principiul nostru de autoritate şi principiul d-voastră de individualitate. Iată de ce după nouăsprezece secole noi suntem încă trainic uniţi, în timp ce d-voastră vedeţi cu mai multă sau mai puţină mâhnire cum pietrele edificiului d-voastră se macină". Ce gândeşte oare cancelarul la citirea acestuui discurs? Nu se simte oare mai apropiat de acest adversar, decât de aliaţii lui? Catolicul acesta poartă marca lui Bismarck până şi în felul de a se exprima şi el aruncă lui Virchow aceleaşi vorbe, pe care acesta le-a auzit dela Bismarck în timpul conflictului.

De data aceasta matadorii se luptă în chip mai elegant, discursurile lor în această luptă pentru cultură devin punctele culminante ale politicii germane, dar Windthorst e mereu învingător. Când Bismarck îl atacă încăodată plin de amărăciune, avertizând centrul să se păzească de acest şef de partid ostil imperiului şi-l sfătueşte ironic să dea dovadă de umi-

linţă creştină şi să se supună fără patimă, Windhorst îi răspunde: „Am multe defecte, dar n'am pe acela de a fi pătimaş în dezbaterile parlamentare; pulsul meu are acum şaizeci de bătăi pe minut, ca şi atunci când nu sunt la parlament. Stimatul orator reproşează centrului că umila mea persoană îi aparţine. Trebue să iau asta ca o apreciere sau ca o mustrare?"

Când Windthorst spune că Bismarck vrea să transmită parlamentului cea mai mare parte din puterea statului, Bismarck apucă nervos paharul şi soarbe repede de câteva ori. Vrea să răspundă. Windthorst continuă: „Dacă se elimină biserica din şcoală, cine se va însărcina cu instrucţia religioasă? Oare statul se pricepe în chestia asta şi e pregătit pentru asta? Atunci vă rog să-mi faceţi şi mie cunoscut acest nou catehism de stat. Va fi un stat păgân, un stat fără Dumnezeu, sau atunci va fi el însuşi Dumnezeu pe pământ". Deocamdată Bismarck nu vrea sau nu poate să răspundă şi spune numai cu emoţie: „Ani de zile am dovedit ce pot să fac în Prusia în serviciul principiului monarhic şi doresc d-lui deputat de Meppen să poată să facă la fel".

De abia a doua zi Bismarck contra-atacă: „Uleiul vorbelor d-tale nu-i dintre acelea care vindecă rănile, ci dintre acelea care nutresc flacăra mâniei. Rar am văzut pe d. deputat de Meppen silindu-se să convingă pe cineva sau să împace lucrurile. Ferească Dumnezeu ca d. deputat să se roage vreodată pentru mine, că ştiu că nu mi-ar merge bine. Vă veţi împăca mult mai uşor cu statul, dacă veţi renunţa să urmaţi pe ghelfi [1]). Speranţele ghelfilor nu pot să se realizeze decât dacă în stat e discordie şi frământare".

Windhorst răspunde imediat. „Eu nu sunt nimic şi nu pot nimic. Dar d-voastră, domnilor, păreţi într'adevăr că vreţi să faceţi ceva din mine. Nu voi

1) Nume dat în evul mediu partizanilor papei. (N. T.)

califica atacurile domnului Ministru pentrucă sunt sub autoritatea Preşedintelui, lucru pe care miniştrii nu prea vor să-l înţeleagă. Stimatul orator mă întreabă dacă mai păstrez încă vreo legătură cu familia regală de Hanovra. Declar că îi voi fi credincios până la moarte şi nimic pe lume şi nici chiar puternicul ministru al Germaniei nu poate să mă oprească. Totuşi potrivit Sfintei Scripturi cred că mi-am făcut cum am putut mai bine datoria mea de supus. Faptul de a da să se înţeleagă că centrul are planuri secrete şi încercarea de a intimida pe un deputat făcându-l suspect, aceasta seamănă a terorism şi e aproape o suprimare a libertăţii de vorbire. Nu voi mai spune decât atât: Nu e greu când eşti fericit să ţii la principiul monarhic. E mai greu atunci când eşti nefericit şi când eşti obligat să te supui".

Windthorst îşi bate în chip strălucit adversarul, apoi el pune în lumină fondul acestei lupte între forţă şi spirit: „Punctul de vedere al domnului ministru are mai mult succes, pentrucă d-lui are mai mulţi soldaţi şi mai mulţi bani de cât mine. Cine are două milioane de soldaţi la spate, n'are niciun merit că face politică externă". Bismarck părăseşte atunci Camera în mijlocul discursului lui Windthorst şi acesta închee cu un surâs. „In asemenea ocazii cavalerii au obiceiul să primească personal răspunsul. Aş fi ţinut foarte mult să stau de vorbă cu domnul ministru în faţa Germaniei". Astfel, orgolios şi suplu, cu şiretenie şi răutate, David se repede la Goliath şi-l ocheşte în cap.

Dar nu-l va atinge! Bismarck şi-a recunoscut repede greşelile în chestia bisericei şi profitând de moartea agresivului Pius IX şi de venirea diplomatului Leon XIII, el îşi asigură retragerea şi ştie în acelaşi timp să arunce asupra subalternilor lui răspunderea acestei campanii pe care el a ordonat-o. Inlăuntrul ţării el întrerupe brusc lupta. La sfârşitul anului 1873, Andrassy scrie: „Bismarck avea ochii

injectaţi de sânge când vorbea de papă, şi cuvintele lui răsunau ca nişte blesteme. Spunea că papa e o primejdie pentru toate ţările, că e un revoluţionar şi un anarhist, pe care toată Europa trebue să-l combată, dacă regii vor să-şi păstreze tronul". Puţin după aceea Bismarck vede că Roma nu va fi învinsă. El aruncă atunci toată vina pe Falk, ministrul cultelor, îşi bate joc de Mittnacht, ministrul Würtembergului, comparând statul cu „un jandarm cu sabie lungă la spatele unor preoţi aiuriţi", pretinde că era la Varzin în momentul când se vota legea căsătoriei civile şi spune oficial lui Friesen, ministrul Saxoniei:

„Toată lupta a început împotriva intenţiilor mele. Eu voiam numai să combat centrul pe teren politic. S'a căutat să se alarmeze toată populaţia catolică, dar eu n'am absolut nicio vină. Chiar m'am opus, dar Camphausen şi Falk m'au ameninţat că-şi dau demisia şi a trebuit să cedez. Acum regret că nici măcar n'am citit această lege înainte de a o semna, pentrucă conţine într'adevăr o mulţime de absurdităţi. Vă rog să spuneţi toate acestea regelui d-voastră pentru ca să nu mă creadă răspunzător de tot ce s'a petrecut în Prusia în ultimii doi ani".

Acel care vorbeşte astfel e acelaşi om care, cu un an în urmă, aţâţase jumătate din populaţie împotriva celeilalte, spunând în Landtag: „Papa infailibil ameninţă statul. El reduce cum îi place drepturile profane, declară nule legile noastre, percepe impozite, cu un cuvânt nimeni în Prusia nu e atât de puternic ca acest străin".

El crede că la Dresda aceste lucruri au fost uitate de mult. Totuşi lucrurile acestea se ştiu în Europa şi mai ales la Roma şi mulţi îşi mai aduc aminte că acum douăzeci şi cinci de ani Bismarck striga în Landtag: „Mi-e teamă că într'o zi voi vedea corabia cu nebuni a epocei noastre sdrobindu-se de stânca bisericii creştine!" Când bătrânul Gerlach îi aduce aminte de aceste vorbe din epoca lui pietistă, Bismarck îi răspunde cu îndrăzneală că pe vremea aceea el a vrut să vorbească de Biserica protestantă. Probabil că augurii romani surâd auzind de aceasta. Pius al IX-lea, cu puţină vreme înainte de a muri, spune că acest mare duşman e un Filip protestant şi adaogă profetic: „Sfârşitul va fi că o stâncă se va rostogoli din vârful muntelui şi va sdrobi colosul".

III

La 18 Martie 1848 Wilhelm fugise din Berlin din cauza revoluţiei. Douăzeci şi trei de ani mai târziu, la şaptesprezece Martie, el intra în Berlin aclamat ca împărat victorios. A doua zi Comuna începea la Paris şi în toată Germania populaţia o privi cu simpatie. Lui Bismarck îi fu frică: „Iar n'am dormit toată noaptea". Bebel, singurul socialist intrat în Reichstag în urma alegerilor de după victorie, spune dela tribună, două săptămâni după încheierea păcii: „Asta n'a fost decât o mică luptă de avantgardă. Peste câţiva ani chemarea Comunei din Paris: războiu palatelor, pace colibelor, va deveni strigătul de războiu al tuturor proletarilor Europei". (Hohote de râs). Apoi el invită Alsacia şi Lorena să ia parte la lupta pentru libertatea Germaniei întregi, pentru ca să sosească în sfârşit clipa când popoarele Europei vor avea dreptul să dispună de ele înşile, lucru pe care numai republica poate să-l realizeze. Atunci Bismarck spune: „Nu vă temeţi, nu voi răspunde Domnului orator. Veţi fi cu toţii de părerea mea că acest discurs, în această sală n'are nevoie de răspuns". Dar mai târziu el spune că aceste cuvinte erau o rază, iluminând deodată situaţia. Statul şi societatea sunt în stare de legitimă apărare. Duşmanul trebue nimicit.

Încă mult timp după moartea lui Lassalle, Bismarck a păstrat legături cu succesorul acestuia şi el n'a uitat niciodată socialismul de stat al lui Lassalle.

Acuma însă, după Comună el nu mai vrea să audă vorbindu-se de nimic, ci se gândeşte numai că nu mai are nevoie de opoziţia liberalilor, încearcă să apere proprietatea prin legi noi şi să pedepsească cu închisoarea pe oricine va ţine un discurs socialist. Când Reichstagul refuză, el îl avertizează: „Democraţia socială a făcut progrese foarte mari. Peste câţiva ani burghezia va tânji după dispoziţii penale". La alegerile următoare tânărul partid socialist capătă douăsprezece mandate. Bismarck invoacă drept remediu pedeapsa lui Dumnezeu, arătând că n'are habar de mersul noilor idei şi spunând că „este o absurditate utopică să crezi că sub un regim socialist vor umbla câinii cu colaci în coadă" şi mai spunând că „această nebunie criminală trebue tratată cu aer şi soare". Dar Bismarck nu ajunge să dea lupta: Reichstagul nu se aventurează să permită legi excepţionale împotriva unei părţi din populaţie.

O împuşcătură destinde situaţia.

In Mai 1878 un om trage fără să nimerească asupra împăratului, pe atunci în vârstă de optzeci de ani, în timpul unei plimbări cu trăsura. E un student sdrenţăros, un netrebnic, care a fost expulzat din partidul socialist. Bismarck aflând vestea, loveşte cu pumnul în masă:

— Acum îi avem în mână!

— Pe socialişti, Alteţă?

— Nu. Pe liberali.

Intr'o clipă Bismarck a combinat totul: Trebue ca acum emoţia populară să-i facă pe liberalii naţionalişti să voteze o lege excepţională; în acest chip el va scăpa în sfârşit, de liberali, de care nu mai are nevoie, acum când „lupta pentru cultură" a fost înlăturată. Chiar în aceeaşi zi el cere ministrului justiţiei să schiţeze proectul de lege, a doua zi comunică intenţia lui şi celorlalţi miniştri, iar peste zece zile proectul de lege, dorit de atâta vreme şi alcătuit în grabă, e depus la Reichstag. Proectul conţine numeroase erori

tehnice: „Nu se poate combate în chip util democraţia socială decât înlăturând obstacolele pe care Constituţia dintr'un doctrinarism exagerat le-a fixat în drepturile aşa zise fundamentale, pentru apărarea indivizilor şi a partidelor". Douăzeci de zile după atentat, legea e respinsă de toţi deputaţii, cu excepţia conservatorilor. Bennigsen prezice că dacă legea e acceptată, ea va da loc la manopere secrete, deci primejdioase şi va provoca nemulţumirea claselor pe care le vizează: „Se va spune: dacă clasele bogate au recurs la astfel de mijloace pentru a pune sute de mii de cetăţeni în afara legii, atunci şi noi nu mai avem nevoie să respectăm legile". In sfârşit, toată lumea crede că o astfel de lege ar provoca frământări din cele mai violente. Richter crede şi el că prin această lege o mulţime de oameni fără importanţă vor căpăta deodată în ochii opiniei publice înfăţişare de martiri. Peste trei săptămâni, are loc al doilea atentat. Cineva trage de pe o fereastră pe Unter den Linden. Greu rănit, bătrânul împărat se prăbuşeşte în trăsură. Trei ceasuri după atentat consilierul intim von Tiedemann caută pe prinţ în parcul din Friederichsruh, ca să-i spună vestea: „In sfârşit, l-am zărit întorcându-se dela câmp; mergea încet prin soare, cu câinii lângă el. I-am ieşit înainte şi am mers câtva timp împreună. Era foarte bine dispus şi mi-a spus ce plimbare frumoasă a făcut.

— Au sosit nişte telegrame importante.

— Sunt aşa de urgente încât trebue să iau cunoştinţă de ele chiar aici?

— S'a tras din nou asupra Impăratului şi de data asta a fost nimerit. Impăratul e greu rănit.

Bismarck rămâne nemişcat. In prada unei violente emoţii, el loveşte cu bastonul în pământ şi spune răsuflând adânc: „Acuma în sfârşit, vom putea disolva Reichstagul".

După aceea Bismarck se întoarce repede acasă în timp ce Tiedemann îi dă amănunte. Ajuns în casă dă

imediat ordin să i se pregătească plecarea la Berlin.

Niciodată Otto von Bismarck n'a fost atât de iluminat. El iubeşte pe bătrânul rege în felul lui. De şaisprezece ani împăratul îi dă puterea să nutrească demonul care este în el şi să-şi manifesteze geniul. E supărat câteodată că e sub ascultarea acestui bătrân încăpăţânat, dar nu-l dispreţueşte ca pe ceilalţi şi îl suportă, aşa cum un fiu, care de multă vreme a luat conducerea casei, suportă pe un tată bătrân. Inainte de toate el doreşte să-şi păstreze postul cât mai mult timp şi deci doreşte ca bătrânul suveran să trăiască cât mai mult. Kronprinzul îi este adversar. Mâine poate deveni împărat şi atunci s'a sfârşit cu puterea lui Bismarck. Atât sentimentele, cât şi interesele lui îl fac pe Bismarck să ceară imediat veşti despre cel rănit.

Dar omul acesta este înainte de toate un luptător; e duşman faţă de duşmanii lui, noaptea plin de ură, ziua plin de planuri, pândindu-şi mereu adversarul, care e întotdeauna nou. Cum, care vasăzică Reichstagul, pe care el l-a creiat, se opune proectelor lui? Toţi aceşti Richteri, Laskeri, Windthorsti şi Bennigseni sunt atât de puternici încât să-l împiedice de a lupta împotriva celor care turbură ordinea, a acelora care atacă libertatea? „Adunătura de flecari" i-a luat chiar acum de curând armele din mâini. Atentatul acesta e pentru el o salvare, oricine l-ar fi săvârşit. Bismarck încă nu ştie din ce clasă şi din ce partid face parte criminalul. Nu ştie nici cât de gravă e rana şi nici dacă bătrânul de optzeci de ani o va suporta. El nu ştie decât un lucru: Atentatul acesta are tot atâta valoare cât şi o victorie militară şi va aduce după el o fericită campanie electorală. Jos cu toţi duşmanii dinlăuntrul ţării! Acum vom dizolva Reichstagul!

Peste nouă zile Reichstagul e disolvat şi câteva săptămâni mai târziu, mulţumită atentatorului, Bismarck dispune de o nouă majoritate. Asasinul e un nebun. Nu aparţine niciunui partid, el se sinucide şi declară înainte de a muri că nu voia să părăsească viaţa fără să ia cu el şi un cap încoronat. Pe omul de stat aceasta nu-l interesează. El umple ziarele cu mărturisirile şi crimele atentatorului Nobiling. In fiecare zi se anunţă oficial că s'a descoperit o nouă conspiraţie. Berlinul e sub stare de asediu. Bismarck „vrea să înăbuşe insurecţia prin violenţă şi apoi, sub imperiul fricei, să obţină legi severe dela Reichstag". Astfel, ministrul arbitrar revine la mijloacele lui dela început. Fierul şi sângele trebue să obţină cu forţa înăuntru, ceea ce au obţinut în afară. Numai Kronprinzul se opune unor astfel de măsuri. El reprezintă pe tatăl lui şi nu vrea să înceapă să guverneze cu sânge. Toţi liberalii doresc moartea împăratului şi venirea la tron a Kronprinzului. Totuşi Kronprinzul nu poate să se declare împotriva legii excepţionale, făcută aşa zis în interesul vieţii tatălui său. Sentimentele lui sunt din ce în ce mai confuze.

Dar, împotriva oricării speranţe, bătrânul rezistă. N'a scăpat decât pentrucă din întâmplare în ziua aceea purta cască. El, care împotriva voinţii lui, a fost învingător în trei războae, s'a expus singur primejdiei, cu toată vârsta lui înaintată. Poporul înţelege acest lucru. Urît altădată, Wilhelm devine repede foarte popular. Când părăseşte patul şi intră în convalescenţă, el declară vesel că Nobiling l-a îngrijit mai bine decât medicii şi că avea nevoie să i se ia puţin sânge. Toată Germania îl aclamă şi chiar Bismarck găseşte că Suveranul e mai liber şi mai vioiu ca niciodată. El şi poporul, Kronprinzul şi soţia lui, Europa întreagă, toată lumea începe să presimtă că acest rege e menit să trăiască până la o vârstă fabuloasă cum nu s'a mai văzut de veacuri la un cap încoronat. Atentatul aşa dar a servit pe deplin. Profitând de starea de spirit a momentului, Bismarck încearcă să execute cel mai primejdios dintre planurile sale.

La alegerile făcute după atentat şi pe care le mânueşte Bismarck, stânga iese foarte slăbită, iar dreapta conservatoare foarte întărită. Bismarck poate să impună acum Reichstagului legea excepţională şi o face cu o îndoită rigoare. Ca şi altădată, el strigă împotriva liberalilor, primeşte sprijinul lui Windthorst, care anunţă surâzând falimentul politicei bisericeşti, aşa dar îşi schimbă frontul, având avantajul de a utiliza rând pe rând Centrul şi pe liberalii naţionalişti. După noua lege, votată la început pentru doi ani şi apoi mereu pentru patru ani, autorităţile publice pot din proprie iniţiativă să aresteze şi să pedepsească pe toţi acei care încearcă „să sdruncine ordinea societăţii". Tipografi, librari, restauratori pot fi expulzaţi sau închişi; oricine profesează doctrina socialistă poate să fie exilat. Libertatea presei şi libertatea de întrunire sunt suprimate. Prefecţii pot proclama starea de asediu în judeţele lor. Din aceste desbateri apar ca într'o lumină de fulger contururile unui secol nou. Insufleţit de un spirit de junker şi vorbind ca pe vremea Sfintei Alianţe, ca şi cum nu l-ar fi cunoscut niciodată pe Napoleon, Bismarck strigă către socialişti: „Faceţi oamenilor cele mai frumoase promisiuni şi vă bateţi joc de tot ce le-a fost sfânt până acum; pentru d-voastră totul e o minciună: credinţa în Dumnezeu, credinţa în rege, dragostea de patrie şi de familie, proprietatea, moştenirea. Dacă înlăturaţi toate acestea orice om va putea să spună împreună cu Faust: Blestemată să fie speranţa, blestemată credinţa şi înainte de toate răbdarea! Intr'adevăr ce mai rămâne de făcut acestui om decât să se arunce sălbatec în căutarea plăcerilor materiale, singurele care mai pot să-l împace cu viaţa. Dacă trebue să suportăm regimul tiranic al unei societăţi de bandiţi, atunci viaţa nu mai are nicio valoare!"

Bebel îi răspunde: „Faptul de a exploata gestul unui nebun înainte chiar ca ancheta să fie terminată, pentru a realiza un proect reacţionar meditat de multă vreme şi faptul de a arunca răspunderea morală asupra unui partid, care condamnă crima sub orice formă şi care concepe desvoltarea economică şi politică independent de voinţa indivizilor înşişi, toate acestea nu mai au nevoie de comentarii. Noi nu vrem să suprimăm proprietatea, ci să o împărţim în chip mai echitabil pentru binele tuturora". Apoi Bebel vorbeşte de relaţiile lui Bismarck cu Lassalle, spre marea mirare a întregei Germanii.

Ura şi corupţia, provocările şi urmăririle încep să se întindă în toată ţara. Percheziţiile, arestările şi expulzările nu mai contenesc. Cu toată promisiunea formală făcută liberalilor naţionalişti, că nu va recurge la starea de asediu şi la expulzări „decât în caz de extremă necesitate, Bismarck, peste o lună, întrebuinţează aceste măsuri la Berlin şi în împrejurimi şi expulzează din Berlin şasezeci şi şapte de conducători socialişti. Oraşul liber al Hamburgului, pentrucă n'a votat cum trebue, e pus sub stare de asediu. Mai bine de o mie de ani de închisoare se dau la o mie cinci sute de persoane. In câteva săptămâni sunt interzise două sute de asociaţii şi două sute cinzeci de ziare; peste şase luni numărul lor ajunge la şase sute. Mii de existenţe sunt distruse în tot imperiul. Bebel evocă acum veacul de mijloc, aşa cum Windthorst a evocat pe primii creştini: „Oamenii care gândesc ca noi au fost lăsaţi fără lucru şi fără pâine, au fost insultaţi şi calomniaţi, acuzaţi de crimă şi puşi în afară de lege. Perioada aceasta de atentate şi de lez-majestate, e una din cele mai tragice din istoria germană modernă".

Se întâmplă acum ceea ce a prezis Bennigsen: Conducătorii îşi întâlnesc partizanii în nenumărate întruniri secrete sau în Elveţia prin congrese publice. Bebel scrie lui Engels: „Activitatea distrugătoare a lui Bismarck şi frământarea pe care el o provoacă lucrează pentru noi". Iar Liebknecht strigă

triumfător dela tribună: „Legea anti-socialistă este cercul de fer, care strânge şi uneşte partidul nostru, împiedicându-l de a se împărţi în moderaţi şi în radicali. Cel care a plăsmuit-o va culege într'o zi de pe urma ei fructe şi mai amare. Noi vom învinge într'un chip sau altul. Faceţi tot ce puteţi face mai rău, căci totul se va întoarce în bine pentru noi! Cu cât veţi proceda mai nebuneşte, cu atât sfârşitul vă va veni mai repede!"

IV

Când Bismarck fusese făcut conte, el nu primise această înălţare a familiei sale fără să-şi arate oarecare dispreţ faţă de rudele lui care nu credeau că ar putea să aibă un geniu în familie. Când după întoarcerea din Franţa, regele îl face prinţ, el începe să se cam teamă. Este chiar hotărît să-l roage pe Suveran să renunţe, dar, spre marea lui surprindere, regele îl primeşte ca pe un prinţ şi toată familia regală, în care Bismarck n'are decât duşmani, îl felicită. Bismarck nu mai poate face nimic. Când prinţul Frederic Carol îl mustră că nu e destul de recunoscător, el îi răspunde foarte mândru: „Eu în totdeauna m'am socotit nobil".

De ce se teme Bismarck de noul lui titlu? „Un conte poate avea o avere mai mică, dar un prinţ trebue să fie numaidecât bogat. Inălţarea mea în rang aduce în modul meu de viaţă o schimbare care nu-mi place de loc. E păcat, pentrucă noi eram pe punctul de a deveni una din cele mai vechi familii de conţi". Aflându-i gândurile, regele caută să-i îmbunătăţească situaţia şi îi dă domeniul Sachsenwald cu treizeci de mii de morgeni, lângă Hamburg, de o valoare de trei milioane de taleri. Dar regele nu poate nici să înţeleagă, nici să potolească orgoliul de vechi

nobil al lui Bismarck, — şi totuşi el n'ar avea decât să-şi aducă aminte de propria lui ezitare de curând dela Versailles, când aceleaşi sentimente de dragoste faţă de strămoşi îl făceau să se teamă de titlul de împărat.

Dacă acum el şi-ar compara splendoarea lui de suveran cu aceea a sfetnicului lui, el ar putea ghici şi îndoielile mai profunde ale acestuia, în primul rând teama de rude. Intr'adevăr, cât timp oare regii Bavariei şi ai Saxoniei vor mai suporta înălţarea fără seamăn a vărului lor Hohenzollern şi cât timp oare junkerii din Pomerania vor mai suporta şi ei înălţarea vărului lor din Schoenhausen? Şi într'o parte şi în alta se vor ivi rivalităţi şi aceste rivalităţi s'ar putea foarte uşor manifesta printr'o frondă politică. Invidia şi gelozia rudelor, care se plâng de nenoroc, în loc să se acuze de incapacitate, au fost şi aici, cum se întâmplă de obiceiu, motivele intime ale defecţiunii, care a dezonorat clasa lui Bismarck în faţa istoriei, în loc ca ea să se oglindească în cercul luminos al unicului ei geniu.

Diverşi duşmani politici înrăutăţiră o situaţie care s'ar fi putut păstra neatinsă, dacă s'ar fi întrebuinţat sentimente mai binevoitoare. Aceşti junkeri prusiani, dintre care niciodată n'a mai ieşit o minte şi o voinţă ca a lui Bismarck, nu se îndepărtară de el decât în calitate de partid conservator. Prin această îndepărtare ei îşi ruinară propriile lor interese, pentrucă Bismarck s'a aliat cu liberalii. Ei au jucat rolul unei soţii, care e jignită văzându-şi bărbatul că îmbătrâneşte mai greu decât ea şi care, în loc să caute să-l păstreze, se îndepărtează de el, silindu-l prin aceasta să-şi ia o tovarăşă mai tânără.

Bismarck îşi avertizase partidul încă din 1868, anunţând că trebue să se sprijine pe un grup politic de păreri deosebite, „căci altfel guvernul e obligat să manevreze şi să pactizeze împotriva Constituţiei, ceea ce l-ar face să cadă în slăbiciunea ministerelor de

coaliţie". Chiar de pe atunci Roon, conservator statornic, se plângea de „îngâmfarea răutăcioasă şi invidioasă a conservatorilor. Trebue ca partidul să înţeleagă în sfârşit că concepţiile şi datoriile lui sunt astăzi cu totul diferite, decât erau pe vremea conflictului: el trebue să fie şi să devie partidul progresului conservator şi să înceteze de a mai fi o piedică".

Acum, când vărul Bismarck a devenit prinţ şi dictator, înstrăinarea creşte. In memoriile lui, mult timp după aceste lupte, Bismarck socoteşte pe Goltzen şi pe Arnim, ambiţioşi amândoi, printre adversarii lui de rangul al doilea. De-al treilea rang sunt „tovarăşii mei din nobilimea de provincie, care sunt furioşi că în cariera mea excepţională n'am rămas în tradiţia mai mult poloneză decât germană a principiului de egalitate a nobililor provinciali. Poate mi s'ar fi iertat că am devenit din nobil provincial ministru, dar nu mi s'au iertat niciodată dotaţiile pe care le-am primit şi poate chiar şi titlul de prinţ, care mi-a fost dat fără voia mea. Ca Excelenţă, rămâneam într'un domeniu mai uşor realizabil, ca Alteţă însă, supăram pe toată lumea. Aş fi suportat şi mai uşor invidia prietenilor mei de altădată, dacă ar fi fost motivată de felul meu de a gândi". Nimeni nu poate fi mai pătrunzător decât atâta faţă de propria lui clasă. Intr'adevăr, unul din aceşti nobili din Pomerania scria în 1862: „Il vom face pe Bismarck atât de mic, încât va trebui să vină să mănânce din mâna oricărui boernaş din Pomerania".

Lupta lui cu ei a început dela cearta cu biserica, pentrucă toţi pietiştii luterani admirau pe papa. Bismarck a fost bănuit de ateism, pentrucă făcea alianţă împotriva bisericei cu ateistul Virchow. Asta l-a făcut să se apere, aruncând dela tribună superlative neobişnuite şi vorbind de „fericirea evangelică, motivul cel mai adânc şi cel mai fundamental al acestei lupte, în care e în joc sufletul şi mântuirea noastră". Cei

mai bătrâni nu erau de altfel cei mai răi şi bătrânul Gerlach se cunoaşte că vorbeşte din suflet când spune: „Bismarck se poartă rău cu mine, totuşi eu îl iubesc". Tot astfel Senft Pilsach, celălalt protector pios al lui Bismarck, pare sincer când îi spune acum, pe jumătate curtenilor, pe jumătate profetic: „Alteţa Voastră trebue să aibă curaj în umilinţă şi încredere în Dumnezeu, care v'a iubit până la moarte şi care şi astăzi îşi întinde din groapă mâinile spre D-voastră. Dacă Alteţa Voastră nu ţine seamă de sfaturile lui Dumnezeu, Dumnezeu ar putea să vă dovedească că opera lui e adevărată şi atunci frumoasa şi marea d-voastră operă ar suferi şi fără îndoială că el v'ar chema la judecată. Lucrurile acestea îl înfurie pe Bismarck şi el răspunde imediat: „Aş vrea să fiu sigur că nu vă veţi cruţa avertizările faţă de adversarii guvernului M. S. Regelui, adversari, care vă sunt aproape şi cărora umilinţa mântuitorului nostru, de care cu drept cuvânt mi-aduceţi aminte le-a devenit atât de străină încât îşi închipue, însufleţiţi de îngâmfarea propriei lor înţelepciuni şi de autoritatea păgână a partidului lor, că vor putea să stăpânească biserica şi ţara. Eu mă umilesc şi îmi săvârşesc datoria mea zilnică fără avertizarea Excelenţei Voastre. Din moment ce cu teamă şi dragoste de Dumnezeu îmi slujesc credincios regele, istovindu-mă în muncă, abuzul fariseic, pe care adversarii mei pomerani şi romani îl fac cu vorbele dumnezeieşti, nu mă va face să-mi pierd încrederea în meritele lui Hristos. Rog pe Excelenţa Voastră să ia seama şi să nu cadă sub judecata lui Dumnezeu tocmai din cauza îngâmfării cu care face aceste prevestiri". Şi la sfârşit îi recomandă acest pasagiu din Biblie: „Ajută-mă, Doamne Dumnezeul meu, căci tu loveşti în obraz pe toţi duşmanii mei şi sfărâmi dinţii necredincioşilor".

Acestea sunt ultimele tresăriri ale creştinismului lui Bismarck.

Duşmanii mai tineri merg drept spre ţintă. Nu se servesc de cruce decât când luptă în coloanele ziarului „Kreuzzeitung" fondat odinioară de Bismarck. Despre acest ziar Bismarck spune în memoriile lui: „Subt simbolul crucei şi cu deviza *Cu Dumnezeu pentru rege şi pentru patrię,* ziarul acesta de multă vreme nu mai reprezintă nici partidul conservator şi nici credinţa creştină". In acest ziar şi în „Reichsglocke", fondat special de rudele lui Bismarck pentru a-l răsturna, începe în 1872 campania de calomnii împotriva onoarei şi integrităţii Cancelarului. Prima serie de articole se numeşte: „Era Delbrück-Camphausen-Bleichröder". Baronul von Loë, un diplomat înlăturat de Bismarck, scrie redactorului ziarului:

„Propun să facem din numărul viitor din „Reichsglocke" o reprezentaţie în beneficiul Cancelarului Imperiului. Din punct de vedere medico-psihologic e mai bine ca în articole să dăm întâi partea patetică şi apoi cea comică. Trebue să facem astfel ca dela început să-i stricăm pofta de mâncare pe vreo câteva zile, aşa dar să-l înfuriem cât mai mult". Tot pe atunci unul dintre Manteuffeli scrie celuilalt, fostului şef şi rival al lui Bismarck şi care acum luptă împotriva lui: „N'ai nevoie de nicio cură balneară ca să devii prim ministru". E tonul domnilor acestora în culise. La lumina rampei, în articole de ziar, ei se exprimă astfel:

„Prinţul Bismarck înainte de a fi ministru în Prusia, a fost fără îndoială în strânse legături cu cercurile înaltei finanţe. Relaţiile intime ale D-lui von Bleichröder cu prinţul au început, poate în chip indirect, înainte ca acesta să fi devenit ministru, pe vremea când, spre a putea cu mica lui remuneraţie de ambasador al Prusiei şi fără avere personală, să-şi reprezinte Suveranul la Petersburg, la Paris şi la Frankfurt, el a fost obligat desigur să recurgă la ajutorul cercurilor financiare. Natural că prinţul poate pretinde să i se atribue numai motive nobile

atâta timp cât nu s'au descoperit încă motive reprobabile. In orice caz acest puternic om de stat a favorizat până acum pe câţiva faimoşi exploatatori ai poporului. Se poate afirma că guvernul actual s'a făcut vinovat de o mulţime de greşeli, numai pentru a masca legăturile lui scandaloase cu financiarii din Berlin". Baronul von Loë scria că în ajunul declaraţiei războiului, în Iulie 1870, întâlnise la minister pe Bleichröder: „Probabil că nu venise de florile mărului. Nu prea ştiu dacă în ziua aceea d. von Bleichröder a dat ordine de cumpărare sau de vânzare, adică dacă a speculat cu războiul sau cu pacea. In orice caz, nu mă îndoiesc că relaţiile de prietenie între d. von Bleichröder şi d. von Bismarck au fost în folosul acestuia din urmă, folos intelectual bineînţeles".

Se mai pretinde apoi că Bismarck ar fi dat Evreului Behrend, concesionarul fabricei de hârtie dela Varzin, comenzi din partea statului. In sfârşit, un căpitan de cavalerie numit Puttkamer pretinde că legea asupra bunurilor feudale din Pomerania n'ar fi fost făcută decât pentru ca soţia lui Bismarck să poată deveni moştenitoarea unui bun feudal al familiei Puttkamer.

Mai multă josnicie nu se poate. Chiar tovarăşii lui de clasă îl pun la stâlpul infamiei pe acest om care îi întunecă pe toţi. Ei vor să-l înfăţişeze în ochii naţiunii ca pe un om care caută să facă afaceri. Cu insinuările lor îi răpesc orice mijloc de a reacţiona. Ei îi fac un îndoit rău în această epocă de construiri şi în acelaşi timp de escrocherii în care Evreii sunt întotdeauna acuzaţi şi ei fac în acelaşi timp rău şi ţării, pentrucă Europa se bucură, văzând cum creşte corupţia în Germania. Deşi iau parte la speculaţiile fericite realizate pe vremea aceea prin iscusinţa băncilor evreieşti, oamenii aceştia calomniază aceste bănci şi fac din Bismarck, care tocmai a favorizat prosperitatea naţională, un născocitor de monstruozităţi:

„Trăim sub un guvern depravat şi numele lui e Bismarck”. Aceasta era singura frază care putea da loc la un proces de calomnie, însă redactorul antisemit fuge ca să scape de închisoare şi continuă să scrie în Elveţia. Dacă toată această campanie ar fi fost făcută împotriva lui Windthorst, care şi el avea legături en Bleichröder, toată lumea ar fi râs, pentrucă Windthorst a rămas sărac până la moarte. Bismarck era hotărît să profite de propria lui inteligenţă şi putere; vorbea adesea de splendidele daruri pe care naţiunea engleză le făcea oamenilor ei de stat, spunând că situaţia lui de prinţ era tot un astfel de dar; în sfârşit, e drept că în treizeci de ani el a adunat o avere foarte mare.

Dar el era prea inteligent ca să nu-şi păstreze fără pată situaţia lui de cancelar şi propria lui reputaţie, pe care nu şi-ar fi primejduit-o nici pentru milioane. Ce a făcut el? Geniul lui politic i-a sugerat singurul mijloc de a-şi atinge scopul fără a se pune în primejdie. El şi-a ales printre bancherii imperiului pe acela care i s'a părut în acelaşi timp şi mai îndrăzneţ şi mai cinstit. El şi l-a făcut prieten pe acest om, asigurându-şi în acelaşi timp prosperitatea propriei lui averi printr'o singură semnătură, dându-i o procură generală.

Lucrul acesta a nemulţumit pe mulţi, mai ales că era o epocă în care statul cel nou se consolida, aşa dar o epocă în care orice om care vrea să facă avere devine spionul celorlalţi. Printre nobilii porniţi pe îmbogăţire se vorbea de „primejdiile pe care le prezintă pentru binele public faptul că primul ministru al Germaniei îşi lasă administrată averea de un bancher evreu”. Moltke şi alţi generali încearcă indirect să-l despartă pe Bismarck de Bleichröder, vechi confidenţi îl avertizară prin scris: „Nu pot să mă reţin de a comunica Alteţei Voastre că gurile rele pretind că Bleichröder joacă rolul de sfetnic al guvernului. Vechea onorabilitate prusiană suferă

din pricina asta”. Bismarck n'ascultă de niciun sfat şi îl face pe Impărat, care şi el primea asemenea scrisori, să-l viziteze pe Bleichröder la moşia acestuia. De altfel averea împăratului era tot atât de strălucit administrată de un alt Evreu.

„Ştiu, spune Bismarck la bătrâneţe, ce trebue să gândesc despre Bleichröder şi despre fiii lui ca oameni. Pentru mine el nu era decât bancher. E fals că i-am făcut comunicări de natură politică, permiţându-i să facă afaceri mai bune pentru mine şi pentru el. Este exact că în 1866 el a fost acela care mi-a furnizat mijloacele de a face războiu, căci nimeni altul nu voia să ne dea un ban. Era un gest care mă obliga să fiu recunoscător faţă de acest om. Nu vreau ca nimeni, nici chiar un Evreu, să-mi spună că m'am servit de el şi că după aceea am uitat serviciile aduse, pe care, ca om de stat, trebuia să le apreciez cum se cuvine”. Ne putem da seama aici de complexitatea sentimentelor lui Bismarck, în sufletul căruia se amestecă recunoştinţa şi supunerea.

In primii zece ani, Bismarck s'a ocupat şi de detalii în ce priveşte afacerile lui financiare. Astfel el povesteşte că de abia în 1877 şi-a vândut ultimele titluri străine. „Când am aflat că Şuvalov a fost numit ambasador la Londra m'am gândit o noapte întreagă: Ruşii se despart acum de cel mai inteligent om pe care îl au. Aşa dar, se poate paria zece contra unu că vor face o prostie. A doua zi am spus lui Bleichröder să-mi vândă titlurile de rentă ruseşti. Mai pe urmă el m'a felicitat pentru prevederea mea”.

Mai târziu, Bismarck n'a mai cumpărat valori străine pentru a putea să aibă mână liberă împotriva Europei. Dar el niciodată n'a făcut, cum au făcut mai târziu Holstein şi alţii, afaceri sau chiar politică, servindu-se de cursurile bursei. El e mulţumit numai că în fiecare an Bleichröder îi prezintă o situaţie din ce în ce mai favorabilă a averii lui. Evident,

că în momentul când statul a făcut comenzile de hârtie, el a permis concesionarului său dela Varzin să fie printre ofertanţi; dar concesionarul a obţinut comanda, care lui Bismarck nu i-ar fi adus nimic, numai pentrucă oferta lui era cea mai avantajoasă. Aşadar, reproşul căpitanului Puttkamer cade dela sine.

Bismarck, la adăpostul acestei procuri generale, putea să dea în Reichstag lovituri mortale: „Deoarece un ziar cum este „Kreuzzeitung" nu se ruşinează să răspândească calomniile cele mai josnice împotriva unor oameni sus puşi, alcătuite în aşa chip încât nu pot fi urmărite de justiţie, însă capabile de a da impresia că miniştrii nu se poartă cinstit, asta înseamnă că e vorba de o manoperă infamă, împotriva căreia trebue să luptăm cu toţii şi pe care nimeni n'ar trebui să o favorizeze indirect, abonându-se la acest ziar. Toţi cei care citesc acest ziar iau parte la calomniile şi la minciunile pe care le publică".

Dar junkerii nu se dau bătuţi. Patruzeci şi şase dintre ei, purtând unele din cele mai vechi nume, declară imediat în „Kreuzzeitung" că sunt partizani fideli ai drapelului regal şi conservator, că nu se despart de ziarul lor şi că „dacă d. Cancelar al Imperiului pune la îndoială sinceritatea sentimentelor noastre creştineşti, noi ne vom certa cu dânsul pe această chestie, aşa cum vom refuza şi lecţiile d-sale asupra onoarei şi asupra buneicuviinţe". Declaraţia aceasta e semnată şi de câţiva prieteni şi rude de ale lui Bismarck, între alţii de Blaukenburg şi de Kleist-Retzow şi chiar de bătrânul Thadden-Trieglaff, care spune că semnează „cu o profundă durere".

Aşa dar, cei care au fost prietenii de tinereţe ai lui Bismarck şi care erau cu el în vremurile lui de aventură, acum sunt împotriva lui, pentrucă el, cel mai puternic om al Imperiului, îi înfruntă şi-i dispreţueşte. Bismarck ia listă celor care au semnat şi o publică în „Reichanzeiger" dând astfel să se

înţeleagă că cei care îl atacă pe el, atacă şi statul. Cu această lovitură de trăsnet, Bismarck se desparte pentru mulţi ani de tovarăşii lui de clasă.

In această împrejurare Bismarck se simte lovit mai mult în mândria lui de junker, decât în calitatea lui de om politic. Printre cei cari au semnat nu-i nimeni, care să-i fie simpatic, dar el se simte trădat de grupul şi clasa pe care aceştia o formează. Mândria lui este atinsă. „Când din motive mai mult personale decât pozitive ai încetat brusc să frecventezi oameni pe care ţi-i consideri egali, când ministrul responsabil e boicotat de toţi cei ce până acum îi erau prieteni şi se vede tratat ca duşman, faptul acesta nu poate decât să aibă o rea influenţă asupra stării lui nervoase. La vârsta mea (şi cu siguranţa că nu mai am mult de trăit) pierderea tuturor vechilor prieteni mă descurajează şi mă va face să mă izolez cu desăvârşire, mai ales că la aceasta se adaugă şi grija de sănătatea soţiei mele".

Mânia lui îl face să descopere în fiecare duşman motivele cele mai josnice. Impreună cu un credincios de-ai lui, el parcurge lista junkerilor care au votat contra legilor privitoare la Biserică, îi însemnă cu creionul lui enorm şi ţine acest monolog à la Wallenstein: Gottberg? Acesta e furios că nu e încă prezident. Rosenberg votează împotriva mea, deşi l-am scos din multe primejdii. Gruner? Ambiţie rănită. Puttkamer? Acestuia puţin îi pasă de biserică, dar vrea să arate prin grosolănia şi opoziţia lui că-mi este egal. Oamenii aceştia sunt furioşi pentrucă am devenit prinţ şi dacă nu-i invit la masă, tot furioşi sunt. Imi cunosc eu compatrioţii din Pomerania!"

Bismarck e supărat mai ales pe Moritz Blankenburg, pentrucă acesta a refuzat un portofoliu şi apoi a colportat nişte ştiri rău interpretate şi pe care mai pe urmă un alt semnatar al listei le-a destăinuit în faţa tribunalului. O prietenie începută în visare pe vremea dragostei şi a morţii Mariei von Tadden

şi a convertirii lui Bismarck se sfârşeşte astfel din cauza unor acţiuni ale Creditului Funciar, pe care se spune că d-l Bleichröder le-ar fi cumpărat pentru d. Cancelar al imperiului, lucru care de altfel nu-i adevărat.

Alături de el găsim pe Hans von Kleist-Retzow, rudă cu Johanna, tovarăş de cameră al lui Bismarck pe vremea Landtagului, asceticul prieten cu care odinioară visa să devină ministru şi care e naşul fiicei lui. Nu-i scria niciodată decât cu „scumpul meu Bismarck". Multă vreme el a fost tolerant cu părerile religioase ale lui Bismarck. Acum au ajuns să fie adversari şi când se jignesc unul pe altul în discursuri, se mai gândesc poate la clipa când cu douăzeci şi cinci de ani în urmă îşi repetau unul altuia discursurile contra democraţilor, ca să se antreneze reciproc. Cancelarul îşi cheamă prietenul acasă ca să stea de vorbă şi să-l convingă, însă când Kleist îi răspunde împotrivindu-se, Bismarck face cu cuţitul gestul de a tăia faţa de masă, se ridică şi-l lasă să plece fără să mai spună o vorbă, iar în curând îl ironizează dela tribună: „D-l orator s'a ocupat foarte mult de teologie, aşa de mult încât într'o bună zi s'a întrebat dacă n'ar fi mai bine pentru mântuirea sufletului lui să devie catolic".

Mai târziu Kleist încearcă să revină. La nunta de argint a lui Bismarck, el îi trimite o poezie. Bismarck însă interzice soţiei lui să-i scrie şi spune valetului, aşa ca să-l audă şi ceilalţi: „D. von Kleist nu va fi anunţat".

V

La şasezeci de ani, Bismarck cu amărăciune şi totodată cu bucurie, vede cum mizantropia lui din tinereţe se confirmă: „Când stau în pat şi nu dorm, mă gândesc câteodată la jigniri care mi s'au făcut acum treizeci de ani; atunci sunt furios şi mă gândesc cum să mă apăr. Aşa mă gândesc de exemplu la regimul îngrozitor la care eram supuşi în Institutul Plamann, unde eram treziţi dimineaţa cu o lovitură de sabie". Omul care chiar după cincizeci de ani se gândeşte să-şi apuce de gât profesorii din copilărie, devine, prin ura naturală pe care o inspiră, din ce în ce mai însetat de răzbunare. Bunsen, adânc observator, notează: „Bismarck e cuprins de ură şi de dorinţă de răzbunare mai mult decât sunt de obiceiu despoţii şi el e mic în chestiunile mici".

El urmăreşte acum cu şi mai multă asprime pe toţi cei ce au o altă părere decât el. Toţi cei care jignesc sunt daţi pe mâna procurorului general; pentru cazurile urgente Cancelarul are formulare gata imprimate pentru intentarea acţiunii în calomnie. E rar ca cineva să îndrăznească să-i reziste. Insuşi Mommsen, contra căruia fusese depusă o plângere, are slăbiciunea să-şi dezavueze un discurs electoral; Bismarck triumfează: „Acuzarea a fost poate o greşeală, dar fiindcă Mommsen se înjoseşte şi tăgădueşte, câştigul e de partea noastră".

Redactorul dela „Kladderadatsch", pe care Bismarck îl invită de multe ori la masă, publică o malițiozitate inocentă. Bismarck, într'un moment de supărare, îl acuză de insulte şi-l face să fie condamnat. Unui om de stat rus el face următoarea mărturisire surprinzătoare: „La mine fierea se răscoleşte prea repede şi ceea ce e mai grav mă face câteodată să judec greşit". La moartea lui Lasker parlamentul

american adresează o telegramă de simpatie poporului german şi o trimite din greşeală lui Bismarck. El refuză să transmită Reichstagului acest omagiu adresat adversarului său mort şi trimite telegrama înapoi la Washington. A devenit atât de bănuitor încât plimbându-se odată prin grădină şi zărind lumină prin răsuflătoarea unei pivniţi, se opreşte şi se întreabă ce poate să fie? Aici nu stă nimeni. Nu cumva e o fabrică de monedă falsă?

Bismarck e convins că cineva poate avea altă părere decât el numai din două motive: răutate faţă de el sau dorinţa de a se înălţa. Şi într'adevăr, curţile, ambasadele şi ministerele devin focarele unor intrigi din ce în ce mai primejdioase. In memoriile lui Bismarck cel mai lung capitol poartă numele „Intrigi". Cazul Arnim a rămas cel mai celebru. Iată portretul pe care Bismarck îl face prietenului lui din copilărie cu mult înainte de a se certa cu el: „E un cap solid, dar îi lipseşte o rachetă în spate". E greu să-ţi fie milă de soarta lui Arnim când îl examinezi pe acesta mai de aproape. Era un om inteligent, dar infumurat şi prietenos, impresionabil, nesigur şi laş. Avea succese de salon, cânta minunat din pian, îi plăcea să facă pe omul lipsit de scrupule, citând pe Machiavel şi îndrugând câteva limbi. Intr'o zi la masă îi mărturiseşte lui Bismarck: „Orice om pe care-l văd că trece înaintea mea în carieră îmi este un duşman personal, şi-l tratez ca atare. Caut însă să nu-l fac să observe atât timp cât îmi este superior în serviciu".

Bismarck, care-l crede foarte dotat, îl numeşte pe Arnim mai întâi ambasador la Vatican şi apoi la Paris. Intre timp Bismarck devine conte şi-şi desăvârşeşte cariera mai repede decât ceilalţi. Nicio îndoială că vrea să devină cancelar, de aceea se apropie de împărăteasa Augusta, care-l preţueşte pentrucă e amic al catolicilor şi al Francezilor şi pentrucă e un strălucit causeur, cum de altfel numai

Bismarck era când voia, — dar el nu voia să fie faţă de Augusta. Bismarck doreşte ca în Franţa să se păstreze republica şi să împiedice pe Francezi de a se consolida printr'o nouă monarhie. Cercurile împărătesei sunt de părere contrară, ca întotdeauna. Adică sunt de data asta legitimiste. Arnim la Paris luptă împotriva lui Thiers şi caută să influenţeze pe împărat, adresându-i scrisori personale, pe care împăratul le transmite întotdeauna lui Bismarck, cum făcea altădată cu scrisorile lui Goltz. Bismarck imediat se hotărăşte să-l răstoarne pe Arnim; când acesta vine la Berlin, el nu-l primeşte, pleacă din oraş şi nu-i răspunde la scrisori, în timp ce împăratul îl primeşte pe ambasador de mai multe ori, cu intenţia evidentă de a repara nepoliteţele lui Bismarck. Arnim îşi închipue acum că e posibil în imperiul german să lucreze cu împăratul împotriva lui Bismarck. El se plânge de Bismarck faţă de suveran şi-şi oferă demisia pe care împăratul o refuză, spunând că e numai o ranchiună a lui Bismarck şi că „ranchiuna e trăsătura principală a caracterului lui; e trist să constataţi asta la un om de asemenea valoare". Arnim atunci vine în vizuina leului, unde are loc o convorbire, pe care şi el şi Bismarck au notat-o.

Bismarck începe vorba „pe un ton jignitor, plin de orgolioase îngăduinţi". Arnim îl întreabă de ce îl persecută şi atunci Bismarck îl copleşeşte cu reproşuri:

„De opt luni mă faci să-mi pierd sănătatea şi odihna. Conspiri cu împărăteasa. N'ai să te opreşti decât atunci când ai să stai la masa asta şi ai să constaţi că nici asta nu e mare lucru". Vorbele acestea te fac să vezi până în adâncul inimei lui. In clipa asta voinţa de putere îi smulge o grandioasă mărturisire; el spune omului care vrea să-i ia locul cât de puţină valoare atribue acestui birou dela care guvernează.

Insă în loc să sară în sus şi să răspundă şefului

lui, înaintându-şi demisia, Arnim răspunde cu un glas blajin:

— Aşa dar, Alteţa Voastră nu mai are nicio încredere în mine?

Bismarck se uită la el cu o „privire aspră" şi răspunde:

— Nici una.

Atunci Arnim îi întinde mâna, spunându-i:

— Vreţi să-mi mai daţi încă odată mâna drept rămas bun?

— La mine în casă nu pot să ţi-o refuz. Dar te rog să nu-mi mai ceri asta în altă parte.

După această scenă umilitoare, Bismarck îl pune pe împărat în faţa unei dileme. El sau eu, scrie el împăratului. Nu vrea să mai lupte „cu un ambasador de atâta rea credinţă", pentru a-şi asigura încrederea suveranului. „Il bănuesc, şi-l bănuiesc şi alţii că îşi subordonează activitatea lui oficială, intereselor lui personale. Astfel de lucruri sunt greu de dovedit, dar cu o asemenea bănuială e cu neputinţă să rămâi răspunzător de felul în care acest înalt funcţionar execută instrucţiunile care i se dau".

Se pretinde că Arnim în epoca aceea ar fi întârziat anumite negocieri relative la plata datoriilor de războiu franceze, pentru a nu-şi compromite o speculaţie întreprinsă cu baronul Hirsch. Aceste afirmaţii, după care doi junkeri din Pomerania, înalţi sfetnici ai imperiului, sfătuiţi de doi Evrei înnobilaţi, fac afaceri private în paguba statului, sunt deopotrivă de caraghioase. Intr'adevăr Arnim face parte şi el, deşi nu pe faţă, dintre junkerii ostili. Atât calomniile lui Bismarck, cât şi acelea ale lui Arnim se aseamănă prin felul cum sunt redactate şi nici unele, nici altele nu pot fi dovedite, aşa că dintre cei doi adversari va învinge cel care va fi mai tare.

Bătrânul împărat ar vrea cel mult să-l pună pe ambasador în disponibilitate. Bismarck însă e de părere că intrigile lui Arnim sunt mai primejdioase

la Berlin, decât la Paris şi-l exilează pe Arnim ca ambasador la Constantinopol. Şi Arnim face o prostie. In loc de a demisiona şi a începe să-l atace pe cancelar în parlament, el continuă să se supună şefului, care-l duşmăneşte şi care-l biciuia deja în ultima vreme prin crude notificări oficiale: „Trebue să urmaţi cu mai multă atenţie instrucţiunile mele şi vă cer să aveţi păreri politice mai puţin personale decât acelea care v'au servit de bază până acum însărcinărilor d-voastră oficiale". Arnim pune să se publice anonim anumite documente menite să arate cât de prudent e el şi cât de puţin prevăzător e Bismarck. Şi totuşi el însuşi e atât de puţin prudent încât nu prevede că totul se va descoperi. Acum Bismarck îl are în mână. Acum nicio împărăteasă pe lume nu mai poate susţine pe acest Arnim, acum duşmanul poate fi concediat, pentrucă nu-şi îndeplineşte funcţia. Până aici a fost o luptă între doi rivali şi acum cel mai slab, prin neghiobia lui, uşurează izbânda celui mai tare.

Atunci începe cruzimea lui Bismarck care în „cazul" Arnim, devenit legendar, face ca jumătate din naţiune să se întoarcă împotriva învingătorului. Contemporanii şi prosteritatea nu iartă lui Bismarck faptul că nu se mulţumeşte să-şi bată duşmanul şi vrea să-l şi distrugă. Succesorul lui Arnim la Paris anunţă că lipsesc nişte documente. Arnim declară că sunt documente particulare şi refuză să le predea. Strălucita lui carieră e sfărâmată, el care dorea să devină cancelar nu mai este acum decât un funcţionar la pensie. Işi caută un sprijin în protectorii şi în originea lui, în sfârşit, îl înfurie aşa de mult pe Bismarck cu sfidarea lui, încât acesta pune să-l aresteze la moşie. Proces, nouă luni de închisoare, evadare în Elveţia. Bismarck însuşi intentează procesul pentru a evita printr'o singură declaraţie în faţa tribunalului destăinuiri care ar fi durat ani de zile şi spunând că împăratul are mai mare interes decât el să împiedice

revelaţia documentului. In acelaşi timp pune pe alţii să-l îndemne pe Arnim să-şi ceară graţierea.

Dar acesta s'a zăpăcit complet. In străinătate a publicat tot felul de broşuri fără rost. Din nou proces, pentrucă a publicat amănunte diplomatice secrete. Arnim e condamnat în lipsă la cinci ani de muncă silnică şi la pierderea drepturilor civile. Peste patru ani reuşeşte să obţină dreptul de a se întoarce liber în ţară pentru a se reabilita în faţa Curţii de Casaţie, dar în clipa în care se pregăteşte să plece, moare la Nisa, fără „onoare" şi fără patrie.

In acest proces apare pentru prima şi ultima oară în faţa opiniei publice un om care tocmai se teme de opinia publică: acesta e baronul Hollstein, pe care Bismarck l-a dresat la Petersburg, apoi l-a utilizat împotriva lui Arnim, al cărui adversar era, făcând din el la ambasada din Paris un fel de spion. Hollstein îi dădea tot felul de informaţii despre Arnim, astfel că Bismarck a putut să afle de visurile acestuia de a deveni cancelar. Bismarck îl trimite acum pe Hollstein ca martor în faţa tribunalului. Rolul de spion aduce mari neajunsuri lui Hollstein şi, cum singur declară, el simte pentru Bismarck o ură grozavă, care nu se va descoperi decât în decursul anilor.

VI

Singurul om din anturajul lui Bismarck care i-a rămas prieten fidel, păstrându-şi în acelaşi timp personalitatea, a fost Roon. In 1870 prietenia asta a trecut prin momente de primejdie şi numai caracterul cavaleresc al lui Roon a reuşit să o salveze. Căutând mereu să fie folositor regelui şi ţării şi nu lui sau partidului, Roon observa just toate evenimentele din ţară. In 1872 el scria: „Succesele din 1866, sau mai degrabă iluziile pe care le-au creiat aceste succese cu

privire la o împăcare generală a tuturor partidelor politice ne-au pus cea dintâi piedică. Eroismul din 1870 n'a fost în privinţa asta de niciun folos. Beţia acestor succese nu s'a potolit încă şi astfel continuăm să mergem pe marginea unor prăpăstii". Totuşi Roon rămase de partea lui Bismarck în momentul în care aproape toţi vechii lui partizani se întoarseră împotriva acestuia. Astfel n'a fost cu putinţă ca Roon să fie atras de către cei care-l duşmăneau pe Bismarck, deşi Blankenburg îi era nepot şi confident politic. Dragostea lui de patrie, mai adâncă de cât a oricărui Prusian de pe vremea aceea, precum şi credinţa lui faţă de rege l-au împiedecat de a deveni invidios. Mai inteligent şi mai îngăduitor decât ceilalţi junkeri şi destul de puternic prin el însuşi, el simţea că e al doilea cârmaci al ţării şi nu-i era ruşine de această situaţie; el spunea despre el însuşi că e pavăza pe care fusese urcat Bismarck.

Poate tocmai această lăuntrică veneraţie l-a făcut să se despartă de Bismarck. Lucrul acesta nu putea să-l facă decât dându-şi demisia. Regele, căruia nu-i mai rămâneau decât aceşti doi slujitori, se sperie când aude şi face tot posibilul ca să-l reţină pe Roon. Dar Bismarck face şi mai mult: el păstrează pe ultimul credincios şi-şi uşurează propria lui povară, făcând din Roon preşedintele consiliului de miniştri al Prusiei şi asumându-şi în acelaşi timp responsabilitatea luptei cu conservatorii. El combina totul cu iuţeală de fulger chiar în clipa în care primeşte comunicarea lui Roon, plecând imediat la Berlin în ajunul Anului Nou 1872 pentru a aranja totul. Chiar în aceeaşi zi, înainte de a pleca, scrie lui Roon că şi el e bolnav şi că nu mai poate conduce treburile statului ca până acum:

„Atâta timp cât regele va ordona, voi continua bucuros să-l servesc ca ministru al Afacerilor Străine, cu atât mai mult cu cât nu pot transmite altuia experienţa mea de mai bine de douăzeci de ani în

politica europeană şi încrederea de care mă bucur la curţile străine. Relaţiile unei mari puteri cu străinătatea cer ca un om să li se consacre în întregime şi e absurd ca ministrul Afacerilor Străine al unui mare imperiu să fie obligat în acelaşi timp să-şi asume responsabilitatea politicei interne. Acesta e cazul meu. In asemenea situaţie îţi faci mulţi duşmani, fără să-ţi câştigi mulţi prieteni, ba dimpotrivă îţi pierzi şi prietenii vechi, dacă vrei să-ţi faci meseria în chip cinstit şi fără teamă. In politica internă am pierdut terenul care îmi era accesibil, din cauza deserţiunii partidului conservator. Resorturile mele sunt complet destinse. Regele, călăreţ în şea, nu-şi dă seama că mi-a epuizat forţele ca unui cal pus să alerge prea mult. In astfel de cazuri leneşii suportă mai bine lovitura". Iată de ce Bismarck nu vrea să mai fie decât cancelar şi ministru al Afacerilor Străine.

„Majestatea Sa are păreri şi dorinţe pe care nu le pot împărtăşi, şi a căror răspundere nu pot să mi-o iau în starea de depresiune în care mă găsesc. Influenţele care mi se pun în cale sunt prea puternice pentru mine. Ticăloşia îngâmfată şi incapacitatea politică a conservatorilor fac ca dela începutul anului să nu am nicio poftă de luptă. Cu conservatorii nu-i nimic de făcut... Nu pot nimic împotriva lor... In acest sens voi oferi poimâine demisia mea parţială. Dacă va da Dumnezeu să mai trăim, ne vom aminti cu plăcere de vremurile mari în care am lucrat împreună ca nişte vechi prieteni.... Cu prietenia mea sinceră şi neclintită".

Datorită acestui stil nobil, Bismarck înfăţişa ca pe o faptă prietenească această retragere politică pe care a calculat-o cu sânge rece. El ştie într'adevăr că în curând va reveni, se aşteaptă chiar să fie chemat înapoi şi spune aceasta confidenţilor lui. Dar Roon e moralmente prizonierul lui. El nu va rămâne decât nouă luni, căci dacă e greu să lucrezi sub ordinele lui Bismarck, alături de el e chiar imposibil

să lucrezi. Acum Bismarck îşi împarte puterea; în calitate de cancelar, el trebue să ceară altuia permisiunea când vrea ceva ca prim ministru. Acum Bismarck e Imperiul şi Roon e Prusia. De aici rezultă conflicte care nu puteau fi evitate decât prin reunirea imperiului şi a Prusiei în aceeaşi persoană. Defectele fundamentale ale constituţiei imperiului ies la iveală şi se răzbună pe creatorul constituţiei.

Februarie 1873: calomnia răspândită de junkeri a atins culmea. Junkerii au surprins pe bătrânul Wagener, un confident al lui Bismarck, altădată jurnalist şi acum consilier intim, în flagrant delict de corupţie şi ei se silesc să arate că Bismarck avea cunoştinţă de aceasta. Bismarck e furios, pretinde că nu i se ia suficient apărarea şi-i reproşează aceasta lui Roon. Seara el primeşte cu surprindere scrisoarea următoare:

„Recunosc bucuros superioritatea d-voastră în multe privinţe şi m'am silit întotdeauna să rămân în termeni buni cu Alteţa Voastră chiar şi astăzi când mi-aţi făcut reproşuri pe un astfel de ton încât mi-a fost foarte greu să nu mă supăr. Evident explosivitatea d-voastră subpreţuia explosivitatea mea. Totuşi e poate în interesul nostru al amândorora să evităm pe viitor asemenea întâlniri; acesta e în orice caz interesul meu. Iată de ce rog stăruitor pe Alteţa Voastră, în amintirea vechilor noastre relaţii de prietenie şi a unei activităţi pe care am dus-o împreună timp de zece ani, să fie sigură că va putea în fiecare clipă să conteze pe mine, atâta timp cât veţi face apel la activitatea mea şi veţi ţine seama de explosivitatea mea faţă de observaţiile şi reproşurile ce mi le puteţi face în chestiunile de serviciu. Nu mă voi sili să mă ridic împotriva d-voastră cu puterile mele îmbătrânite şi mica mea influenţă; pentru asta nu sunt nici destul de nebun şi nici destul de egoist. Puteţi fi sigur! Dar tot atât de sigur este că nu pot suporta ca D-voastră, nesocotindu-mi firea, să

mă trataţi cu atâta duşmănie şi lipsă de consideraţie ca pe un subaltern rebel sau neglijent, ceea ce n'am fost, nu sunt şi nu voi fi niciodată". Apoi continuă: „Vă rog să observaţi că eu caut să lămuresc pe Alteţa Voastră asupra felului cum înţeleg relaţiile reciproce şi asupra condiţiilor de care e nevoie pentru ca aceste relaţii să continue şi sper să vă dovedesc încăodată, fie că ne despărţim, fie că nu, cât de mult rămân vechiul d-voastră prieten Roon". E cea mai frumoasă scrisoare pe care prietenia rănită şi orgoliul jignit au dictat-o acestui spirit superior. Bismarck n'ar fi avut altceva de făcut decât să alerge să-şi găsească prietenul şi să şi-l apropie din nou cu o strângere de mână şi cu o privire din ochii lui mari. Dar Bismarck, care în viaţa lui a scris multe scrisori supărate, n'a primit până acum niciuna la fel cu aceasta. In răspunsul lui păstrează o slabă atitudine mijlocie: „Dragă Roon, regret că mi-ai scris o scrisoare atât de rece, pentrucă mi se pare că te-am văzut încă şi mai explosiv decât am fost eu astăzi şi totuşi am uitat imediat sau aproape imediat. Acum am impresia că mânia la d-ta izbucneşte mai repede decât la mine. Nu cred că încerci destul să te pui în situaţia mea, aşa cum ar trebui să o facă un prieten vechi şi cum aş încerca să fac şi eu dacă s'ar pune astfel de infamii pe seama d-tale. Credeam că mă voi putea bizui pe sincera simpatie a colegilor mei atunci când onoarea mea era atacată în chip public. Poate că ai prea mult de lucru, pentru a mai avea timp şi nervi şi pentru alţii. Ceea ce e sigur e că niciunul din colegii mei, niciun ziar, niciun prieten nu s'a ridicat să combată injuriile grave şi nemeritate, care mi s'au adus. Sunt obligat să fac demersuri oficiale pentru a obţine sprijinul pe care prietenia şi bunăvoinţa personală nu mi le-aduc...

„In orice caz sentimentele mele nu arătau atâta îngâmfare cât presupui d-ta, ci erau doar sentimen-

tele unui coleg, care după ce a fost greu şi pe nedrept jignit nu întâlneşte acolo unde credea că va putea conta pe sprijinul unui prieten decât consideraţii oficiale şi un refuz mânios. In amintirea unei colaborări de zece ani şi a unor vremuri şi mai vechi, fii răbdător faţă de mine; nu vei mai avea nevoie să fii răbdător multă vreme. Voi lupta pentru reputaţia mea cu ultimele frânturi de energie pe care mi le-a mai lăsat Dumnezeu, apoi nu-ţi voi mai da prilejul prin vorbe şi scrisori ca cele de astăzi să vezi primejduită vechea noastră prietenie, pe care eu doresc atât de mult să mi-o păstrez deasupra relaţiilor noastre de serviciu".

Roon, preşedinte al consiliului de miniştri, locueşte acum într'o casă vecină cu aceea a cancelarului; Bismarck ar putea să-l vadă pe fereastră plimbându-se prin grădină. Afirmaţia acestui mare egoist, care pretinde că ar lua apărarea prietenilor ne face să surâdem şi tot aşa surâdem când îl auzim că spune că va pleca în curând. Roon îi iartă aceasta cu superioritate; deşi ofiţer, el uită jignirea care i s'a adus faţă de martori, care desigur s'au grăbit să vorbească de violenţa cancelarului faţă de preşedintele consiliului de miniştri. El ia o foaie de hârtie în fruntea căreia scrie: „Dragă Bismarck".

Roon nu i-a spus niciodată astfel. Câteodată îi spunea „prea cinstite prietene"; de obiceiu însă el evita orice formulă pentrucă nu se putea hotărî să-şi înceapă scrisorile cu „dragă", cuvânt pe care îl găsea prea cordial sau prea pretenţios. Numindu-l astfel pentru prima şi ultima oară, el caută să înlăture formula de „Alteţa Voastră" din scrisoarea precedentă şi să revină pe terenul amiciţiei. Cu acest ton afectuos, el zugrăveşte lui Bismarck scena din ajun:

„Trebue să ştiţi că atunci când sunt obligat să vă scriu scrisori atât de „reci" sunt cuprins de dureroase sentimente; nu puteţi să vă închipuiţi cât de mult vă stimez şi vă apreciez. Trebue să vă mai

spun că în fiecare zi am prilejul să mă lupt pentru d-voastră şi nu şovăiesc să dau dovadă de curaj ori unde întâlnesc oameni care vă sunt duşmani. Presupunerea că aş putea să mă arăt nesimţitor în chestiunile care privesc cinstea şi reputaţia d-voastră şi că v'aş putea părăsi cu indiferenţă, mă jigneşte adânc. La jignirea asta aţi mai adăogat tot felul de ameninţări primejdioase şi nejustificate, iar când mi-am exprimat surprinderea de a vă vedea purtându-vă astfel cu mine, v'aţi arătat din nou bănuitor, punând la îndoială zelul meu şi simpatia pe care v'o port...

„Dar am vorbit destul de ce a fost ieri! Îmi spuneţi că trebue să fiu răbdător faţă de d-voastră. Mă cunoaşteţi destul pentru a şti că aş vrea să urmez mereu cuvântul apostolului: „Purtaţi-vă unul altuia povara" şi că totdeauna m'am silit din tot sufletul să fac aceasta, dar sunt şi eu un om slab şi faptul de a mă vedea rău preţuit şi jignit de cei ce-i iubesc şi-i stimez din toată inima, e peste puterile mele. Iată de ce trebue ca şi d-voastră să fiţi indulgent cu mine şi să nu-mi cereţi să servesc de ţintă mută atunci când vă înfuriaţi fără motiv, iar în ce priveşte puţinul timp în care trebue să mai fiu încă răbdător cu d-voastră, dorinţa mea cea mai scumpă este ca să vă puteţi exercita influenţa fericită asupra ţării noastre încă multă vreme după ce oasele mele se vor odihni în mormânt".

Astfel vorbi odată un gentilom.

Dar furtuna n'a purificat atmosfera. Situaţia nu se îmbunătăţeşte şi fiindcă Roon vrea cu orice preţ să rămână prieten cu Bismarck, el îşi dă demisia în toamnă. Roon scrie nepotului său că cu Bismarck împotriva liberalilor ar mai fi putut să meargă, dar că „împotriva şi a lor şi a lui e peste puterile mele". El scrie de asemenea lui Bismarck şi termină prin aceste cuvinte pline de bărbătească renunţare: „Daţi-mi voie să vă spun încăodată: *adelante, adelantador atrevido!* (Inainte, eroule îndrăzneţ). Voiu face aceasta întotdeauna până la sfârşitul poate apropiat al vieţii

mele, fie că voiu fi pe scenă, fie că voi fi în sală".

Răspunsul nu e mai puţin frumos. Imediat ce nu mai este bănuitor, Bismarck ştie foarte bine să distingă inimile oamenilor şi el recunoaşte acum pierderea pe care a făcut-o: „Serviciul mă ţine mereu pe linia de luptă, iar Suveranul meu n'are o linie de retragere aşa încât *vexilla regis prodeunt* (Steagurile regelui merg înainte) şi eu vreau, bolnav sau sănătos, să port drapelul regelui contra junkerilor ca şi contra papei, a Turcilor sau a Francezilor. Demisia d-tale mă scufundă în izolare; dintre toţi miniştrii d-ta erai singurul suflet simţitor. Restul trunchiului e putred. Locul d-tale, pe canapeaua sălii de şedinţă, va rămâne gol şi eu îmi voi spune, după vorba cântecului: „Aveam odată un camarad!"

Odată cu acest duo grandios, vechea Prusie dispare. Cu unsprezece ani în urmă, ei plecaseră împreună să doboare balaurul democraţiei şi cei doi cavaleri crezuseră că în adevăr l-au doborît. Ei loviseră cu atâta putere în spiritul puterii, încât acesta sfârşise prin a se prăbuşi. Dar acum iată-l din nou înviat, acum are trei capete şi mugeşte în adâncuri. Cum ar putea un singur om să ajungă să-l doboare?

Inima lui Bismarck, care se deschide rar, se închide tot aşa de repede. Scopuri şi interese nouă vin să-l preocupe: nu mai departe decât acum şase luni plecarea lui Roon era o piedică pentru Bismarck şi el l-a făcut preşedinte al consiliului numai ca să-l reţie; astăzi el pretinde că Roon a fost de vină şi că vroia mereu să domineze. Camphausen de exemplu era mult mai bine dotat. Roon de altfel îşi pierduse obiceiul de a lucra şi nu mai făcea nimic. Roon însă, care mai are şase ani de linişte în faţa lui, idealizează dela depărtare portretul prietenului şi în clipa în care Bismarck ameninţă încăodată cu demisia, el spune nepotului lui: „Prometeu a răpit focul, de asta trebue să-şi îndure lanţurile şi vulturul. Nu poate să facă ceea ce-i place. Nu te

înfrupţi nepedepsit din arborele nemuririi. Dacă Bismarck ar vrea acum să-şi reia viaţa la ţară el şi-ar smulge singur coroana de pe cap".

Cu presimţirea morţii, Roon pleacă la Berlin. Aici el locueşte într'un hotel în faţa palatului, din fotoliul lui vede cum în fiecare dimineaţă se ridică drapelul, i se trimit dela palat veşti şi daruri şi în sfârşit, cu două zile înainte de a muri, bătrânul mareşal care are şaptezeci şi şase de ani primeşte vizita Regelui, care are optzeci şi doi. Aceşti doi bătrâni atât de drepţi la suflet, oameni în ce priveşte sentimentul datoriei, copii în ce priveşte pietatea, vorbesc de vechi războaie; părăsindu-l, regele ridică mâna spre cer şi spune: „Salută din partea mea pe vechii camarazi, ai să întâlneşti mulţi acolo".

Astfel moare Albrecht von Roon.

VII

„Boul, dacă îi strigi hăis, o ia la dreapta, dacă îi strigi cea, o ia la stânga, dar bătrânul acesta nu ascultă nici de hăis, nici de cea!" Iată cum, timp de zece ani, se tângue Bismarck în taină, vorbind de regele lui. Acum, unul are şasezeci şi celălalt optzeci de ani. Relaţiile lor sunt din ce în ce mai rele. Intr'adevăr, unui om de stat, de o inteligenţă superioară, îmbătat de succese europene, autocrat în guvernare şi alintat de un suveran pe care îl făcuse să cedeze de sute de ori, îi era greu să rămână curtenitor şi răbdător şi să suporte atâtea întrebări şi rugăminţi. Pe de altă parte, era tot atât de greu să fie curtenitor şi răbdător un moşneag autoritar, obişnuit să comande şi ţinând la amorul lui propriu de rege. Mai ales, el n'ar fi suportat o clipă să recunoască pretenţia lui Bismarck de a domni singur.

E drept că Bismarck în scrisorile lui e mai moderat şi nu evită florile retorice cerute de protocolul curţii.

Merge chiar până acolo încât la şedinţele consiliului se sileşte, după spusa unui martor „să întrebuinţeze un limbaj curtenitor plin de respectuoasă deferenţă". Regele îi răspunde cu amabilitate. De altfel între ei nu e vorba niciodată de invidie. Regele face totul pentru a glorifica numele ministrului şi scrisorile lui sunt totdeauna pline de gratitudine: „Acel care vă va fi recunoscător până dincolo de mormânt, „Regele şi prietenul d-tale, veşnic recunoscător". Odată un burghez trebuind să fie înobilat pentru a se putea căsători cu o prinţesă, regele cere mai întâi permisiunea lui Bismarck, pentrucă candidatul de care e vorba a refuzat cândva să bea în sănătatea acestuia: „Cu niciun preţ nu pot, pentru a face fericirea a doi îndrăgostiţi, să aprob cererea, dacă d-ta nu vrei". In ce îl priveşte, Bismarck, cu liniştitul orgoliu al geniului, preţueşte în suveranul lui zelul şi sentimentul datoriei, două calităţi, care nu aparţin nici predecesorilor, nici succesorilor lui şi care în adevăr nu-i lipsesc lui Wilhelm niciodată.

Insă faţă de miniştri, de deputaţi şi chiar de oameni străini de politică, Bismarck se exprimă cu o sinceritate care îi place să fie remarcată, dar pe care în anumite ocazii ar desminţi-o imediat.

„Lucrurile care fac ca regele să fie acum ilustru eu i le-am smuls cu multă osteneală. El devine din ce în ce mai dificil şi cu cât vârsta îl slăbeşte mai mult, lipsa lui de hotărîre devine din ce în ce mai insuportabilă. Lui Hohenlohe îi spune: „Nu mai ştie ce a semnat şi câteodată e furios când aude că s'a întâmplat ceva de care crede că n'a ştiut". Lui Mittnacht, ministrul Würtembergului: „Pe rege, care în 1866 voia chiar să abdice eu l-am dus pe umeri până la tronul imperial şi acum are pretenţia să le ştie pe toate mai bine decât ministrul lui şi toate vrea să le facă singur". Lui Booth, directorul grădinilor, Bismarck îi spune cu pipa în gură: „Bun ofiţer, amabil cu doamnele". Iar când Booth, care e

Englez, laudă discursurile pe care ex-prinţul le ţinea în Landtag, Bismarck exclamă: Aşi! Erau pregătite dinainte, n'are nicio elocvenţă, dar câteodată vorbeşte bine când se adresează generalilor. Singurul lucru pe care îl are e fidelitatea lui, în care te poţi încrede, dar nu e destul. Trebue să mai am şi siguranţa că are încredere în mine".

Iată de ce Bismarck e foarte supărat când se întâmplă odată ca suveranul să-i fie necredincios. El ştie tot ce spune regele despre el: „Mereu mă ameninţă că-şi dă demisia, spune bătrânul suveran lui Hohenlohe. Face asta numai pentru ca să-şi ajungă scopurile. Dar asta nu mai poate să continue astfel. Nimeni nu ştie încotro vrea să mă mai ducă". Bismarck desface cu plăcere una din cererile lui de demisie, pe care moşneagul a mototolit-o furios şi a făcut-o ghem. Pe margine nu e scris decât un singur cuvânt: niciodată. Când îl vede, suveranul îl dojeneşte pe Bismarck şi-i spune: „Vreţi să mă fac de râs la bătrâneţe? Faptul de a vrea să mă părăsiţi este o dovadă de necredinţă". Altădată Bismarck îşi ţine cererea în suspensie ca pe o ameninţare, nu se lasă înduplecat decât la sfârşitul concediului, ceea ce înseamnă că regele e obligat să aştepte cinci luni şi să tacă. Bătrânul suveran e din nou revoltat: „Mă veţi scuti de a vă mai descrie impresia pe care mi-a făcut-o scrisoarea d-voastră. Vă voi ruga totuşi, pentrucă aţi scris singur scrisoarea şi pentrucă doresc să se păstreze secretul ei, să puneţi să jure pe secretarul care a copiat-o că nu va spune nimănui nimic. Al d-voastră profund afectat W". Şi totuşi regele citeşte în fiecare săptămână „Reichsglocke". Bismarck se plânge de asta în memoriile sale, pentrucă jurnalul acesta nu fusese fondat decât ca să răspândească calomnii pe seama lui. Când ceva mai târziu, câţiva duşmani de-ai lui sunt numiţi în funcţii înalte, Bismarck protestează contra acestei bunăvoinţe regale faţă de cei care îl urăsc şi scrie despre unul dintre

ei: „Duşmănia lui faţă de mine durează de ani de zile şi numai asta a putut să atragă atenţia asupra lui, căci altfel n'are niciun merit şi nicio calitate. In postul pe care îl ocupa în străinătate, nulitatea lui atingea câteodată alienaţia mintală şi era o piedică pentru toţi. N'a făcut altceva timp de cincisprezece ani decât să vorbească şi să scrie împotriva mea cu toată înverşunarea îngâmfării".

Bismarck însă ştie să se răzbune cu acelaşi respect curtenitor, umilindu-şi suveranul. Când în 1874 o frază din discursul tronului i se pare regelui cam tare, Bismarck, care se află la Varzin, ameninţă că nu vine la Berlin pentru deschiderea sesiunei, dacă se schimbă cel mai mic cuvânt; îi spune lui Hohenlohe să comunice regelui că vanitatea lui de autor e prea mare ca să poată accepta această corectare. Hohenlohe vorbeşte cu regele. Bătrânul suveran răspunde agitat: „Bine, dar se poate deduce din pasagiul acesta că noi vrem să începem un nou războiu cu Franţa. Nu vreau să se mai vorbească de asta; sunt prea bătrân şi mi-e teamă ca Bismarck să nu mă târască într'un nou războiu". Când Hohenlohe îl contrazice politicos, Wilhelm îşi mângâe barba, spunându-i: „In chestiunea aceasta voi avea discuţii cu prinţul Bismarck. Mi-ar face plăcere, dacă aţi vrea să vorbiţi cu prinţul în sensul acesta". Astfel suveranul şi ministrul îşi transmit adevăruri printr'un intermediar ca să nu se ciocnească. Şi natural, bătrânul rege renunţă la schimbarea frazei din discurs.

„Nu este absolut nimic de făcut, declară Kronprinzul. Dacă Bismarck ar propune tatălui meu o alianţă cu Garibaldi, sau chiar cu Mazzini, tatăl meu ar începe să alerge încoace şi încolo prin odaie, strigând: „Bismarck, ce vrei să faci din mine!" Apoi s'ar opri în mijlocul odăii şi ar spune: „Dacă totuşi crezi că e în interesul statului, evident că n'aş avea de formulat nicio obiecţie". Inţelegem acum de ce înalţi funcţionari din Berlin vorbesc ironic de Bismarck

în scrisorile lor particulare, desemnându-l sub numele de Caracalla. Şi mai înţelegem de ce bătrânul suveran, la cererea lui Bismarck, în urma unei certe, îi scrie acestuia o scrisoare duioasă de anul nou 1873. Iar Bismarck imediat spune unui liberal, pentru ca acesta să vorbească mai departe, că a avut ciorna scrisorii în mână şi că n'a corectat decât două greşeli de ortografie, adăogând mefistofelic: „In fond am făcut rău că le-am corectat; dacă le-aş fi lăsat, autenticitatea scrisorii ar fi fost şi mai puţin pusă la îndoială".

E rar ca cineva să vorbească adevărat de asemenea lucruri. Unruh îndrăzneşte odată şi-i spune lui Bismarck că istoria va ţine seama de faptul că împăratul „nu numai că a păstrat un ministru atât de incomod cum n'a avut niciodată un rege al Prusiei, dar i-a şi urmat sfaturile fără nicio împotrivire. Bismarck ascultă în linişte şi-i răspunde: „Exact. Regii au în adevăr un fel special de a recunoaşte ceea ce le este folositor". El nu se jenează de nimeni când vorbeşte de rege. Lucius povesteşte că în 1875 Bismarck spunea într'o societate: „Sosesc câteodată cereri autografe la care trebue săptămâni de lucru ca să răspunzi. Impăratul nu fumează, nu citeşte ziare şi nu ia cunoştinţă decât de acte şi telegrame. Mai bine ar fi dacă ar face numai pasienţe. Când se întâmplă câteodată să-i răspund ceva mai aspru, se îmblânzeşte şi spune: „Ştiu prea bine că sunt slăbit de bătrâneţe, dar nu e vina mea dacă trăesc aşa de mult. Natural, asta te înduioşează". Altădată Bismarck explică medicului lui formalităţile limbajului curţii: „Nu pot să răspund regelui: Ceea ce Majestatea Voastră spune este o prostie, sau Majestatea Voastră se pricepe în politică ca un elev de liceu. Trebue să aranjezi totul în fraze pompoase. Nimeni nu ştie câtă osteneală trebue să-ţi dai ca să te înţelegi timp de optsprezece ani cu un bătrân olimpian. Nu izbuteşti decât dacă ţii mereu în mână revolverul guvernului".

Când Lucius, confidentul lui, aduce laude suveranului, Bismarck îi răspunde: „Toţi regii procedează la fel, ca să-şi exploateze cât mai mult consilierii cei mai fideli şi cei mai bine înzestraţi. Regele nostru cred că are o reţetă de felul acesta dela Frederic cel Mare. E aspru ca piatra şi e rece, nu mi-arată nicio recunoştinţă dar mă păstrează numai fiindcă crede că pot să-i mai servesc la ceva".

După 1870 duşmănia Augustei ajunge la culme. Toţi cei care scriu sau uneltesc împotriva lui Bismarck, catolici şi junkeri, sunt bine primiţi de împărăteasă şi de sfetnicul ei Schleinitz, ministrul palatului. De când Bismarck s'a pus de acord cu liberalii, Augusta a devenit deodată anti-liberală. In momentul intrării triumfale în Berlin, la sfârşitul războiului, poporul n'a ştiut şi nici astăzi nu ştie cu ce ardoare a luptat ea ca să amâne această intrare pentru a-şi termina cura. Fapt care a întârziat demobilizarea cu şase săptămâni şi a costat milioane ţării. Era numai o mică nebunie cesariană.

Atitudinea ei faţă de deputaţi şi de miniştri în ţară şi faţă de suveranii străini pricinuia neajunsuri grave politicei imperiului şi-l obliga pe cancelar să ducă o luptă istovitoare. Bismarck spune unui confident: „Ea scrie cu mâna ei suveranilor străini, afirmând că face asta cu asentimentul regelui; se pune în calea politicei mele, stă de vorbă cu ambasadorul Franţei şi-i urmează sfaturile şi se lasă influenţată de Windthorst. Intrigile ei ating înalta trădare. Ea pune să i se scrie scrisori, pe care le arată împăratului la dejun, iar împăratul îmi trimite mie după aceea bilete dezagreabile. Dacă toate acestea nu încetează, eu îmi voi da demisia şi atunci voi da lucrurile pe faţă".

Augusta susţine pe ambasadorul Franţei, în dorinţele acestuia de restituire a Alsaciei şi Lorenei; lec-

torul ei e un Francez, un îngâmfat viclean, un fel de spion; îi plac oamenii exotici şi preoţii catolici; Schleinitz, care este „oarecum un contra ministru" îi raportează tot ceea ce Windthorst, Arnim şi junkerii rebeli ştiu şi gândesc despre Bismarck. Speranţele şi curajul oamenilor din anturajul împărătesei cresc şi toţi îşi închipue că vor izbuti să răstoarne pe veşnicul cancelar. Bismarck află că articolele din „Reichsglocke" sunt pregătite în birourile ministerului palatului. „Intermediarul era un subaltern mediocru care ascuţea penele doamnei von Schleinitz şi-i aranja birourile. Împărăteasa nu înceta de a se purta rău cu mine şi subordonaţii ei imediaţi, care erau înalţi funcţionari ai curţii, se arătară atât de nerespectuoşi faţă de mine încât am fost obligat să mă plâng în scris Majestăţii Sale".

Intr'o dimineaţă, Bismarck vine la împărat să se plângă de o măsură binevoitoare a curţii faţă de partidele Centrului. Împăratul e bolnav şi Bismarck găseşte lângă patul lui pe Augusta, „într'o toaletă, care mă făcu să cred că ea nu venise decât după ce mă anunţasem eu. Când spusei că vreau să vorbesc singur cu împăratul, ea se îndepărtă puţin şi se aşeză pe un scaun în dosul unei uşi, pe care o lăsă întredeschisă, făcându-mă să înţeleg prin gesturile ei că auzea tot ce vorbeam". Seara, la bal, Bismarck o roagă să nu agraveze boala împăratului prin discuţii contradictorii. „Felul acesta de a proceda, cam neobişnuit la curte, produse un efect curios. Niciodată n'am văzut-o pe împărăteasa Augusta, în ultimii zece ani ai vieţii sale, atât de frumoasă ca atunci. Ea se ridică şi ochii ei se aprinseră ca niciodată şi mă părăsi fără o vorbă; mai târziu cineva îmi povesti că ea ar fi spus: „Prea graţiosul nostru cancelar este astăzi foarte rău dispus".

In aceste două scene, Augusta apare în adevărata ei lumină. Dimineaţa, plină de invidie şi uitând orice demnitate, pentru a domni cu orice preţ, chiar din dosul unei uşi; seara, recăpătându-şi demnitatea de regină, bătrâna îşi găseşte toată energia tinereţii şi o frumuseţe care fusese celebră timp de trei generaţii. Ne mai putem mira oare că Bismarck doreşte din tot sufletul moartea Augustei? Intr'o zi el exclamă cu mânie: „Una din aceste două instituţii: căsătoria sau regalitatea, trebue suprimată; amândouă împreună sunt o absurditate! Şi cum noi avem nevoie de regalitate trebue să înlăturăm căsătoria!" Lui Lucius îi spune cu mai multă seriozitate: „Seara te înţelegi asupra unei chestii şi a doua zi dimineaţa la cafea, trebue să o iei dela capăt. Ah, dacă împăratul ar fi văduv!"

Când Bismarck ajunge atotputernic, regalismul lui e foarte potolit. Acum l-a îngropat cu desăvârşire şi credinţa care trebuia să-i servească şi ea de piedestal e aproape îngropată. In privinţa aceasta e destul să auzim ce spun iniţiaţii, Bucher şi Busch, în momentul în care ei redactează un articol, schiţat de Bismarck, destinat să fie publicat în Anglia, pentru a face cunoscută acolo ameninţarea lui de a demisiona, articol care va fi apoi reprodus în ziarele germane şi va obliga pe rege să cedeze. După indicaţiile lui Bismarck, în articol e vorba „de sufletul lui monarhic, cu coarde delicate şi de devotamentul lui faţă de rege". Busch scrie că „cei doi auguri se priviră zâmbind". Bismarck se tângue şi e ironic în acelaşi timp faţă de ministrul Mittnacht: „Suveranii fac miniştrilor o viaţă atât de dificilă încât când ai stat multă vreme în preajma lor, aproape îţi vine să devii republican. In corespondenţa lor privată, ei vorbesc de miniştrii lor ca de nişte administratori de moşie". Altădată, îşi bate joc de un secretar de stat, care vorbeşte mereu atât de respectuos încât ar fi în stare să dea titluri princiare până şi eroilor lui Homer, spunând de exemplu: „Alteţa Sa Regală Hector". In 1880 el spune confidenţial: „Nu sunt un absolutist, nici nu poţi să fii când ai fost câţiva ani

ministru. Ca ministru n'ai de aface numai cu suveranul, ci şi cu soţia lui, câteodată cu amanta lui şi cu toată servitorimea curţii. Nobilimea curţii nu se gândeşte decât la aparenţe meschine şi vechea nobilime de sânge, plină de îngâmfare şi de un orgoliu cumplit, nu se făleşte decât cu arborele ei genealogic".

Bismarck mai declară odată ministrului Scholz: „Când mi-am luat postul în primire eram sincer şi profund regalist. Acum văd cu mâhnire că sentimentul acesta descreşte tot mai mult". Apoi adaogă: „Până acum am văzut trei regi goi şi nu erau prea plăcuţi la vedere".

VIII

Dictatorul îşi străbătea imperiul cu paşi răsunători. Poporul, care de pe atunci începea să-l numească pe Bismarck „cancelarul de fier" îşi bătea joc de el însuşi fără ca să ştie. Bismarck în adevăr era de fier la el în ţară, lucru pe care tocmai poporul nu-l dorea de loc; dar faţă de străinătate, Bismarck era cel mai mlădios dintre diplomaţi. In orice caz, Germanii aveau acum un om capabil să comande şi pentru moment ei nu cereau mai mult. Fiindcă Bismarck n'are încredere în nimeni, fiindcă el nu acordă nimănui nici bun simţ, nici fidelitate, putându-se să se creadă de o supremă inteligenţă şi văzând un rival în orice om activ, toate motivele acestea se întrunesc pentru a-l face de piatră, pentru a face din el un autocrat, care vrea să conducă totul prin el însuşi. Dar în acelaşi timp amorul lui propriu creşte, cum creşte şi „groaza lui firească de cerneală", mizantropia lui şi dragostea lui de copaci şi antipatia lui faţă de consilierii intimi. Tot mai mult el doreşte odihna, viaţa la ţară, concediile de câte cinci luni, pe care le-ar vrea încă şi mai lungi. In astfel de clipe el spune că miniştrii la Berlin n'au decât să

se descurce singuri — şi totuşi vai de ei dacă se apucă să facă asta! Nimeni n'a înţeles aceasta mai bine decât Roon, care scrie înainte de-a deveni preşedinte de consiliu:

„Pustnicul dela Varzin vrea să facă totul el însuşi şi totuşi nu vrea să fie deranjat. Dacă nu-şi dă toată silinţa ca să-şi constitue un parlament de primul rang şi miniştrii care trebuesc imperiului, istoria îl va judeca cu severitate. Să trăieşti mereu dela mână la gură asta nu merge multă vreme, oricât ar fi mâna de iute şi de puternică şi oricât ar fi gura de vorbăreaţă şi de solidă. Bismarck are prea puţini amici sinceri şi-şi ascultă prea mult duşmanii, dintre care cei care îl proslăvesc mai mult sunt cei mai primejdioşi. Numai faptul că-l stimez atât de mult mă face să doresc ca el să fie altfel în multe privinţe". In curând lucrul devine evident pentru toată lumea. Lasker se plânge că Bismarck nu mai suportă pe niciun ministru şi n'ar vrea să mai aibă decât şefi de birou. Cineva scrie: „Germania vrea să fie guvernată de Bismarck şi ea nu renunţă când dela Varzin el pretinde că e bolnav. Germania preferă atunci să fie mai puţin guvernată, decât să fie guvernată de altcineva". Autocraţia lui Bismarck se manifestă mai întâi faţă de miniştri şi de prinţ, apoi ceva mai mult faţă de Reichstag şi în sfârşit foarte mult faţă de funcţionari. Dacă un duce nu s'a anunţat dinainte, Bismarck nu-l primeşte. Se întâmplă chiar ca şi regii să nu fie primiţi. Un mare duce s'a anunţat pentru nouă seara. La opt şi trei sferturi Bismarck pune să i se aducă uniformele şi la nouă şi un sfert îşi îmbracă iar halatul; apoi îi spune lui Tiedemann: „O alteţă regală nu trebue să-şi închipue că am aşteptat-o mai mult de un sfert de oră". Marele Duce e anunţat, se deschid uşile şi Tiedemann îl vede pe Bismarck, care până acum dictase scrisori plimbându-se prin odaie, cum se aşează la birou se scufundă într'un dosar, lasă pe marele duce să intre şi îi spune apoi cu o profundă reverenţă: „Credeam

că Alteța Voastră Regală nu-mi va mai face onoarea să vie, e nouă și douăzeci". Astfel el nu se mulțumește numai să pedepsească în chipul acesta pe prinț; lucrul va fi cunoscut, pentrucă Bismarck l-a umilit într'adins pe duce în fața consilierului său intim. Bismarck știe să utilizeze toate bârfelile, care pe acele vremuri stăpâneau ministerul Afacerilor Străine. Când într'o zi regele Saxoniei sosește fără să se fi anunțat, portarul prusian întreabă: „A fost convocat? Nu? Atunci nu pot să-l las să intre". Regele se întoarce și se va mulțumi să accepte scuzele, care îi vor fi făcute după aceea.

Miniștrilor și ambasadorilor Bismarck le trimite vorbă săptămâni întregi că nu e acasă, asta fie din pricină că nu-i poate suferi, fie din pricină că vrea să evite anumite explicații. Lucius și Tiedemann vorbesc într'un loc de tertipurile întrebuințate pentru a-l face pe Bismarck să primească o comunicare sau să ia o hotărîre când nu vrea. Nimeni nu mai are poftă să facă parte din aparența aceasta de guvern. Bismarck își găsește din ce în ce mai greu miniștri, iar când i-a găsit vrea să scape de ei cât mai repede. Din cauza asta un conte plin de spirit îl compară cu Don Juan: ademenește fete și apoi când le-a avut le părăsește. De fapt Bismarck n'a prețuit pe nici unul din miniștrii pe care i-a avut și pe foarte puțini dintre ei i-a păstrat mai mult de doi ani. „Dacă vreau să sorb o lingură de supă trebue mai întâi să cer voie la opt măgari". Dar când colegi jigniți trec în rândurile dușmanilor, el se plânge de ingratitudinea lor, spunând că numai el i-a scos din obscuritate.

Toți cei care vin să-l vadă îl plictisesc, afară de cazul când numai el vorbește: „Când cineva are să-mi spue ceva trebue să termine în douăzeci de minute. Aproape toți ambasadorii stau prea mult, mereu ar vrea să mai aibă ceva de spus". Chiar înalții funcționari, dintre care unii sunt prieteni cu Bismarck,

n'au dreptul să vie să-l vadă la țară, dacă nu i-a rugat. Odată, împăratul, primind pe ambasadorul german din Paris, îi spune că fără îndoială se va duce la Varzin; aceasta e aproape un ordin; Hohenlohe îi răspunde că nu poate să facă asta fără a fi invitat de Bismarck. Impăratul și prințul păstrează o clipă de tăcere, apoi răbdătorul suveran încuviințează. Dar când Bismarck are de spus ceva împăratului el i-l trimete dela Varzin pe același Hohenlohe, pentru a-i face direct comunicarea.

Unul din mijloacele lui de autocrat e sănătatea lui. Când nu poate să izbutească un lucru, cade imediat bolnav, și boala lui e pe jumătate politică, pe jumătate reală; apoi declară că acum se va retrage definitiv. Iar „Kladderadatsch", parodiind pe Heine, îl face să spună: „Din marile mele dureri fac mici impozite".

Oridecâteori își dă demisia — și în timpul guvernării lui și-a dat-o de șase ori — el spune că e din cauza sănătății, sau din cauza serviciului și mai ales din cauza împăratului. Intr'o zi, Hohenlohe îl găsește la Varzin „sănătos și bine dispus" și Bismarck îl însărcinează să spue împăratului că e mereu bolnav și că suferă de nervi „căci împăratul nu-mi arată nicio considerație și mă necăjește mereu".

Bismarck cere ca Reichstagul să-i dea toată atenția, deși el refuză Reichstagului orice atenție. In 1879, Bismarck, atacând personal pe Lasker, președintele agită încetișor clopoțelul. Bismarck se întrerupe și spune: „Ce înseamnă clopoțelul acesta? Adunarea e liniștită". Apoi spune lui Lucius: „Eu sunt aici cu titlul de cel mai înalt funcționar al imperiului și nu sunt sub jugul președintelui; el n'are dreptul să mă întrerupă și nici să mă avertizeze cu clopoțelul. Incercări de felul acesta înseamnă un pas mai mult spre disolvare". In chipul acesta el își atrage ura tuturor și dorința lui de luptă îi crește odată cu disprețul. Când Rickert, într'o zi, atacă guvernul, Bismarck răspunde: „Da, domnilor, d-voastră atacați

puterea legislativă, situaţia noastră generală, politica guvernului. De cine vreţi să vorbiţi dacă nu de mine? Nu pot admite să-mi aruncaţi asemenea injurii la adăpostul cuvântului de stat, fără ca eu să n'am dreptul de a răspunde".

Insă în aceeaşi şedinţă el schimbă tonul, nu mai vorbeşte de onoare şi consideră totul ca un joc, spunând lui Richter: „Mărturisesc că am o bucurie sportivă, apărându-mă împotriva atacurilor parlamentare". In altă zi e stăpânit deopotrivă de amor propriu şi de modestie. Lasker a spus că un om nu poate să cunoască tot. Bismarck se simte provocat şi răspunde: „După părerea mea ceea ce poate Alba, poate şi Carlos, dar nu mai mult (Bismarck schimbă puţin şi oarecum în defavoarea lui, vorbele lui Schiller din „Don Carlos": *Şi Carlos poate mai mult).* El face rar aluzii la propria lui istorie; odată însă strigă în Reichstag: „Eu nu m'am lăsat intimidat de Europa întreagă, aşa că nu mă voi lăsa intimidat nici de d-voastră". Şi în clipele astea chiar duşmanii lui cei mai răi tremură puţin: ei simt că ce spune el e adevărat.

Bismarck se considera pe atunci tot mai mult ca un virtuos al politicei şi spunea ideologilor din Reichstag: „Politica mea nu este o ştiinţă cum mulţi profesori îşi închipue, ci este o artă. E tot aşa de puţin ştiinţă ca şi sculptura şi pictura. Poţi fi un critic sever şi totuşi să nu fii artist şi chiar maestrul tuturor criticilor, Lessing el însuşi, nu s'ar fi încumetat niciodată să facă un Laocoon". Când după asemenea ciocniri în Reichstag, el vine la masă foarte supărat, după primele feluri de mâncare humorul lui amar apare; spune că ar avea poftă odată să înceapă un discurs în Reichstag cum a început odată cineva un discurs la un banchet: *„Gemeine Bande* [1]) — tăcere şi stupefacţie — ne unesc aici". Tot cu astfel de

1) Aceste două cuvinte înseamnă deopotrivă *bandă de golani* şi *legături comune.*

capricii Bismarck îşi pune în joc siguranţa propriei lui situaţii. El face în adevăr ca leul, care se joacă cu animalul pe care l-a prins, lăsându-i din când în când iluzia că va scăpa, dar punând laba pe el în ultima clipă. Tot aşa se joacă Bismarck cu puterea. In Aprilie 1880, Bismarck e furios fiindcă pentru prima oară Prusia e în minoritate în Bundesrat. Ca niciodată, el îl cheamă pe Tiedemann la zece dimineaţa şi-i cere ca până seara să redacteze o notă despre demisia lui din „Germania de Nord"; cu toate sfaturile care i se dau, el pregăteşte această notă. Bismarck se coboară în grădină. Oridecâteori se apropie de fereastra lângă care lucrează secretarul, el dă acestuia ordine din ce în ce mai grave: mai mulţi prinţi ai confederaţiei, precum şi reprezentanţii lor, vor trebui să se justifice. Puţin timp înainte de a se încheia ediţia ziarului, Tiedemann îl sfătueşte pentru a doua oară pe Bismarck să aştepte până a doua zi. Nu. Scrisoarea de demisie pe patru pagini e terminată; ea trebue să fie înregistrată de patru secretari ai biroului cifrului, altfel ar fi imposibil ca ea să ajungă în mâinile împăratului înainte de patru şi jumătate. La patru şi jumătate precis un curier pleacă în galop la palat şi la cinci fără un sfert Bismarck se aşează la masă. De abia a intrat în sala de mâncare şi cheamă un secretar ca să-i spună că scrisoarea de demisie nu trebue să plece. Tiedemann vine repede: scrisoarea a plecat de o jumătate de oră. La nevoie curierul ar putea fi ajuns din urmă, dar din nefericire nota apare în ziar şi împăratul o va putea citi. „Bine, lasă. M'a pus de multe ori în încurcătură, e rândul meu să-l pun şi eu odată!"

Bismarck recurge la asemenea comedii când e vorba de situaţia lui; când ar fi vorba de o chestiune externă el n'ar şovăi atâta şi când se întâmplă ca vreun subordonat de-al lui să facă aşa ceva, se supără. Aici însă nu e vorba decât de putere şi el îşi îngădue să se

joace cu puterea fiind sigur că nu va fi niciodată răsturnat. Lucius şi Tiedemann, pe care i-a făcut pe unul ministru de stat şi pe celălalt şef al cancelariei imperiului, sunt singurii care prin tactul lor au reuşit să rămână ani de zile lângă Bismarck. Mai târziu va fi şi ministrul de finanţe Scholz.

Figuri interesante sunt Busch şi Bucher. Sunt amândoi abia cu câţiva ani mai tineri decât Bismarck, şi erau ziarişti când i-a luat în slujbă. Priceput şi fără scrupul, cu un caracter subaltern şi sec, Busch, după lungi călătorii prin străinătate, era redactor la *„Granzboten”* când a fost remarcat de Bismarck. Acesta l-a luat cu dânsul înaintea războiului dela 1870, apoi după războiu l-a concediat. Dar Busch, pe căi ascunse şi cam şantagiste, l-a silit pe Bismarck să-l ia din nou, devenindu-i indispensabil. Căci Bismarck se temea mai mult de Busch, decât se temea Busch de Bismarck. Dar Busch e un excelent reporter, vede, aude şi observă tot, şi din când în când arată şefului un nepreţuit carnet cu note a căror exactitate este prea evidentă.

Alături de omul acesta spătos, jovial, viclean şi mulţumit de sine, Lotar Bucher pare tare complicat. E mai întâi avocat, apoi deputat radical în Landtagul dela 1849; condamnat la închisoare, fuge la Londra, stă acolo zece ani singur şi sărac, nu prea departe de Marx; la amnistie se întoarce şi îl aduce pe Lassalle la Bismarck. Are acum aproape cincizeci de ani şi nicio situaţie. Se simte obosit. In momentul acesta Bismarck îl cumpără. In epoca conflictului, atunci când prietenul lui dela Londra, Liebknecht, îşi începe asupra lui carieră, Bucher deschide uşa ministerului de Externe şi o închide definitiv în urma lui. Aici poţi deveni un onorabil consilier de legaţie cu condiţia să te ocupi de toate şi să nu crezi în nimic.

Când omul acesta slab şi subţiratic ieşea dela minister, el uita de oameni şi de ziare şi colinda pădurile, umplându-şi tolba cu plante şi cu muşchi şi observând cu duioşie păsările. Celibatar, el s'a îngrijit întotdeauna de sora lui; mânca puţin şi nu bea de loc. Putea să intre oricând, ziua sau noaptea, la Bismarck. Când se ducea la teatru îşi dădea totdeauna numărul fotoliului, ca să poată fi găsit. Aspru în gânduri, neted în scris, el acumula articole engleze, note franceze şi proecte de legi germane. Făcea în sfârşit tot ce cerea Bismarck, căruia îşi vânduse sufletul, fără să-l iubească. Neavând aerul că are vreo voinţă, el poate să-şi corecteze şeful şi vede după expresia acestuia, dacă critica a prins. De altfel era singurul apreciat. Despre niciun alt colaborator Bismarck n'a spus cum a spus despre Bucher: „O adevărată perlă! Mi-a fost prieten credincios şi câteodată cenzor”. Dimpotrivă, pe bunul şi evlaviosul Abeken, Bismarck îl numeşte odată salahorul lui.

Dela toţi consilierii lui, Bismarck cere conciziune în cuvinte şi simplicitate în scris. Acel, care ca Tiedemann sau ca Bucher, vorbeşte în termeni lapidari şi lucrează toată noaptea, nu l-a văzut niciodată supărat. Emfaza în discursuri şi vorbăria în rapoartele scrise sunt interzise. Bismarck a stabilit pentru asta două precepte minunate: „Cu cât o vorbă e mai simplă cu atât impresia e mai mare”, apoi „Nu există afacere oricât de încurcată, care să nu se poată descurca în câteva cuvinte”. In sfârşit mai trebue să vorbeşti în zece minute de un proect de lege cu peste o sută de paragrafe, „a cărui pregătire a cerut mai multe ceasuri”. Când vrea să se lămurească asupra unei chestii economice, chiar un expozeu de cinci pagini i se pare prea lung.

De obiceiu Bismarck suportă în linişte o contrazicere şi ţine seamă de ea imediat ce-i recunoaşte valoarea. Trebue numai să-l înţelegi pe omul acesta nervos, care numai „de fier” nu era. Câteodată, foarte agitat, îşi sburleşte sprincenele groase, cum alţii îşi sbârlesc musteaţa; în zilele când e aşa, Tiedemann are totdeauna o chestie simplă de prezentat: „Dacă

observam când intram că se uită pe fereastră cu expresie îndurerată și încruntând sprâncenile, eu îi vorbeam imediat de un lucru fără interes și atunci de obiceiu îmi răspundea: „Mi-e egal, fă cum vrei. Mai este ceva?" Apoi Tiedemann iese. Mâine șeful va fi mai bine dispus și-l va asculta liniștit ceasuri întregi.

Fiindcă doarme mult dimineața, serviciul e deplasat cu o jumătate de zi. Dimineața nu-l vede nimeni. Dela amiază la șase seara lucru intens. Apoi iarăși, dela nouă la douăsprezece noaptea. Firea lui e atât de crepusculară încât ar vrea ca ședințele parlamentului să se prelungească până noaptea târziu, căci „seara ești mai bun, vorbești mai bine, ești mai îngăduitor; dimineața ești cu totul altfel și n'aștepți decât un pretext ca să ataci".

Dar când e bine dispus, el cere câteodată subalternilor lui lucruri imposibile, ca de exemplu să schițeze un proect enorm într'o oră, iar în timpul acestei ore își cheamă de zece ori secretarul. „Servitorii cancelariei aleargă mereu încoace și încolo, totul se face în galop, niciodată n'ai timpul trebuincios ca să isprăvești un lucru. Chiar nervii cei mai solizi nu rezistă". Acestea le scrie Tiedemann dar tot el scrie: „Niciodată n'am constatat la Bismarck cea mai mică impetuozitate. Intotdeauna față de mine s'a purtat ca un gentleman. El era de o politeță extremă și din punctul acesta de vedere mult mai agreabil decât ceilalți miniștri. E drept că nu trebuia să-l enervezi. Atât funcționarilor înalți cât și subalternilor le era foarte frică de el, știau că nici cea mai mică neglijență nu va trece nepedepsită și tremurau în fața lui Jupiter tonans".

Ascultă rapoartele care i se fac, tolănit pe canapea în spațiosul lui birou, luminat de o mare lampă de argint. Intotdeauna el spune imediat ce a hotărît. Niciodată în șase ani Tiedemann nu l-a văzut șovăind. Când dictează ceva, îi place să se plimbe

prin odaie și să vorbească ca dela tribună, sacadat cu lungi pauze și reluând apoi repede firul vorbei. Câteodată dă de ales între două sau trei expresii. „Nu trebuia să-l întrerupi niciodată pentrucă își pierdea foarte repede firul ideilor și pe urmă era foarte greu să-l urmărești. Pe la sfârșitul lui 1877 Bismarck îmi dicta un raport către împărat, un lung expozeu asupra desvoltării politice a partidelor noastre dela constituție încoace. Imi dicta astfel timp de cinci ore mai repede ca de obiceiu și eu mă sileam din toate puterile să notez tot ce spunea. In odaie era foarte cald și-mi fu frică la un moment dat să nu-mi vie rău. N'am mai stat la gânduri, mi-am scos haina și am continuat în vestă. Prințul mă privi o clipă cu oarecare mirare, apoi îmi făcu semn de înțelegere fără să se întrerupă. Când sfârșii (o sută cincizeci de pagini), observai cu surprindere că totul se înfățișa în mod ireproșabil. Era o analiză foarte precisă, fără repetiții și fără digresiuni".

Rigiditatea și politeța aceasta, care-l fac să treacă în chestiunile de serviciu drept un autocrat și drept un cavaler, el le păstrează și în alte chestiuni. Fiindcă n'are nici timp, nici răbdare să lase să i se ia măsură pentru haine, croitorul trebue să ia măsura din ochi. In ziua în care procedeul acesta nu reușește, croitorul primește următoarea scrisoare: „Altădată mi-ai făcut haine care-mi veneau bine; din nefericire acum ai pierdut obiceiul și lucrezi ca și cum cu vârsta eu aș deveni mai mic și mai slab, ceea ce se întâmplă foarte rar. Tot ce mi-ai trimis dela 1870 și până acum e inutilizabil și nu mă așteptam ca într'o casă atât de inteligent condusă cum e a d-tale, istoria naturală a corpului omenesc să fie atât de puțin studiată". Acesta e tonul pe care îl întrebuințează Bismarck față de un inferior când e obligat să-l dojenească.

Față de egalii lui, amorul lui propriu e veșnic iritat. Mai toți colegii i se par chiar dela început insupor-

tabili şi-i tratează mai rău decât pe consilierii lui intimi, care nu pot să se apere. Mulţi miniştri vorbesc de „înălţimea lui inaccesibilă", pentrucă i-a tratat ca pe nişte simpli auxiliari. Ministrul marinei, Stosch scrie: „Mi-a spus să şed, apoi mi-a cetit lucrarea aşa cum un profesor examinează tema unui elev prost şi îndărătnic. La orice spuneam îmi tăia vorba scurt, aşa că nu-mi mai rămânea decât să tac şi să cedez". In chipul acesta cineva pierde într'o jumătate de oră şi pentru totdeauna consideraţia lui Bismarck. Eulenburg dimpotrivă, care ca ministru a suferit o nedreptate reală, protestează energic şi obligă pe violentul Bismarck să scrie aceste rânduri: „Citindu-vă scrisoarea am impresia că aţi fost tratat cu lipsă de tact şi, deşi eu nu sunt cauza decât indirect, vă rog să primiţi scuzele mele". Biletul acesta va fi păstrat în familia Eulenburg până la strănepoţi. Alţi miniştri, care îşi datoresc postul prieteniei lor cu Bismarck, îşi pierd de obiceiu mai întâi prietenia aceasta, apoi postul; nu trece mult şi încep să primească scrisori jignitoare, apoi admonestări oficiale şi sfârşesc prin a deveni duşmanii vechiului lor prieten. Bismarck aşteaptă mereu recunoştinţă dela toată lumea, dar el nu arată recunoştinţă nimănui. Sentimentul acesta îl are foarte rar. Iar când îl are, el face gesturi pe care nu le-a învăţat dela nimeni şi nici nu pot fi imitate. După victoria asupra Franţei, Bismarck, călare între Moltke şi Roon în urma împăratului, trece pe sub poarta Brandenburgului; el vede într'o tribună pe funcţionarii ministerului; apucă una din cele trei coroane de lauri care i-au fost agăţate de şea şi o aruncă colaboratorilor lui.

IX

Intr'o seară din iarna anului 1860 la Petersburg ministrul stă lângă sobă cu Schlözer, Croy, tânărul Holstein şi preceptorul copiilor lui. Vine vorba despre nemurire. Holstein încearcă să dovedească că nemurirea nu-i posibilă decât în cazul de glorie după moarte. Bismarck ia paharul în mână şi spune: „Vreţi să vă spun ceva, d-le Holstein? Eu vreau mai bine paharul acesta de Médoc decât treizeci de pagini din istoria universală a lui Becker".

Bismarck dispreţueşte gloria. Işi bătea joc de ea când era student şi face acelaşi lucru şi la bătrâneţe. In privinţa asta caracterul lui e limpede şi strict delimitat. Aceasta poate îl deosebeşte cel mai mult de Napoleon, care fără lectura lui Plutarh şi fără dorinţa de glorie n'ar fi devenit nimic. Când Becker vorbi despre 1870 în istoria lui universală, eroul rămase incoruptibil faţă de aceste treizeci de pagini. El ştia cine era. Citind pe Carlyle, el a subliniat de două şi de trei ori toate pasagiile în care acesta vorbeşte de geniul politic şi când Carlyle a împlinit optzeci de ani, Bismarck i-a trimis o scrisoare de felicitare cu o veneraţie pe care n'a arătat-o niciodată unui German. De altfel cu cincizeci de ani în urmă Carlyle primise scrisori asemănătoare dela un alt German încă şi mai mare.

Preţuirea din partea contemporanilor îl lăsa pe Bismarck cu desăvârşire rece. Fiindcă dispreţueşte pe oameni, nu-i place să fie admirat de oameni. Când, la Reichstag, Richter îi reproşează că nu cunoaşte bine economia politică, Bismarck, după ce îi răspunde, adaogă că poate să aştepte în linişte judecata concetăţenilor, precizând: „Nu vreau să vorbesc de posteritate. E un lucru prea patetic". Se

simte jenat când mulţimea se adună în faţa Reichstagului ca să-l vadă venind cu trăsura. Declară că ştia foarte bine ce mutră trebuia să facă, când era urît ca ministru şi când lumea scuipa pe unde trecea. Dar acum trebue să înveţe să-şi schimbe expresia feţii. Când regele îl invită la o ceremonie a ţintuirii cuelor în drapele, unul din drapele purtând numele şi blazonul lui Bismarck, el refuză, spunând că se teme să nu răcească. Altădată Wilhelm îi trimete o cruce bătută în diamante, scriindu-i: „Este cea mai frumoasă decoraţie pe care v'o pot oferi şi a fost creiată special pentru d-voastră". Bismarck spune celor de acasă: „Un butoiu cu vin de Rin sau un cal frumos mi-ar fi făcut mai multă plăcere".

Portretele care i se fac îl amuzează pe Bismarck. Văzându-se într'o zi înfăţişat alegoric sub forma unui înger al păcii, îmbrăcat în alb, cu o cunună de nu mă uita şi de lauri pe capul lui pleşuv, el se miră de „posibilităţile lui transcendentale". Primele statui care i se ridică îi fac o impresie mai mult penibilă şi-şi exprimă sincer părerea faţă de ţară când spune: „Nu sunt de loc sensibil la acest fel de recunoştinţă. Nu prea ştiu ce mutră am să fac când la Colonia am să trec prin faţa statuei mele. La Kissingen îmi stric tot cheful plimbării, când mă văd parcă sub înfăţişarea unei fosile".

Aşadar gloria îl lasă rece pe acest realist, totuşi el se îngrijeşte de opinia publică, pentrucă are nevoie de ea. Din cauza asta el caută să fie cât mai corect, deşi efectul produs asupra contemporanilor îi lasă perfect indiferent. Nu vrea să i se ridice statue, dar îi place să se vorbească de faptele, gesturile şi originalităţile lui, numai pentrucă asta serveşte propagandei. Sybel e invitat să scrie *Intemeierea imperiului german de către Wilhelm I* şi să se documenteze pentru aceasta la Arhive; însă Bucher va examina mai întâi documentele şi nu i le va da decât pe cele „neprimejdioase"; iată de ce cele şapte

volume ale lui Sybel nu prezintă aproape niciun interes.

Hesekiel, Busch şi alţii îi trimit cărţile pe care le scriu despre dânsul, înainte de a le da la tipar. Bismarck nu numai că suprimă pasagii, dar cere să se facă chiar adăogiri, atunci când i se pare că nu se vorbeşte destul de dânsul. Lui Heseckiel îi dă chiar scrisori personale, alese de dânsul cu îngrijire, aşa că scrisori din 1870 au putut să apară încă din 1877.

Bismarck îşi aranjează felul lui de a se purta după eventualele consecinţe politice. El, care la curte se plânge pe faţă de intendentul împărătesei, fiindcă acesta nu l-a salutat, trage perdeaua compartimentului în timpul unei călătorii în Austria, pentru a nu fi aclamat de mulţime din cauză că asta ar putea să nemulţumească pe colegii din Viena, unde e tocmai o perioadă de criză. Nimeni n'a ştiut până acum să se servească de presă ca el. Zi şi noapte secretarii trebue să pregătească articole, să insinueze, să rezume, să desmintă. Ce bine ştie el să dozeze otrava! Cine ştie din ce colţ al Germaniei sau din ce capitală străină îşi culege el veştile pe care le publică la Berlin, pentru a influenţa cu aparentă imparţialitate opinia publică! Câte veşti despre el însuşi nu dictează el în primul lui birou, veşti care vor veni la Potsdam prin Stockholm! Totul e plăsmuit cu o măestrie atât de perfectă încât însuşi fidelul Tiedemann e mai mult Mefisto decât Faust. In 1872, pe vremea când Arnim e încurajat de Augusta, Bismarck la Varzin dictează lui Busch un articol despre „dorinţele unei înalte doamne cu privire la o schimbare de cancelar". Altădată, când are nevoie de o desbatere asupra Austriei, pune pe Bucher, corespondent ocazional din Pomerania al lui „Kölnische Zeitung" să publice „o informaţie întâmplătoare".

In 1874, când lupta împotriva bisericei e la punctul

culminant, cineva încearcă să-l împuşte. Încăodată atentatul îl foloseşte

Cu câteva luni înainte, el spusese în Reichstag cu mândrie dispreţuitoare: „In toată viaţa mea politică am avut onoarea să am foarte mulţi duşmani. Mergeţi dela Garona la Vistula, dela Belt la Tibru, cercetaţi apele Oderului şi ale Rinului şi veţi afla că în clipa de faţă eu sunt omul cel mai tare urît şi — o spun cu mândrie — cel mai bine urît din toată Germania". Pe vremea aceea el nu ştia că un Belgian, fierar de felul lui, oferise capul lui Bismarck împotriva Romei, şi spusese arhiepiscopului: „Sunt gata să fiu braţul care va doborî monstrul, dacă credeţi că Dumnezeu mă va ierta şi dacă îmi daţi suma de şaizeci de mii de franci în cazul când cariera îngrozitoare a monstrului va fi curmată înainte de sfârşitul anului".

Peste câteva luni, la Kissingen, un tânăr trage în Bismarck pe când acesta se plimba în trăsură, dar îl răneşte numai uşor la un deget. Omul acesta aparţine centrului. Bismarck e mulţumit. Sunt interogaţi mai întâi câţiva preoţi care se pare că ar fi ajutat pe asasin oprind trăsura. Apoi începe o campanie de presă, care durează peste şase luni şi ajunge la maximum în Reichstag. Un deputat al Centrului face imprudenţa să spună: „Fiindcă un om pe jumătate nebun a tras în prinţul Bismarck, o bună parte din Germania gânditoare a fost cuprinsă de delir". Atunci Bismarck se ridică şi ţine unul din discursurile lui cele mai înverşunate. Ura lui e la culme:

„Omul acesta cu care am vorbit eu însumi este absolut în posesiunea facultăţilor lui mintale. De altfel avem în privinţa asta mărturii medicale. Inţeleg că domnul orator nu vrea să aibă nimic comun cu un astfel de individ. E sigur că niciodată el nu-şi va spune în adâncul sufletului său: Ce bine ar fi dacă cancelarul ar fi victima unui accident oarecare. Sunt

convins că n'a avut niciodată un asemenea gând. Totuşi, oricât aţi renega pe asasin, el vi se agaţă tot mai mult de guler şi declară că face parte din partidul d-voastră. (Sgomot mare). Eu nu vă expun decât fapte istorice. Omul acesta mi-a spus când l-am întrebat de ce a vrut să mă omoare: Am vrut să vă asasinez din cauza legilor asupra bisericei. Mi-aţi jignit partidul. (Ilaritate). Apoi mi-a spus faţă de martori: „E partidul centrului". In clipa asta contele Ballestrem exclamă: Pfui! Bismarck cu temperamentul lui ar trebui acum să se coboare dela tribună şi să-l pălmuiască pe conte. Totuşi el încruntă numai din sprâncene şi răspunde rece: *„Pfui!* exprimă desgustul şi dispreţul. Să nu credeţi că aceste sentimente nu le am şi eu. Dar sunt prea politicos pentru a le exprima".

Atentatul acesta l-a preocupat multă vreme pe Bismarck şi acum cu siguranţă e singurul moment din cariera lui în care Bismarck s'a gândit serios să-şi dea demisia. Foarte emoţionat, el declară lui Bennigsen că acum pleacă: „De două ori până acuma au încercat să mă omoare şi poliţia mă avertizează în fiecare zi. Să mai vie şi alt cancelar şi să se expună gloanţelor catolice! La întâi Aprilie voi avea şaizeci de ani şi mă voi retrage la ţară". Soţia şi fiica îl îndeamnă de mult la aceasta. Starea lui de spirit le vine acum în ajutor.

De fapt, la epoca asta, influenţa Johannei a dispărut cu desăvârşire. In loc de a-l îmblânzi, ea îi întăreşte ura şi, după toate documentele pe care le avem, vedem că ea n'a încercat niciodată în treizeci de ani să-l vindece. Ea îl iubeşte şi din această cauză urăşte aproape pe toată lumea, căci Bismarck e duşmanul tuturor. Cu cât înaintează în vârstă, ea devine tot mai îndârjită. Eulenburg, într'o zi, o vede sfărâmând un pahar în timpul unei discuţii în care-şi apără bărbatul. N'a fost decât o singură dată la parlament; ea spune că nu s'ar fi putut stăpâni:

„Le-aş fi dat cu băncile în cap!" Când odată ea spune lui Crispi: „Aveţi dreptate, bărbatul meu e într'adevăr bun", Crispi surâde ironic şi răspunde: „Aceasta nu-i părerea tuturor".

Chiar acum Bismarck continuă să o sfătuiască cum să se poarte. Când odată ea se pregăteşte să se ducă la o serbare de binefacere, el îi spune faţă de un prieten: „Dar nu sta mai mult decât stă regele. Nu-i convenabil să te amesteci prea mult cu mulţimea". Dar şi ea îi înoadă cravata la masă în faţa oaspeţilor. Bismarck continuă să se îngrijească mereu de ea şi, deşi n'o vede cu săptămânile, el îi scrie mereu, chiar după treizeci şi patruzeci de ani de căsătorie: „Scumpa mea"... „Cu toată dragostea mea"; sau îi telegrafiază dela Friederichsruh: „Nu mai pot rămâne aici fără cai şi fără soţie. Mâine ne întoarcem". Johannei îi place acum să stea la Berlin mai mult decât odinioară şi o prietenă vorbind odată de întoarcerea Johannei la Varzin spune că: „Prinţesa nu poate suferi singurătatea".

Constatăm cu surpriză că spiritul nu pătrunde în locuinţa lui Bismarck. De ce oare stăpânul acestei case, cel mai puternic şi însemnat German al timpului său, om de lume în tinereţe, renumit chiar şi acum prin conversaţia şi felul lui de a povesti, trăeşte departe de îndeletnicirile spiritului? Chiar dacă n'am cunoaşte din viaţa lui decât atâta şi tot am bănui individualitatea spirituală a epocei.

Oriunde s'ar găsi, Bismarck nu se gândeşte deloc la punctul de vedere estetic. Numai fotoliile să fie confortabile! Când cineva îi laudă noua instalaţie a lui Roon, el spune: „De obiceiu oamenii care ţin la mobilă frumoasă mănâncă prost". La dânsul acasă mobilele sunt fără gust, diplome de onoare stau lipite de pereţii prost tapetaţi, scaunele de acajou sunt acoperite de stambă şi nicăieri culorile nu se asortează între ele. După masă, Bismarck se întinde în faţa invitaţilor pe canapea, cu jacheta lui neagră închisă

până sus şi cu un fular alb în jurul gâtului, pentrucă nu poate suporta gulerele, cu câinele la picioare, cu o pipă în gură şi cu ziare împrăştiate pe jos împrejurul lui. Eulenburg, care l-a frecventat ani de zile, spune: „In mediul acesta niciodată nu s'au întreţinut relaţii internaţionale; salonul lui Bismarck era plin numai de mici nobili de provincie". In salonul acesta, pe lângă colaboratorii lui, aproape întotdeauna sunt musafiri: tineri ofiţeri, prieteni de-ai fiilor lui Bismarck, rude, mai toate nobile; toţi se aşează pe unde apucă şi beau vin, bere, coniac. Ciudată înfăţişare are salonul primului diplomat al secolului! O adevărată cafenea în care prin fumul de tutun apar toaletele strălucitoare ale cucoanelor".

Conversaţia se potriveşte cu mediul. Chiar când prinţul n'are nimic de povestit sau nu discută politică, nu se vorbeşte niciodată despre chstiuni intelectuale. Aproape întotdeauna Bismarck vorbeşte de momentele lui istorice, de telegrama dela Ems, de atentate, de Versailles şi mereu e întrerupt ba de unul din fii, ba de sosirea unui nou invitat sau de o mâncare care-i place. La căsătoria fiicei lui, în momentul când soseau o mulţime de invitaţi, stăpânii casei, după cum povesteşte însuşi Bismarck, erau foarte agitaţi „pentrucă două muşte intrase într'o lanternă şi deranjase lumina".

E imposibil să avem părerea intelectualilor germani care veneau în casa lui Bismarck între 1870 şi 1890: aceasta din simplul motiv că aproape niciun intelectual nu-i venea în casă. Singurele excepţii sunt fraţii Lindau de care Bismarck avea nevoie, Curtius şi Wildenbruch. Lista celor care nu veneau în casa lui Bismarck, dar frecventau societatea berlineză e cu mult mai lungă: Heyse, Storm, Wilbrandt, Brandes, Ibsen, Björnson, Menzel, Klinger, Brahms, Helmholtz, Dubois-Reymond, Langenbeck, Robert Koch, Hermann Grimm, Erich Schmidt, Scherer, Rodenberg, Ranke, Fontane: Nimeni! Şi în lista asta nu intră adversarii

lui Bismarck ca Virchow, Freytag, Mommsen. Langbehn, aduse odată prinţesei Johanna *Hyperion* al lui Hölderlin; ea îi spuse după ce citi cartea: „Am râs grozav!"

Anomalia asta nu contrazice felul lui Bismarck de a înţelege pe Shakespeare şi pe Goethe, pe Schiller şi pe Byron, dovadă scrisorile lui din tinereţe. Aceasta arată numai, aici ca şi în sutele de conversaţii ce ne-au fost păstrate şi printre care nu sunt nici măcar zece care să aibă un caracter intelectual, că creierul acesta mereu frământat de proecte şi voinţa aceasta încordată de lupte evită ca măsură higienică şi în chip autocratic orice legătură cu oameni care nu sunt preocupaţi nici de afaceri, nici de planuri, care nu aparţin nici unui partid şi nu sunt nici măcar duşmani. Consecinţele acestui fapt sunt fatale, căci ne mai citind nimic nou de treizeci de ani, mulţumindu-se numai din când în când să revadă vreun vers din Heine şi din Byron, din Uhland şi din Rückert, ţinându-se departe de orice mişcare care nu e politică, Bismarck ajunge cu timpul să guverneze într'un chip tot mai puţin intelectual, să izoleze statul de fenomenele spirituale ale Germaniei şi să dispreţuiască cele trei mari curente ale Europei: economia mondială, biserica şi socialismul, pe care caută zadarnic să le preîntâmpine şi să le zăgăzuiască în folosul guvernanţilor. Bătrânul rege, în strâmtul lui domeniu se ocupa mai mult decât Bismarck de problemele epocei. Indolenţa familiei se potrivea cu firea comodă a lui Bismarck şi când nervii mereu aţâţaţi ai dictatorului voiau să se destindă, consecinţele le suporta spiritul german. De altfel procedând altminteri, el s'ar fi îndepărtat de el însuşi, căci savanţii germani ai acelei epoci aveau încă un fel de respect în faţa uniformelor şi a excelenţelor, iar propria lor disciplină le părea mai importantă decât aceea a statului. Oameni de reală valoare judecau pe Bismarck în chipul următor:

Brandes: „Bismarck e o mare fericire pentru Germania, chiar dacă el nu este un binefăcător pentru umanitate. Pentru Germani el este ceea ce sunt nişte ochelari puternici pentru un miop: e o mare fericire pentru miop că are ochelari, dar e o mare nenorocire că are nevoie de ei".

Burckhardt (1877): „Felul acesta de a abdica şi de a reveni, dă impresia că nu mai ştia cum să o mai scoată la capăt. El s'a înşelat aproape în toate problemele importante de politică internă... E posibil ca el să-şi mai dovedească încă odată valoarea în cazul când o criză europeană ar urma după războiul Turciei, la care trebue să ne aşteptăm; însă în ce priveşte Reichul, el nu-l mai poate vindeca".

Fontane (1881): „In adâncurile poporului clocoteşte furtuna împotriva lui Bismarck. In păturile superioare furtuna a şi izbucnit. Ceea ce îl va pierde nu vor fi măsurile pe care le ia, ci bănuelile lui. E un mare geniu, dar nu e un om mare" (1893). „Trebue să ne gândim mereu la opera gigantică pe care el a realizat-o în chip genial, pentru a nu fi descurajaţi de aceste contradicţii. E personalitatea cea mai interesantă ce se poate imagina; nici nu cunosc alta mai interesantă, dar mi-e penibil să-l văd cum caută mereu să înşele oamenii. Faptul de a subordona totul scopului este într'adevăr un punct de vedere îngrozitor" (1895). „El este tot odată un supraom şi un şiret, un erou şi o femeiuşcă incapabilă de a face rău unei muşte; aceasta provoacă în mine sentimente amestecate şi mă împiedică să-l admir din toată inima. Ii lipseşte ceva şi acel ceva e tocmai ceea ce face măreţia umană".

Nietzsche: „Când s'a întâmplat odată ca Germanului cu haina lăbărţată să-i vie mintea la cap, vai! cum s'au mai întors lucrurile! Strâns până la gât în haine severe, el şi-a lăsat mintea pe mâna croitorului, pe mâna lui Bismarck!"

Şi totuşi Bismarck face observaţii profunde asupra

istoricilor: „Ei sunt de două feluri: unii limpezesc apele trecutului, aşa că se poate vedea până în fund, alţii le tulbură; Taine aparţine primei categorii, Sybel celei de a doua".

Şi totuşi Sybel l-a ridicat pe Bismarck în slava cerurilor, Taine l-a atacat. Privirea lui de critic a ştiut să distingă pe omul cel mai mare al întregului secol, căci el spunea: „Istoricii nu văd niciodată decât prin ochelarii lor; iată de ce îl apreciez atât de mult pe Carlyle, pentrucă el ştie să pătrundă în sufletul altora".

X

Castelul dela Friedrichsruh, în care Bismarck şi-a petrecut o mare parte din viaţa lui de cancelar şi aproape în întregime ultimii zece ani din viaţă, era un han vechi, unde burghezii din Hamburg dormeau şi mâncau când veneau dumineca la Sachsenwald. Dela Schönhausen la Friederichsruh, trecând prin Varzin, reşedinţele lui Bismarck avură din ce în ce mai puţin aspectul unor castele, deşi între timp el din baron devenise prinţ. Bismarck n'a vrut să construiască un castel în pădurea dela Friedrichsruh, ba chiar s'a îngrijit atât de puţin să restaureze vechiul han, încât pe vremea lui numerele camerilor stăteau încă deasupra uşilor. Ne putem întreba într'adevăr de ce el care era atât de mândru de strămoşii lui n'a preferat să-şi cheltuiască banii, transformând casa părintească. Kniephof, la care se gândeşte mereu — e singurul loc în lume pe care l-a iubit — fusese vândut, dar l-ar fi putut răscumpăra. Schönhausen, unde s'a născut, a fost proprietatea lui întotdeauna. El nu cunoştea Hamburgul când a venit să se instaleze în apropierea acestui oraş. Varzin avea aceeaşi romantică sălbăticie, ca şi Friederichsruh. Casa era tot atât de banală, fără a fi mai rea. Bismarck îşi

împărţea vara între aceste două proprietăţi.

La Bismarck dragostea de patrie se mărginea la Pomerania, dar sentimentul naturii trecea dincolo de această provincie nordică. Patria lui era pădurea. In orice ţară ar fi fost, în Ungaria, în Rusia, în Danemarca, pădurea îi era dragă. Sachsenwald, din primele zile, îi deveni tot atât de familiar ca şi domeniile bine cunoscute dela Varzin. Numai că aici Bismarck n'are proecte. Acum, ca şi în tinereţe, el îşi exprimă poetic pasiunea:

„Imi plac copacii bătrâni. Sunt ca nişte strămoşi. Dacă n'aş iubi aşa de mult copacii, nici n'aş şti cum să mai trăesc. Bucuria în faţa naturii e un dar dela Dumnezeu, pe care nu ţi-l poţi oferi, nici dobândi tu însuţi. Am un fel de teamă faţă de oamenii care nu iubesc natura. Când dorm bine, visez păduri de brazi, de un verde proaspăt de primăvară, umede de ploae—şi apoi mă trezesc vesel şi voinic. Pe aici poţi să te plimbi ceasuri întregi în trăsură cu privirile pierdute în verdeaţă, fără gânduri şi fără griji". Totuşi gândurile îl frământă şi aici, căci altădată spune: „Hotărîrile mele cele mai importante le-am luat în singurătatea pădurii".

In pădure Bismarck n'are faţă de cine să-şi arate mizantropia; cel mult se mânie când vede un copac răsturnat sau vreun argat care bate un cal; atunci se repede la argat şi-l loveşte cu cravaşa. Pentru fiecare copac discută cu pădurarul: „Cum, zici că vârful copacului e uscat? Dar şi eu am capul uscat", şi îşi arată cu mâna capul pleşuv. In pădurea dela Friederichsruh Bismarck şi cu fiii lui împuşcă crengile uscate, ca să nu le vadă pădurarul. El, în faţa căruia toată lumea tremură când dă un ordin, are nevoie de acest şiretlic, ca să-şi apere favoriţii de propriul lui slujbaş. La epoca aceasta aproape nici nu mai vânează, ca să nu-şi stârpească căprioarele şi declară la masă unui invitat că nu-i place să-şi mănânce vânatul; totuşi oaspeţilor lui le permite să vâneze.

32

In toate acestea nu-i niciun romantism, ci numai o atitudine iubitoare faţă de lucruri şi nu o atitudine aspră ca faţă de oamenii epocei lui. El declară că la Friedrichsruh poartă ochelari pentrucă aici totul îl interesează, iar la Berlin nu poartă, pentrucă totul îl lasă indiferent. Adevărul e că la Friedrichsruh ochelarii sunt mai slabi şi spiritul mai împăciuitor. La şaptezeci de ani, el scrie soţiei lui această idilă de stil realist.

„Aici e foarte frumos, deşi liliacul înfloreşte cu trei zile mai târziu decât la Berlin şi stejarii cu şase. Măcieşii sunt exact ca la Berlin, privighetori nu sunt dar sunt nenumărate pitulici, grauri şi alte păsări la fel şi cucul, care la Berlin încă nu-l auzisem. Am întrebat cât mai cântă şi mi s'a răspuns că douăsprezece zile, ca să mi se facă plăcere. Dar în ultimele două zile cânta slab de tot. Zăgazul morii n'a ieşit bine, dar e frumos la vedere. Mlaştina cea veche a fost deplasată cu meşteşug cu câteva sute de paşi în susul apei, aşa încât cantitatea de apă limpede s'a mărit. Moara merge, dar plouă în ea. La Silk secara e cam slabă şi orzul are nevoie de ploaie. Iazurile cu crapi se înfăţişează foarte bine; noile plantaţii încă n'au ieşit toate, dar livada e delicioasă. Să dea Dumnezeu să te vindeci cât mai repede!"

In pădure, Bismarck devine chiar om drept şi bun. La Varzin aude vorbindu-se de nişte braconieri. Pe temeiul unei simple bănueli, el pleacă urmat de musafiri şi dojeneşte aspru pe morar. Intors acasă, cheamă pe pădurar şi acesta îi spune că bătrânul morar n'are armă şi că fiul lui a murit în războiu. Bismarck foarte mişcat spune după o clipă de tăcere: „In cazul acesta să ne mai aştepte puţin cu dejunul şi d-voastră, Domnilor, faceţi-mi plăcerea şi mai veniţi încăodată cu mine". Ajuns din nou la moară, cheamă pe morar, acesta nu vrea să mai vină şi atunci Bismarck coboară din trăsură, intră în moară cu musafirii după el şi cere

scuze morarului. Bismarck a comis multe nedreptăţi ca ministru şi întâmplarea asta e unică în viaţa lui. Bismarck ţine la onoarea unui subaltern, care nu se poate apăra, scuzele pe care i le face mişcă pe cei care sunt de faţă şi în acelaşi timp el îşi uşurează sufletul pentru alte cazuri. Intr'adevăr, cu firea lui de protestant, orice abuz îi dă mustrări de cuget. Miniştrii şi servitorii ministerului, pădurarii şi prinţii pe care i-a acuzat sau jignit i-au turburat cu siguranţă nopţile mai mult decât au bănuit cei pe care i-a nedreptăţit şi mai mult decât şi-ar fi mărturisit el însuşi.

Lucrul la care ţine până la bătrâneţe este să fie primit cuviincios şi chiar solemn. Miniştrii sau proprietarii vecini, soţia pastorului sau prinţesa de Weimar, toţi descriu la fel atitudinea lui cavalerească şi distinsă când primea pe cineva la uşă. Bismarck n'a întins niciodată nimănui mâna înmănuşată; totdeauna îşi scotea mănuşa când dădea mâna. In casă însă, în odăile lui scunde, cu ferestre largi, atmosfera e familiară şi musafirii sunt primiţi fără nicio ceremonie. Peste tot sunt vase de forme bizare, scrumiere, gravuri, mese puse cap la cap şi acoperite cu feţe vărgate şi tot felul de băuturi. Când e linişte acasă, scrie soţiei: „Adelaida citeşte o carte despre Italia, Herbert scrie lângă dânsa, Tyras roade un ciolan gros şi samovarul cântă". Tiedemann, care lucrează cu el săptămâni întregi, când se coboară la amiază nu găseşte în salon decât pe prinţesă „care la ora aceasta s'a şi sculat". Bismarck apare pe la unu şi ascultă rapoartele în timpul dejunului, apoi se plimbă călare câteva ceasuri cu fiul sau cu fiica lui, la pas sau la trap însoţit de Tiedemann cu carnetul lui de note. Multe chestii importante se rezolvă în timpul plimbării. De când cu ultimul atentat, prin împrejurimi sunt agenţi de poliţie; unul din ei îl urmează mereu; Bismarck e obligat să-l suporte şi chiar în singurătate el îşi plăteşte astfel tributul

lui puterii. La şase seara e masa, „întotdeauna patru feluri, şampanie, vin de masă şi porto. Iţi făcea plăcere să-l vezi în faţa unei farfurii pline de măruntae de gâscă. Despre raci spunea într'o zi că ei au ciudata însuşire de a deveni cu atât mai mici cu cât mănânci mai mult din ei. Apoi, în salon, lângă soba pe care o umplea el singur cu lemne, petreceam ceasurile cele mai interesante ale zilei. El îşi desvăluia atunci cele mai tainice gânduri. Vorbea mereu de viaţa lui trecută. La nouă trecea în birou şi atunci începea lucrul. Trebuia să terminăm totul înainte de miezul nopţii. Prinţesa oferea ceai la douăsprezece şi jumătate noaptea şi mai stăteam încă o oră la ceai".

Chiar în liniştea pădurii, pe Bismarck îl tulbură grija că trebue să facă cheltueli tot mai mari în timp ce veniturile lui nu cresc. La Berlin, primeşte optsprezece mii de taleri leafă şi el spune că cheltueşte mai bine de cincizeci de mii. Se plânge deasemeni de cheltuelile pe care a trebuit să le facă cu titlurile şi dotaţiile lui: „Situaţia mea era mai bună înainte de prima dotaţie care mi s'a făcut. Acum domeniul dela Varzin înghite tot. Afară de leafa mea şi de arenda pe care o iau dela Schönhausen nu mai am niciun ban venit. Tot ce iau de pe arende e înghiţit aici şi nici nu ajunge. In viitor, probabil că are să fie mai bine. Noua dotaţie (Friedrichsruh) are mare valoare, dar până acum nu mi-a adus decât optzeci şi cinci de mii de taleri, pe care i-am întrebuinţat ca să cumpăr o bucată de teren rămasă în mijlocul domeniului, singurul loc unde te poţi instala, dacă nu vrei să locueşti într'un pavilion de vânătoare din fundul pădurii". Se plânge mereu către fratele lui: grâul dela Varzin abia se poate vinde, lemnele din Sachsenwald nu aduc nimic, călătoria în vagon salon e mai scumpă decât altădată „în sfârşit mai trebue să plătesc toate reparaţiile şi să angajez un om special pentru toate astea,

pentrucă am nenorocirea să fiu prinţ. Pe cât îmi era de plăcut să mă gândesc că fiii mei vor fi bogaţi ca gentilomi de provincie, pe atât îmi e de neplăcut să ştiu că ei vor ajunge prinţi cu venituri nesuficiente".

Intre timp, îşi închiriază fabrica de hârtie dela Varzin cu optzeci de mii de taleri pe an, o pulberărie pe marginea Elbei cu douăsprezece mii şi mai scoate treizeci şi patru de mii din Friedrichsruh, „într'adevăr un venit frumos cu condiţia să nu fii prinţ. Hotărît nu mă voi obişnui niciodată cu gluma asta". Iar tot în vremea asta, Johanna se plânge către un amic al casei că de un ceas caută în registru o eroare de unsprezece mărci şi cincizeci.

Când Bismarck împlineşte şaptezeci de ani, se face o colectă în toată Germania pentru a i se da un cadou şi se spune că o sumă importantă va fi pusă „la dispoziţia cancelarului pentru scopuri naţionale". Sute de mici burghezi îşi dau banii pentru aceasta, mii de lucrători contribue îndemnaţi de patroni şi în sfârşit, se adună mai bine de două milioane şi jumătate. In regulamentul oficial, provocat de însuşi Bismarck, regele spune: „Vi se pune la dispoziţie un milion două sute de mărci pentru scopuri publice. Pentru a răspunde la cererea d-voastră vă autorizez să acceptaţi această sumă şi sumele care vor mai veni, aşteptând să-mi faceţi cunoscut la timp intenţia d-voastră cu privire la întrebuinţarea acestor daruri".

Dar după o convorbire cu Bismarck comitetul cumpără pământuri de un milion şi jumătate în jurul castelului dela Schönhausen şi în ziua aniversării ducele de Ratibor îi remite titlul de proprietate al acestor domenii, care aparţineau altădată familiei Bismarck şi pe care aceasta le-a pierdut în cursul veacurilor. Mirarea e generală, deşi Bismarck cu prima sumă de un milion două sute de mii de mărci, care i s'a dat, a făcut o fundaţie la Schönhausen pentru

candidaţii la înalte funcţii universitare. Se spune că naţiunea dă înapoi în chipul acesta şefului ei domeniul strămoşesc, dar felul acesta de a privi lucrurile găseşte puţini partizani. Castelul îl avusese mai de mult şi cele câteva proprietăţi pe care strămoşii lui le vânduseră de multă vreme, Bismarck le-ar fi putut cumpăra, dacă ar fi vrut, căci primise deja două dotaţii. „Publicul, scrie Lucius, e destul de puţin favorabil acestei interpretări. Mulţi pretind că ar trebui să fondeze un aşezământ pios". Dar Bismarck se gândeşte iar la Englezi, care pe vremuri dădeau sume şi mai importante eroilor lor şi trece cu vederea sau poate chiar nici nu vede dezamăgirea celor care se gândesc la operile de binefacere pe care le-ar putea face. Fără îndoială, reproşurile pe care i le făceau junkerii după 1870 erau nişte calomnii. Totuşi, cu gestul lui de acum, el îşi strică foarte mult.

E un moment de slăbiciune în viaţa lui Bismarck. Puţin după aceea pleacă la ţară ca să se odihnească, dar abuzul de mâncare şi de băutură îi sdruncină şi mai mult sănătatea. E pus la dietă, totuşi Lucius îl vede mâncând după supă nu mai puţin de un păstrăv în unt, o friptură de viţel şi trei ouă de pescăruş, totul stropit cu câteva varietăţi de Bourgogne. Pretinde că nu poate să doarmă decât după ce a băut multă bere; din cauza asta mănâncă multe icre negre şi alte mâncări excitante ca să-şi facă sete. Se plânge că digerează prost, că n'are poftă de mâncare şi că suferă de nevralgii.

Hohenlohe, pe care îl invită la masă, dă lista felurilor pe care le mănâncă Bismarck: supă, ţipar, carne rece, crevete, homar, carne afumată, şuncă, friptură, dulciuri. Când i se spune că arată bine la faţă, el răspunde: „Aş vrea să arăt mai rău şi să mă simt mai bine. Tocmai asta e nenorocirea, că nimeni nu mă plânge. Mi-e creierul greu de parcă n'ar mai fi decât o masă gelatinoasă. Sângele e şi el foarte

important, dar nervii sunt încă şi mai importanţi pentru noi oamenii".

Motivul e tot autocraţia. El spune: „Toţi medicii pe care i-am avut până acum au făcut ce am vrut eu. Acum însă am unul care într'adevăr, mă îngrijeşte". Bismarck are şasezeci şi opt de ani, simte o oboseală generală, suferă de migrene, de nevralgii faciale, nu poate dormi, are tulburări intestinale, picioarele îi sunt umflate, are varice şi cântăreşte o sută douăzeci şi trei de kilograme. Medicii îl consideră pierdut şi spun că are cancer la stomac şi cancer la ficat. Ernst Schweninger, medic şi prieten al lui Bill, îl vede pe Bismarck la Varzin şi spune familiei: „Dacă prinţul nu se îngrijeşte, în mai puţin de şase luni e pierdut". Când bolnavul îl întreabă, Schweninger îi răspunde, simplu: „Eu nu ştiu să întrebuinţez vorbe sfârâitoare, nici să tratez boli imaginare". Asta îl uimeşte pe Bismarck. Nimeni până acum nu i-a vorbit astfel. Schweninger e un om!

La Berlin, Schweninger îl obligă pe Bismarck să urmeze un regim. Il sileşte să se scoale la opt, să ridice greutăţi şi să nu mănânce decât scrumbii. Bismarck exclamă: „Eşti nebun!" Schweninger îi răspunde: „Bine, Alteţă, atunci chemaţi un veterinar". Schweninger a povestit de multe ori scena; de acum încolo omul atotputernic e în mâna lui. Bismarck se supune. Timp de două săptămâni, noul medic nu părăseşte casa, supraveghindu-l cu cea mai mare grijă pe Bismarck, cum mănâncă, cum bea, când se scoală, când se culcă, cum lucrează şi cum doarme. Peste două săptămâni îmbunătăţirea e evidentă şi Schweninger iese pentru prima oară din casă. Imediat Bismarck pune să i se aducă „smântână pentru trei persoane". Crampe de stomac, gălbinare, plecare la Friedrichsruh şi prizonierul pus din nou sub supraveghere. Chiar la Kissingen şi la Gastein, medicul nu-l părăseşte nicio singură zi. Peste câteva luni bolnavul

e în convalescenţă şi mărturiseşte că se simte întinerit, reluându-şi activitatea normală.

Schweninger a salvat viaţa lui Bismarck, pentrucă nu s'a lăsat intimidat, ba chiar dimpotrivă l-a intimidat pe Bismarck. Dacă şi alţi Germani ar fi făcut la fel în alte domenii, cu siguranţă că ar fi izbutit de multe ori.

XI

Cum s'a bucurat de viaţă la bătrâneţe omul acesta veşnic nemulţumit?

S'a bucurat graţie copiilor cărora le iartă şi le permite orice, afară de a dispune de ei înşişi, graţie unor rari prieteni din tinereţe şi graţie vinului. El pune vinul deasupra onorurilor şi arată asta aşezându-şi toate decoraţiile ruse într'o mare cupă de argint, lucru care displace împăratului. Bismarck pretinde că fiecăruia îi este destinată o cantitate anumită de vin şi de tutun. „Mie îmi trebue o sută de mii de ţigări şi cinci mii de sticle de şampanie". Auzindu-l spunând asta, cineva începe să râdă, dar Bismarck face imediat calculul în faţa lui.

Dintre prieteni, bătrânul Keyserling aproape nici nu mai vine pe la el. „Keyserling e singurul om de a cărui inteligenţă m'am temut câteodată în viaţă". Din cauza asta se cam îndepărtează de el. Prietenul înţelept simte aceasta şi zece ani în şir nu se duce să-l vadă la ţară; căci „Bismarck a devenit într'adevăr un potentat". Când se întâlnesc din întâmplare, Keyserling e mereu acelaşi prieten credincios, dar nu se duce la Bismarck să-l vadă şi să stea de vorbă, pentrucă clipele acestea au devenit prea preţioase. Dar când Motley vine, Bismarck e fericit. Motley soseşte în vara anului 1872 după o absenţă de opt ani. Bismarck îi scrie: „Am fost cu atât mai plăcut

surprins văzându-ţi scrisul cu cât chiar înainte de a-ţi deschide scrisoarea, am ghicit că-mi făgădueşti să vii să mă vezi. Eşti de-o mie de ori bine venit". Apoi îi notează plecările trenurilor până la Berlin şi dela Berlin la moşie. Motley stă o săptămână. Bismarck stă patrusprezece ceasuri cu el, lucru pe care nu l-a mai făcut niciodată cu nimeni. Motley spune într'o scrisoare:

„Bismarck s'a mai îngrăşat, faţa lui a suferit jignirile vremii, dar el a rămas tot aşa de expresiv şi de viguros ca şi altădată. Pare un colos şi totuşi sănătatea lui e cam sdruncinată. Nu poate niciodată să adoarmă înainte de patru sau cinci dimineaţa. Mi-a povestit foarte simplu şi voios tot ce s'a întâmplat în timpul acestor cumplite vremuri, în care nu ne-am văzut. Dar mi-a vorbit ca de nişte întâmplări ale vieţii de toate zilele, fără nicio afectare. E atât de simplu şi atât de degajat încât trebue să-ţi spui mereu: acesta e marele Bismarck, cel mai mare om al lumii actuale. Dintre toţi oamenii mici şi mari pe care îi cunosc, el este cel mai puţin *poseur*. Cu siguranţă că un muritor n'a trăit niciodată în chip mai natural şi mai genial". Şi de data aceasta, la această ultimă vizită a lui Motley, care nu mai are decât câtiva ani de trăit, Bismarck apare ca un om inteligent, liber, voios şi fără dorinţe. Şi înţelegem din nou de ce niciun om din clasa lui, nici soţia, nici copiii, nici fratele lui şi nici Roon sau alt colaborator, nu puteau să uşureze sufletul acesta înăbuşit. Singurul care izbutea să facă aceasta era Motley, vlăstar al unei îndepărtate republici, reprezentant al lumii noi.

Dar adevăraţii amici ai lui Bismarck nu pot să vorbească. Odată cu mizantropia lui, creşte şi dragostea lui de câini. Aceştia îl însoţesc toată viaţa. El vorbeşte de câini în toate conversaţiile lui, pomeneşte de ei în carnetele de note, printre proecte, hotărîri şi ordine, în Wilhelmstrasse ca şi la moşie, în

ceasuri de mâhnire şi în ceasuri fericite. Cei doi câini mari, cenuşii sau negri, îl însoţesc mereu, ca şi el puternici şi nervoşi, îndrăzneţi şi primejdioşi. În parcul dela Varzin sunt îngropaţi opt câini, alături de caii favoriţi. Câinii şi copiii sunt singurele fiinţe pe care Bismarck le rabdă şi le domoleşte, în loc să le aţâţe. Ii plac pentrucă nu-i cer nimic, nu-i rezistă niciodată şi par totuşi să înţeleagă orice. „Imi plac câinii; ei nu-ţi arată niciodată că i-ai jignit". Cuvintele acestea, spuse la bătrâneţe, zugrăvesc mai mult firea lui Bismarck decât firea câinilor.

Când tânăra Rebeca e neascultătoare, Bismarck râde de vicleniile şi cochetăriile ei. Flora „aleargă ca o nebună prin odăi", Sultan se repede şi el, dar stăpânul casei îi lasă să se joace. Oricât ar fi de supărat, Bismarck nu uită să-şi mângâe câinii. La Friedrichsruh, ei stau liniştiţi sub masă, cu capul pe labe şi nu-şi pierd stăpânul din ochi, iar când îl văd luându-şi bastonul de stejar, sar lângă el şi-l întovărăşesc în pădure. Johanna se plânge că tapiţerul a făcut perdele prea lungi, dar Bismarck spune că e mai bine aşa, pentrucă câinii vor avea ceva moale pe care să se culce. Odată, într'o vară, când Bismarck nu-i hotărît să meargă la Gastein, preferă să rămână acasă, pentrucă Sultan e bolnav şi n'ar putea să suporte călătoria. Mulţi musafiri sunt uimiţi de faptul că Bismarck, la masă, pune să i se aducă bucăţi mari de carne crudă, pe care le svârle câinilor.

Chiar în funcţia lui, câinii îi sunt scumpi; ei contribue să mărească impresia de fascinaţie pe care o răspândeşte Bismarck. Când se scoală în picioare, câinii se scoală şi ei, şi-l însoţesc pe Bismarck când acesta înaintează spre uşă ca să primească pe cineva. Bismarck se încrede în instinctul lor şi-i consideră mai inteligenţi decât caii. Când vrea să-şi ia un nou administrator, Bismarck se uită la Sultan: dacă câinele e prietenos cu postulantul, Bismarck îl acceptă „căci câinele meu se pricepe foarte bine în oameni şi din

punctul acesta de vedere e mai fin şi mai profund decât mine. Iată de ce îl stimez şi-l felicit".

Bismarck nu a iertat niciodată regelui că s'a purtat urît cu câinii lui. Ţarul, mare amator de câini, lăudase faţă de împăratul Wilhelm, pe Tyras câinele lui Bismarck. Impăratul spuse lui Bismarck că ar vrea să vadă şi el câinele. „L-am adus pe Tyras, care l-a tratat pe împărat ca şi cum n'ar fi existat aşa că împăratul a spus că e frumos câinele, dar păcat că are urechile tăiate ca un dulău de rând".

Sultan, pe care un prinţ marocan i-l făcuse cadou lui Bismarck, era cel mai frumos din toţi şi nimeni n'avea drept să-l cheme, decât Sultan, căci altminteri, spunea Bismarck, s'ar ajunge la complicaţii diplomatice cu Turcii. Sultan de altfel n'are de loc fire de oriental. Intr'o seară la Varzin e pus în lanţ. „Asta nu i-a plăcut de loc. A ros lanţul, a ros şi o scândură şi a fugit. Acuma umblă fugar şi nu te mai poţi plimba prin pădure din cauza lui. Eu tot mai sper că avem să-l prindem. Bill şi Philip au plecat călări în căutarea lui Sultan prin ploae. P. S. Băeţii s'au întors uzi până la piele. Sultan s'a făcut lup şi s'a apucat să sfâşie căprioarele. Va trebui să-l considerăm ca vânat primejdios".

Totuşi, Sultan se întoarce şi mai stă cinci ani cu stăpânu-său, cam sălbatec câteodată, pedepsit uneori şi de cele mai multe ori alintat. Şi iată tragica istorie pe care o povesteşte Tiedemann:

„Prinţul era în ultimele zile într'o bună dispoziţie pe care nu i-o văzusem niciodată, voios şi plin de glume. Ieri la cafea, am observat deodată că Sultan a dispărut. Cum se ştia că avea o prietenă într'un sat vecin, prinţul a bănuit că s'a dus iarăşi acolo. Prinţul era foarte supărat şi spunea că de data asta are să-l pedepsească aspru pe câine. M'am dus în birou, unde aveam de lucru şi pe la unsprezece am auzit sgomot jos. Mi se spuse că Sultan, care se întorsese, era pe moarte. Jos, un spectacol într'adevăr emoţionant. Prin-

ţul, ghemuit la pământ, ţinea pe genunchi capul câinelui muribund, spunându-i vorbe duioase şi căutând să-şi ascundă lacrimile. Cu toată insistenţa lui Herbert, el rămase lângă câine, ridicându-se din când în când, dar întorcându-se imediat lângă el. După ce câinele muri, prinţul spuse: „Vechii Germani aveau o credinţă frumoasă: credeau că după moarte vor întâlni pe lumea cealaltă toţi câinii care i-au întovărăşit în viaţă. Aş vrea să pot crede şi eu la fel". Apoi prinţul se retrase în odaia lui, şi nu mai apăru decât seara ca să ne spună noapte bună".

„Azi dimineaţă, parcă-am fi fost într'o casă unde cineva ar fi murit. Toţi vorbeau în şoaptă. Prinţul, care nu dormise toată noaptea, era chinuit de gândul că-şi pedepsise câinele cu câteva ceasuri înainte ca acesta să moară. Deşi câinele s'a dovedit că a murit de o embolie, Bismarck se mustră mereu pe el însuşi. După dejun am plecat călare. Prinţul de abia vorbea şi căuta drumurile pe care mersese ultima oară cu câinele lui iubit. Am mers aşa multă vreme prin ploae. La un moment dat mi-a spus că e un păcat să ţii aşa de mult la un animal, dar că Sultan e tot ce a avut mai scump pe lume şi că-i vine să spună ca Henric V: mai uşor mi-ar fi fost să mă lipesc de cineva mai bun. Apoi porni în galop, încât am ajuns la castel abia suflând".

Peste patru zile: „Prinţul încă nu s'a consolat de moartea câinelui şi mai ales de faptul că l-a bătut cu puţin înainte de a muri. Are remuşcări şi-şi închipue că din cauza lui a murit câinele. Se învinueşte mereu pe el însuşi că e mânios şi brutal şi că necăjeşte pe toţi cei care îl înconjoară. In acelaşi timp, se mustră pe el însuşi că e atât de trist din pricina morţii unui animal". Nu mai este altă întâmplare la fel în viaţa lui Bismarck. Intâmplarea aceasta e o dovadă cât de complexă e firea lui.

Câinele acesta îi fusese adus de un prinţ oriental, care vroia să se împrietenească cu cancelarul imperiului german. Neîmblânzit în tinereţe, el nu suferă lanţul, şi-l roade şi se hrăneşte cu vânatul pădurii. Sultan are firea lui Bismarck când era tânăr şi de asta îi place lui Bismarck. Intre el şi Bismarck sunt scene ca între un nepot şi un bunic sever. Şi iată că într'o bună zi câinele acesta sălbatec îşi găseşte moartea într'o aventură. Stăpânul rămâne singur şi are remuşcării pentrucă la bătut; îşi închipue chiar că l-a ucis; dar, dacă e un păcat, de ce ţine aşa de mult la un animal? Religia lui îi permite acest lucru. Vechii Germani nu era oare oameni mai buni? Odinioară, în momentul convertirii lui, Bismarck vorbise de prinţul acela păgân, care refuzase să se boteze, preferând să se ducă acolo unde erau strămoşii lui necredincioşi. Totuşi, dacă cumva moartea câinelui nu era decât un semn prin care Dumnezeul creştinilor îi desvăluia alte păcate şi firea lui mânioasă şi egoismul lui adânc? In zilele acestea de doliu, Bismarck se gândeşte la anii lui de luptă, la vicleniile lui şi la oamenii pe care i-a oprimat, i-a jignit şi poate chiar i-a dus la moarte, cum l-a dus la moarte şi pe câinele acesta care nu putea să-i uite loviturile; şi acum, prin faţa sufletului lui sdrobit, trec chipurile palide ale duşmanilor lui şi ale tuturor celor pe care i-a învins. Voinţa lui de fier dispare deodată şi el se întreabă pentru ce toate acestea. Şi când se va trezi din visul lui urît, când lupta iarăşi va începe, nu va rămâne decât un singur lucru adevărat: câinele lui credincios şi bun, tovarăşul lui, care e îngropat lângă ceilalţi. Acum sunt nouă.

XII

„In fond eu sunt o fire sentimentală și visătoare. Oamenii care-mi fac portretul, săvârșesc toți greșala de a da chipului meu o înfățișare violentă". Bismarck își zugrăvește astfel o parte a ființei lui. In tinerețe își descrie gustul de viață în maniera lui Byron. La maturitate el își păstrează pofta lui de lucru, la bătrânețe însă are accese de melancolie tot mai dese și mai grele. Presimțirile din tinerețe s'au înfăptuit mai mult decât ar fi dorit. Faust se frământă mereu. Mefisto, cu neclintitul lui cinism, îi arată deșertăciunea tuturor realizărilor. Dacă un rău pedagog ar vrea să dovedească unor tineri că orice sforțare e fără utilitate subiectivă, ar putea să citeze mereu exemplul lui Bismarck. Printre cei care îl înconjoară, nu e nimeni care să înțeleagă aceste stări sufletești și să le prețuiască.

Johanna spune lui Lucius:

„Când săptămâna trecută, Heinrich, servitorul, s'a omorît, Bismarck a fost foarte abătut, ne mai putând să doarmă și gândindu-se mereu la lucruri triste. In astfel de cazuri ne jucăm cu câinii și nu mai știm ce să facem ca să-l distragem". Bismarck e neînțeles de oamenii care-l iubesc. Intr'o zi, la șasezeci și doi de ani, Bismarck în culmea puterii a spus față de câțiva prieteni următoarele cuvinte emoționante: „Tot ce am realizat nu mi-a adus decât foarte puțină bucurie și mulțumire. Nimeni nu mă iubește și nici eu n'am făcut pe nimeni fericit, nici pe mine, nici pe ai mei, nici pe alții". Cineva protestează dar el continuă: „Da, am făcut chiar mulți nenorociți. Dacă n'aș fi fost eu, cele trei războaie n'ar fi avut loc, n'ar fi murit optzeci de mii de oameni și n'ar fi acuma atâtea văduve în doliu. Pentru aceasta m'am socotit cu Dumnezeu, dar pentru tot ce am făcut n'am avut nicio bucurie, ba dimpotrivă numai supărări, griji și osteneală". Holstein și Bucher notează de multe ori asemenea stări sufletești la Bismarck. Aici apare din nou spiritul luteran care caută să se justifice și în același timp ambiția arivismului, pe care firi prusiene cum e regele sau Roon n'o înțeleg.

Câteodată, în asemenea clipe de oboseală, Bismarck se întoarnă către politică și atunci numai orgoliul lui domină. In 1877, la o serată parlamentară, el spune: „Când un om pleacă la vânătoare devreme, el trage în orice fel de vânat și e gata să meargă zece chilometri ca să împuște o pasăre sălbatică oarecare. Dar după ce a umblat toată ziua și și-a umplut tolba, înfometat, însetat și obosit, el nu mai vrea decât să se odihnească. Nu se mai abate din drum pentru câteva potârnichi, dar dacă cineva vine și-i spune: colo, în inima pădurii ai să întâlnești un mistreț! atunci veți vedea cum omul acesta obosit, dacă are sânge de vânător în vine, va uita totul și va pleca în pădure să întâlnească mistrețul. Eu sunt din zorii zilei la vânătoare. Acuma e târziu, sunt obosit și las pe alții să împuște iepuri și potârnichi, dar dacă e vorba de un mistreț, spuneți-mi și mie".

De obiceiu, după astfel de clipe de osteneală, Bismarck se înviorează și vechiul lui cinism reapare. In vorbele pe care le spune prietenului lui cel mai intim, recunoaștem pe Mefisto:

„Când eram tânăr, mă consideram un băiat foarte deștept, dar acum sunt convins că nimeni nu poate să poruncească evenimentelor și că nimeni nu este într'adevăr puternic sau mare. Râd oridecâteori aud spunându-se de mine că sunt înțelept, prevăzător, că exercit o mare influență asupra lumii și așa mai departe. In timp ce oamenii, care n'au niciun interes, se întreabă dacă mâine va ploua sau va fi frumos, un om în situația mea e nevoit să hotărască sau că va ploua sau că va fi frumos, ca să justifice cutare sau cutare combinație. Dacă are dreptate, toată lumea

exclamă: ce minunată pătrundere! dacă n'are dreptate, toate babele aleargă cu măturile după el. Pot să spun în orice caz că am învățat să fiu modest".

Cuvintele acestea comparabile cu cele pe care le spunea dușmanului lui, Arnim, el le spune acm prietenului Motley. Ele sunt mărturisirea unui om care are o înaltă conștiință de sine însuși, dar care mărturisește confidențial că n'are niciun merit, care la apogeul carierii lui se arată a fi tot atât de fatalist ca la început și care în sfârșit după multe întorsături neplăcute ajunge la o modestie în dosul căreia răsună râsul mizantropului. In astfel de clipe el parcă întinerește și în el vechiul căutător de aventuri reapare. Odată, Bismarck e la Varzin unde arendașul dă un ospăț în cinstea lui. La ușă se oprește un țigan cântăreț din harpă. Bismarck îi trimete un pahar de șampanie, cântărețul se înclină în fața lui, caută un cântec, bea în sănătatea prințului, apoi pleacă cântând. Johanna se întreabă cum s'ar putea face ca omul acesta să ducă o viață mai așezată. Bismarck atunci spune: „Cu asta nu i-am aduce niciun serviciu. Nevoia lui de libertate e mai mare decât dorința de ordine și decât tot ceea ce noi, oamenii obișnuiți, numim fericire". Apoi se uită după cântăreț ca după propria lui tinerețe și spune: „In fond existența lui e vrednică de invidiat". Totuși lui Bismarck îi place viața ordonată. El scrie odată fratelui lui: „Se întâmplă cu ultimii ani ai vieții noastre terestre la fel ca și cu toate lucrurile care cad; iuțeala lor se mărește cu cât se apropie de pământ. Nu pot să spun că asta îmi place, căci oricât mi-aș mărturisi că fiecare zi poate să-mi fie cea din urmă, nu ajung să mă obișnuiesc cu această idee. Trăiesc fără neplăceri. Succesele nu mă satisfac, totuși îmi va fi foarte greu să mă despart de soție și de copii. In funcția mea am avut noroc; am avut mai puțin noroc în chestiunile mele personale. Acolo unde însă Dumnezeu mi-a dat mai mult și unde îl rog să-și urmeze binefacerile e în ce privește prosperitatea

casei mele și sănătatea fizică și morală a copiilor mei. Dacă toate acestea îmi rămân, n'am niciun motiv să mă plâng.

Copiii aceștia dau dovada de un egoism egal cu al tatălui lor. Fiica, despre care un prieten al casei spune că e mai mult ciudată decât sensibilă, devine tot mai diformă și tot mai slabă de minte cu cât trec anii. Cu privirea ei distrată și ironică, ea e stângace și foarte dezordonată. Astfel că, la ambasadă, de unde ea tocmai plecase cu tânărul ei soț Rantzan, Eulenburg, găsește douăsprezece scaune de paie, trei prăjituri mâncate pe jumătate, păsări, purceluși de India, cutii de pălării. Bismarck scrie unei prietene: „De multe ori nu mă înțeleg cu Maria. Se interesează de soț, de copii și de noi, dar altceva n'o mai interesează. Cred că în fond e foarte leneșă". Când cineva îi spune că e regretabil că fiica lui nu-i împărtășește sentimentele, Bismarck mărturisește: „De altfel și cu nevastă-mea e la fel, într'o privință e bine așa. Am găsit întotdeauna la mine acasă o atmosferă cu totul deosebită de aceea a vieții mele publice.

In ce privește fiii lui Bismarck, ei la început au colaborat amândoi cu el, iar mai târziu a rămas numai Herbert. Acesta, deși cel mai muncitor dintre amândoi, pare cel mai puțin înzestrat. Celălalt fiu, Bill, deși plin de însușiri, e leneș. Unul se însoară cu vara lui, celălalt nu-și poate urma înclinațiile. Amândoi sunt mari băutori și mor tineri pe la cincizeci de ani. Familia Bismarck nu produsese niciodată un om de valoare. Familia Mencken avusese unul, pe bunicul lui Bismarck. Combinația acestor elemente produce un unic geniu și la copiii acestuia degenerescența este imediată; ei par să fi moștenit mai ales monstruozitățile tatălui și foarte puțin din devotamentul mamei. Copiii aceștia nici măcar nu s'au căsătorit cu femei frumoase sau spirituale. Cel mai mare dintre ei a încercat aceasta o singură dată, dar din cauză că tatăl lui s'a împotrivit, n'a izbutit.

Cearta cu conservatorii se sfârşise de mult, cel puţin politiceşte, şi mai rămăsese numai oarecare pizmă, când, pe la 1880, Herbert se îndrăgosti de princesa Carolath, devenind în curând prietenul acestei femei, care trăia despărţită de bărbat. Ea vrea să divorţeze, ca să devie soţia lui Herbert, sau mai exact nora lui Bismarck. Ea vrea chiar în acest scop să se facă protestantă. Fiind foarte frumoasă şi dintr'o familie distinsă, fiind fiica prinţului Hatzfeld-Trachenberg, divorţul ar fi scuzabil şi tatăl lui Herbert, care nu şi-a educat fiul decât numai pentru a-l face moştenitor al titlurilor şi al funcţiilor lui, ar putea să aibă multe motive să consimtă la această căsătorie. Elisabeta însă are două surori măritate. Una cu generalul von Laë, alta cu ministrul palatului, von Schleinitz. Aceştia sunt cei mai mari duşmani ai lui Bismarck. Schleinitz e confidentul Augustei, iar Loë e frate cu şeful junkerilor calomniatori. Şi aceşti oameni să devină cumnaţii lui Herbert?

Va trebui aşa dar să-i invite la ospăţul de nuntă sau cel puţin la ceremonia nupţială. Aşa dar aceste familii duşmănoase, care adună în saloanele lor pe toţi cei nemulţumiţi de Bismarck, aruncându-i săgeţile lor otrăvite şi pregătindu-şi calomniile şi intrigile, familiile acestea se vor uni cu familia lui. Nu cumva pasiunea aceasta ascunde vreun complot? Răsbunarea şi teama, ura şi prudenţa, îl hotărăsc pe Bismarck să se opună acestei căsătorii. In timpul acesta contesa e în proces de divorţ din cauza lui Herbert. Presa a şi început să vorbească despre aceasta. Contesa e aproape certată cu familia. Romanţioasă şi amoroasă, mai mult decât îi îngădue rudele dela curte, ea închiriază un apartament la Venezia în Palazzo Modena. Când comparăm scrisorile ei cu acelea ale lui Herbert vedem că ea pare mai calculată şi el mai sentimental. Pasiunea lui Herbert a fost fără îndoială mare, totuşi teama şi respectul pentru Bismarck au fost şi mai mari.

Iată ce scrie Herbert lui Philipp Eulenburg: „La începutul lui Mai, când divorţul va fi pronunţat, mă voi duce la Venezia şi mă voi sfătui cu ea, să vedem dacă ne mai putem organiza viaţa într'un chip suportabil. La întoarcere voi mai face o ultimă încercare pe lângă tatăl meu. Am impresia că aceasta e o chestiune de viaţă şi de moarte şi ce se va mai întâmpla după aceea Dumnezeu singur ştie. Mă aflu în imposibilitate absolută de a consacra prinţesei viaţa pe care o mai am de trăit".

Peste două zile: „Tatăl meu mi-a spus plângând că era ferm hotărît să-şi curme viaţa dacă această căsătorie va avea lor. Mi-a spus că e sătul de viaţă, că singura mângâere în luptele lui e speranţa ce şi-o pune în mine şi că dacă şi aceasta e pierdută, totul s'a sfârşit. A mai spus-o aceasta şi altora, exprimându-se cu şi mai multă tărie. Medicii îmi spun că sănătatea mamei e foarte slăbită şi că o mare emoţie i-ar fi fatală. Mă mai gândesc în acelaşi timp şi la prinţesă. Convalescentă, singură, ea crede desigur că se va face căsătoria. Când va trebui să se convingă că e cu neputinţă, va suferi foarte mult. Dacă m'aş hotărî să-mi iau viaţa, aş agrava şi mai mult situaţia prinţesei şi aş pricinui o durere nemăsurată tuturor acelor care mă iubesc".

Câteva zile mai târziu: „Tatăl meu mi-a spus că onoarea lui nu poate să admită o unire a familiei lui lui cu familiile Hatzfeld, Carolath şi Loë şi că o femeie despre care se spun asemenea lucruri nu poate să-i devină noră. Mi-a spus că trebue să mă gândesc că nu numai eu port numele nostru şi că tot ce priveşte numele de Bismarck îl interesează şi pe el şi pe fratele meu. In sfârşit mi-a spus că se va opune cu dinţii şi cu unghiile. Prinţesa îmi scrie că, după scandalul produs prin ziare, orice altă soluţie decât căsătoria e cu totul imposibilă şi că ea n'ar ţine la căsătorie dacă articolele n'ar fi apărut. Tata e cu totul de altă părere.

„Pe lângă asta mi se mai refuză şi o concediere definitivă. Fără consimţământ, nu mă pot căsători (de altfel chiar după lege ar trebui să mai aştept zece lumi) şi afară de asta nu trebue să uit că n'am nimic de oferit prinţesei din cauză că statutele majoratului au fost anume modificate, cu aprobarea împăratului, în sensul că fiul e desmoştenit dacă se căsătoreşte cu o femeie divorţată. Cum tatăl meu n'are nimic decât posesiunea a două mari majorate, n'aş putea să-l moştenesc. La majorate nu există parte legitimă. De altfel, asta n'ar avea nici o importanţă, deoarece n'aş mai putea trăi mult după căsătorie, fiindcă cearta cu familia mea şi pierderea părinţilor m'ar ucide, dar în cazul când aş muri după căsătorie, prinţesa şi-ar pierde jumătate din renta pe care trebue să i-o servească prinţul Carolath. Aşa e scris în contract şi atunci ea abia ar avea cu ce trăi. Toate ieşirile sunt închise. După amărăciunea cu care vorbeşte tatăl meu de prinţesă, văd că nu pot să mă gândesc o singură clipă că el mi-ar mai da bani. Imi spune că dacă prinţesa i-ar purta numele, el s'ar sinucide. Nu pot să-ţi spun cât de mult m'a sguduit convorbirea cu tata. N'am să mă consolez niciodată şi nu voi uita cât de tulburat a fost tata din pricina mea".

Peste o săptămână: „Prinţesa îmi scrie că în biblie se spune că bărbatul trebue să-şi părăsească tata şi mama pentru femeia pe care o iubeşte. E imposibil ca să rămână secretă călătoria mea la Veneţia. Rudele prinţesei, care din nenorocire sunt mai toate foarte suspecte, vor da de veste ca să se vorbească prin ziare. Ca şi familia Carolath, rudele prinţesei nu doresc decât căsătoria, chiar dacă n'ar fi decât pentru chestiunea banilor şi pentru a scăpa de obligaţii. Prinţul Carolath ar face în adevăr o economie considerabilă dacă ar avea loc căsătoria. Articolele din ziare au fost inspirate de advocatul lui de aici. ..Tata mi-a spus că, dacă vreau cu orice preţ să mă duc la Veneţia, el vine cu mine şi că ţine mai mult la mine şi la împiedecarea acestei căsătorii decât în tot Reichul, la funcţia lui şi la viaţa care i-a mai rămas. Mi-a spus că nu mă va lăsa să plec singur şi că va vorbi el însuşi cu prinţesa. Convorbirile acestea cu tata m'au sdruncinat atât de adânc încât nu mai pot să fac nimic. N'aş mai putea fi fericit nici măcar o zi. Din cauza mea prinţesa a fost ani de zile vorbită de rău. Acum când e complet compromisă din cauza ziarelor, datoria mea ar fi s'o iau în căsătorie, chiar dacă sentimentele mele n'ar mai fi aceleaşi. Tata contestă acest punct de vedere, dar nu pot să gândesc altfel şi am impresia că nu trebue să-mi calc onoarea din cauza părinţilor. Cum ar mai putea cineva să supravieţuiască unei asemenea situaţii?"

Văzând că totul e zadarnic, Elisabeta se desparte de prietenul ei, îi scrie că-l dispreţueşte şi-i trimete vorbă că ea se simte minunat de bine. Herbert este adânc mişcat de acest lucru: „Sufăr mai ales de faptul că n'am răspuns la încrederea pe care a avut-o în mine, încredere pe care eu am provocat-o. Tot ce s'a întâmplat, s'a întâmplat din vina mea; nu mă acuz decât pe mine şi n'am nicio stimă pentru mine. Viaţa de acum înainte îmi apare ca o nesfârşită alee de plopi; deşi ostenit continuu să merg prin nisip şi văd că va fi mereu aşa".

In această aventură, numai Herbert suferă şi, citind aceste scrisori romanţioase, simţim simpatie numai pentru el. Tatăl lui promisese şi el căsătoria la câteva femei, dar sărea întotdeauna peste bord şi fugea, sfătuit de recea lui raţiune. De altfel nimeni nu-l reţinea, pentrucă pe vremea aceea nu era decât un gentilom aventuros, abia trecuse de douăzeci de ani şi n'avea nici situaţie şi nici bani. Acum a adunat bani şi a pregătit o situaţie fiului lui, iar acesta trebue să ispăşească: „Prea puternic pentru a-l moşteni cu umilinţă şi prea slab pentru a-l imita".

E adevărat că e uşor să i se reproşeze lui Herbert

faptul de a fi lăsat ca lucrurile să meargă atât de departe, dar în acelaşi timp e greu să găsim o ieşire. Herbert s'a prăbuşit sub privirea ameninţătoare a tatălui.

Purtarea doamnei e tipică: ea face tot posibilul pentru a-şi grăbi divorţul, ca să-şi constrângă prietenul s'o ia. Caută să-l atragă la Veneţia pentru ca scandalul să necesiteze o regularizare a situaţiei. Invoacă chiar biblia, dar nu vrea să locuiască nici într'o colibă ca soţie, nici într'o vilă pe Coasta de Azur ca simplă metresă. Ea vrea numai numele şi domeniile lui Herbert şi când vede că s'a înşelat în calculele ei, îşi începe sau îşi continuă în altă parte viaţa galantă. In dosul ei se agită şi măresc confuzia familia şi soţul ei. Soţul nu vrea să plătească. Surorile aţâţă cearta, făcând să apară articole injurioase şi o îndeamnă să se alieze cu o familie pe care ele o urăsc. Toţi vor să câştige ceva. In primul rând bani, pentrucă familia ei n'ar mai avea să se îngrijească de o rudă atât de puţin serioasă, apoi putere, căci dictatorul ar fi obligat să-i accepte pe toţi şi să-i ajute să-şi facă o situaţie. Ba poate chiar — supremă nădejde — Bismarck n'ar mai putea să suporte lovitura şi, realizându-şi ameninţările, ar dispărea. In acest caz, Elisabeta ar izbuti să săvârşească ceea ce nu reuşise „Reichsglocke", aşa cum în basme, frumoasa prinţesă ucide balaurul şi victorioasă îşi pune piciorul pe solzii lui aspri.

Balaurul însă e şiret. El cunoaşte toate vicleniile duşmanilor, ştie otrăvurile lor şi felul de a le evita. Cum? De asta a subjugat şi a îmblânzit el puterile Europei, ca să se prăbuşească acum în urma manoperilor unei femei galante, care nici nu-i măcar bogată? Marele diplomat intră în luptă şi cu măestrie izbândeşte.

Dar Herbert? Acesta e o fire blândă, e temător şi neputincios faţă de tatăl lui, legat de moşia părintească, în orice caz incapabil şi de loc hotărît să

iasă din încurcătură prin el însuşi. Sunt câteva scene de mare amploare: Bismarck vorbeşte ca un tată, începe prin a se jura că renunţă la funcţia lui, că părăseşte puterea şi chiar că se ucide, dacă fiul nu cedează. Mobilizează câţiva medici, care prezic moartea mamei. Apoi Bismarck vorbeşte ca şef şi interzice subalternilor lui să se însoare fără consimţământ. In sfârşit, el e stăpânul majoratului: aleargă la împărat, ca să-l facă să modifice statutele aşa ca Herbert să rămână sărac toată viaţa şi să nu mai aibă pentru traiul cu frumoasa lui prietenă decât renta pe care bărbatul acesteia e condamnat să i-o plătească.

Mai mult chiar! Deşi e mult de atunci, el îşi aduce aminte că odinioară se pricepea în femei şi ştie ce ţi se poate întâmpla într'o noapte frumoasă de Mai, când te afli în braţele iubitei într'un palazzo gotic. Iată de ce nu-l lasă pe fiul lui să plece singur la Veneţia. Fiul cu educaţia de diplomat şi obişnuit să ţină seamă de opinia publică, trebue să vadă cât de jignitoare ar fi pentru el această situaţie ridicolă. Toată Europa ar râde de el când reporterii fotografici şi cupletiştii l-ar înfăţişa pe bătrânul Bismarck coborîndu-se din gondolă pentru a veni în ajutorul fiului lui prea îndrăgostit.

Mai este un punct asupra căruia Herbert revine de mai multe ori. E obligaţia morală pe care şi-a luat-o faţă de prinţesă: Fără el prinţesa n'ar fi avut nevoie să divorţeze. Bătrânul duelgiu parează cu uşurinţă şi această lovitură. E multă vreme de când prinţesa trece drept o femeie galantă; ceea ce se spune despre ea astăzi putea să fie adevărat şi ieri şi va putea fi şi mâine cu alţi bărbaţi. Numele pe care vrea să-l apere Herbert nu merită apărare. Bismarck vrea un singur lucru, ca numele lui să nu fie pronunţat împreună cu numele de Loë şi de Schleinitz. In această luptă între onoarea lui şi onoarea familiei, izbânda trebue să-i revină lui.

Pasiunea, remuşcarea şi amorul propriu al fiului lui nu-l interesează. Tinereţea învinge asemenea lucruri. Aşa dar, înainte!

XIII

In timpul curei lui la Kissingen, în toamna anului 1877, Bismarck dictează fiului lui următoarele rânduri: „Un ziar francez a spus de curând despre mine că am coşmarul coaliţiilor. Un ministru german va avea încă multă vreme şi poate întotdeauna acest coşmar. Oricând se pot forma coaliţii împotriva noastră între puterile occidentale cu sprijinul Austriei sau poate chiar încă şi cu mai multă primejdie între Rusia, Austria şi Franţa. Prietenia dintre două din aceste trei puteri ar procura celei de-a treia prilejul continuu de a face presiuni asupra noastră în chip simţitor". Grijile pe care i le dau aceste eventualităţi, nu pentru moment, ci pentru mai târziu, nu-i sugerează lui Bismarck dorinţa de a cuceri teritorii, ci gândul de-a ajunge la o situaţie politică generală „în care toate puterile afară de Franţa ar avea nevoie de noi şi n'ar avea nicio poftă să se coalizeze împotriva noastră prin legăturile dintre ele".

Aceasta e ideea fundamentală a politicei lui de cancelar. Ea rezultă din trei considerente: situaţia Germaniei, gelozia Europei şi rivalităţile dintre puteri. Aici apare realistul şi marele jucător de şah. El ştie să despartă ceea ce e necesar de ceea ce e dezirabil, el nu vrea să mai ia nici măcar un singur sat din simplă dorinţă de a cuceri, căci nu trebue să compromită prin dorinţi de dominaţie mondială securitatea patriei lui, defavorabil situată, dar care e singurul izvor şi singurul obiect al puterii. In acelaşi timp, îşi închipuie pe marile puteri unite, formând partida adversă, şi el încearcă să ia nebunul englez cu tura rusă şi calul galic cu pionii austriaci.

Nimeni pe lume nu-l crede. Scrisorile reginei Angliei, rapoartele oamenilor de Stat ruşi, discursurile demagogilor francezi sunt pline deopotrivă de bănuială faţă de felul în care Bismarck păstrează pacea. Teama şi ura fac să se adune o mulţime de documente împotriva „cuceritorului". Toată lumea într'adevăr îl considera drept cuceritor: nu degeaba provocase el în şapte ani şi în plină Europă pacifică trei războaie, terminate toate prin anexiuni. In inima însăşi a acestei Europe, el construise un colos, acolo unde de trei sute de ani Germania fărâmiţată oferise vecinilor un minunat câmp de corupţie. El izbândise prin fier şi sânge în propria lui ţară, apoi în străinătate. Cum putea el să păstreze această cucerire altfel decât făcând noi cuceriri? Insuşi poporul lui îl numeşte cancelarul de fier.

Faptul că poporul l-a înţeles atât de puţin a fost cauza pentru care multă vreme numele de German a căpătat în chip greşit un caracter fatal. O singură privire a firii lui şi asupra sufletului acestui om complicat ne este destul pentru a face să dispară aceste prejudecăţi. O dovadă mai mult o dau documentele, scrisorile şi convorbirile lui în timpul celor douăzeci de ani cât a fost cancelar. La bătrâneţe s'a întrebat şi el dacă s'ar fi putut ajunge la unitatea Germaniei fără cele trei războaie. In memoriile cu privire la 1849 el n'a contestat acest lucru. Ceea ce e sigur este că n'a făcut aceste războaie cu scop de cuceriri şi că cuceririle n'au fost decât consecinţa victoriilor. El este ca un om alintat de soartă, care în calea ambiţiilor lui, întâlneşte femei pe care le ia pentrucă îi plac.

Niciodată Bismarck n'a făcut un războiu de cucerire. Războiul cu Danemarca l-a făcut nu pentru a lua Schleswig-ul, ci pentru a întări naţionalismul Prusiei. Al doilea războiu l-a făcut nu pentru a lua Hessa şi Hanovra ci pentru a exclude Austria din confederaţia

germană. Iar a treia oară el n'a pornit războiu pentru Alsacia, ci din cauza opunerii Franței.

Insă după victorii care-i depășeau speranțele în iuțeală și amploare, el se așeza în fața hărții și lua ceea ce putea să ia.

Bismarck era un prea mare maestru ca să-și întindă arcul prea mult în ce privește străinătatea. Bineînțeles, nu l-a întins niciodată mai puțin decât trebue, dar în același timp nu l-a întins niciodată prea tare. Mulți s'au întrebat de ce oare acest simț al distanțelor îi lipsea în ce privește treburile interne. In 1866, el spunea: „Pentru mine chestiunile exterioare sunt un scop prin ele însile și le așez deasupra tuturor celorlalte chestiuni". Bismarck a avut totdeauna norocul să găsească prilej de războiu când a avut nevoie, dar el niciodată n'a abuzat de superioritatea lui. Timp de douăzeci de ani a apărat liniștea Europei și dacă posteritatea are dreptul să-i micșoreze unele merite, nu-i mai puțin adevărat că timp de douăzeci de ani el a menținut pacea în Europa.

El nu face asta nici din umanitate, nici de teamă să-și piardă celebritatea, ci numai din convingerea că Europa de data asta nu s'ar mai mulțumi să fie spectatoare și că s'ar forma coaliții. Acestea amenințau deja să se formeze și asta îl făcuse ca în 1869 să renunțe în teorie la Alsacia. Felul în care Bismarck s'a purtat direct și indirect cu Franța după 1871, ne face să ne gândim, după întunecarea lui dela Versailles, la valoarea pe care o avea ca om de stat la Nicolsburg. „Este absolut nevoie ca Franța să ne lase liniștiți și ca noi s'o împiedicăm să-și găsească aliați în caz când ea n'ar vrea să stea liniștită. Atâta timp cât Franța n'are aliați, ea nu e primejdioasă pentru noi și atâta timp cât marile monarhii își vor da mâna, nicio republică nu ne va fi primejdioasă. O republică franceză va găsi foarte greu aliați monarhici împotriva noastră".

Ei spune aici de ce trebue să împiedice pe alții de a

constitui alianțe. Totuși și el însuși e obligat să-și caute alianțe. Dela 1850 la 1870 Bismarck a vrut izolarea Prusiei, pentru a se vinde mai scump în timpuri de mare criză; acum însă el vrea aliați pentru Germania puternică. Altădată era slab și din cauza asta voia să fie singur. Acum e puternic și își caută prieteni. Această idee fundamentală rămâne justă și dincolo de epoca lui:

„Interesul nostru e să păstrăm pacea în timp ce vecinii noștri continentali au dorințe secrete sau oficial cunoscute, care nu se pot realiza decât prin războiu. Noi trebue să ne silim să potolim supărările pe care le-am provocat, devenind într'adevăr o mare putere și folosind greutatea noastră în chip cinstit și pașnic. Imperiul german va putea cu politica lui să respecte mai ușor drepturile altor state, pe deoparte din pricina obiectivității caracterului german, pe de alta din pricină că n'avem nicio nevoie să ne mărim teritoriul nostru actual, lucru pe care de altfel n'am putea să-l facem decât întărind elementele centrifugale în propriul lor teritoriu. Idealul meu, după ce am realizat unitatea înlăuntrul frontierelor accesibile, a fost întotdeauna de a încredința pe marile puteri că politica germană, după ce a reparat fărămițarea națiunii, vrea să fie numai pacifică și dreaptă. Certurile internaționale, care nu se pot termina decât prin războiul făcut de popor, eu nu le-am considerat niciodată ca niște chestiuni de onoare în duelurile de studenți dela Göttingen".

După mărturia lui Tiedemann, Bismarck, după 1870, a repetat de mai multe ori că el e înainte de toate un European. El a și fost într'adevăr în liniile mari ale politicei lui externe și asta cu atât mai mult cu cât nu s'a dat niciodată drept naționalist și nici n'a crezut și nici n'a declarat vreodată că poporul lui e poporul ales. Bismarck era cu totul lipsit de vulgara dragoste de patrie. Unei delegații ei spune: „Eu am considerat totdeauna pe Alsacieni ca elita poporului

francez. Ei sunt cei mai buni soldaţi şi au, după părerea mea, avantajul de a poseda ceva din calităţile amândoror naţiunilor. Dacă aş putea să mărit Franţuzoaicele cu cei mai buni dintre Germani, aş obţine o rasă de oameni minunaţi". Cu ocazia zilei de naştere a lui Thiers, el vrea să trimită acestuia felicitări, dar îl întreabă mai întâi pe Thiers, prin amabsadorul german din Paris, dacă popularitatea lui nu va suferi din cauza numelui de Bismarck; iar la moartea lui Thiers, Bismarck îşi îndeamnă prietenii să bea un pahar în amintirea lui. In 1875 el ar fi putut să bată a doua oară Franţa. Era îndemnat la aceasta de faptul că în Franţa armata fusese mărită şi strigătele de revanşă deveneau tot mai ameninţătoare; totuşi el stinge această scânteie: „Caracterul în aparenţă odios al unui atac destinat să nu lase timp Franţei nici măcar să sufle, ar fi procurat Angliei un bun pretext ca să vorbească de umanitate, iar Rusiei să treacă dela simple relaţii de prietenie între doi împăraţi la o politică de reci interese de stat. Chiar de pe atunci guvernul dela Petersburg se întreba dacă n'ar trebui să intervină pentru a nu lăsa lucrurile să ajungă atât de departe".

In criza aceasta din primăvara anului 1875, am crede o clipă că vedem Antanta din 1915 încercuind Germania. Lupta împotriva bisericii servea de pretext. Franz-Joseph, Victor Emanuel, Leopold II, luau partea catolicilor, Gorciacov, cu ochii către Balcani, se apropia de Francezi şi însăşi Anglia se apropia de Rusia. Tot sistemul lui Bismarck e primejduit. Pentru prima oară el se află în faţa unei înfrângeri diplomatice. Ce face Bismarck? Mai întâi printr'un articol intitulat: *Va fi războiu?* el pune totul în mişcare. Roma, Londra, toată lumea, fie chiar numai din ură faţă de Bismarck, se întorc împotriva cancelarului Rusiei; acesta cedează Englezilor asupra unui mic punct din chestiunea balcanică şi pleacă la Berlin cu ţarul pentru a da o soluţie crizei, sau pentru a o

agrava şi mai mult. La Berlin Bismarck îl primeşte foarte paşnic şi îi spune că îşi dă demisia pentrucă e bolnav şi pentrucă nu mai are nevoie să rămână la putere, odată ce toate lucrurile merg bine. El spune aceasta şi ţarului, care în fond e fericit că nu trebue să se bată.

Astfel, vicleanul şi bătrânul Gorciacov se vede înşelat de propriul lui elev. Ultima lui şansă de a deveni celebru se spulberă, el caută să salveze cât poate mai mult şi expediază ambasadorilor lui din toate capitalele o telegramă deschisă concepută cam aşa: „Acum pacea e asigurată". Telegrama aceasta destinată să asigure izbânda lui Gorciacov asupra lui Bismarck şi a sfintei Rusiei asupra furiei teutonice, face pe Europa să creadă că Rusia şi Gorciacov au scăpat pacifica Franţă de lăcomia lui Bismarck.

Bismarck, furios, povesteşte el însuşi că imediat i-a spus Rusului câteva adevăruri crude: „Nu trebue să sari deodată pe umerii unui prieten ca să realizezi un număr de circ în dauna lui. Dacă vă place să fiţi celebru la Paris, nu e un motiv să stricaţi relaţiile noastre cu Rusia. Consimt bucuros să se bată la Berlin monezi de cinci franci cu inscripţia: *Gorciacov apără Franţa,* şi putem dacă vreţi să instalăm un teatru în ambasada germană din Paris, unde veţi fi înfăţişat publicului francez cu aceeaşi inscripţie în chip de înger păzitor, cu aripi şi haine albe, luminate de foc bengal". Probabil că Gorciacov a răspuns cu oarecare şovăire. Ceea ce e sigur însă este că această ceartă a avut urmări foarte adânci asupra sentimentelor lui Bismarck şi că aceste sentimente s'au răsfrânt în curând asupra istoriei universale. E drept că ţarul vine imediat la Bismarck, fără a fi anunţat, şi-i spune dela intrare: „Lăsaţi-mă să vorbesc eu întâi şi să vă asigur că eu n'am crezut niciodată svonurile după care Germania ar vrea să facă războiu". Bismarck povesteşte chiar cu alt prilej că ţarul i-ar fi spus, vorbind de Gorciacov: „Lăsaţi-i această vanitate de

om bătrân". In aparenţă, Bismarck e bătut de acest bătrân pe terenul diplomatic şi de altfel în momentul acesta el are în chip excepţional o conştiinţă politiceşte curată. E un moment pe care nu-l va uita. El nu vrea deocamdată să se dea o desminţire adversarului, când acesta publică pretutindeni aprobarea ţarului, dar se păstrează pentru mai târziu. Când ne gândim că la vârsta asta el nu poate să adoarmă, aducându-şi aminte de jignirile ce i s'au adus cu cincizeci de ani în urmă la şcoală, ne putem închipui că o jignire ca aceasta, la apogeul puterii lui, nu va rămâne nerăzbunată.

Chiar peste un an, Ruşii îi cer să se hotărască pentru Rusia sau pentru Austria. In vara anului 1875 o nouă răscoală a populaţiilor balcanice împotriva Turcilor mărise gelozia dintre Austria şi Rusia. Evenimentele ce aveau să urmeze, atârnau de hotărîrea pe care avea s'o ia Bismarck. Prin alianţa celor trei împăraţi el încercase imediat după semnarea păcei să paralizeze pe rivalii din Balcani. El spune unui confident: „Nu vreau să mă amestec; de aici ar putea să iasă un războiu european. Dacă aş lua partea unuia din state, Franţa s'ar îndrepta imediat spre partea cealaltă. Eu ţiu acum de gât două pajure de blazon şi le ţin departe una de cealaltă, mai întâi ca să nu se mănânce între ele şi al doilea ca să nu se pună de acord în dauna noastră". El popularizează această minunată idee spunând în Reichstag: „Nu voi sfătui Germania să ia parte activă în această afacere atât timp cât voi vedea că Germania n'are niciun interes".

Bismarck cunoştea prea bine nesiguranţa acestor alianţe între împăraţi şi era sigur că nu va izbuti să ţină despărţiţi multă vreme pe aliaţi. Singurul lucru care dădea o greutate morală acestei uniri erau tocmai aceşti trei împăraţi, aliaţi împotriva republicilor şi a democraţiei şi care preferau să se suporte reciproc, decât să fie bătuţi de ceea ce nu puteau să tolereze. Astfel Bismarck după 1870 a provocat şi chiar a creiat

tripla alianţă orientală, pe care o sfărâmase cu douăzeci de ani în urmă. Grija de propria lor siguranţă dinastică era la Romanovi şi la Habsburgi mai mare decât rivalitatea lor de cuceritori. Dar pentru ca să creeze o nouă Sfântă Alianţă ca părinţii lor, celor trei împăraţi le lipsea un adversar temut şi comun.

In acest ciudat manej în trei, Germania era tânărul pentru care se ceartă două femei bine coapte. Cearta venea dela ele. Iată de ce Germaniei îi era din ce în ce mai greu să se menţină între amândouă. Pe vremea aceea Bismarck spunea lui Hohenlohe: „Dacă ne păstrăm neutralitatea în lupta dintre Austria şi Rusia, învinsul nu ne va ierta acest lucru. Dacă Austria ar fi distrusă în întregime, n'ar fi un folos pentru noi; i-am anexa pe Germani, dar n'am avea ce să facem cu Slavii şi cu Ungurii. Dacă am merge contra Austriei, opinia publică nu m'ar lăsa. Iar dacă Austria ar dispărea, Rusia ar deveni primejdioasă pentru noi. Numai cu Austria putem ţine în şah Rusia". Puţin timp după această declaraţie, Bismarck avea să fie pus greu la încercare.

Gorciacov auzise în primăvara anului 1876 dela ambasadorul lui Bismarck, că lovitura lui de teatru dela Berlin de anul trecut stârnise „bănuială şi incertitudine" faţă de Rusia. El inventase atunci un răspuns entuziast, după care, Bismarck apare ca elevul lui numai aşa cum Raphael a fost elevul lui Peruginov. Gorciacov continuă cu îndârjire lupta diplomatică şi, cunoscând dilema adversarului, îi întinse deodată o cursă. In toamna lui 1876 el întrebă la Berlin prin ataşatul militar german din Livadia, dacă Germania ar rămâne neutră în cazul unui războiu între Rusia şi Austria. Gorciacov era prea iscusit diplomat ca să pună o întrebare atât de brutală fără să-i fi calculat consecinţele. Bismarck citeşte depeşa la Varzin şi cu mâna lui, subliniind chiar, aşa cum nu-i este obiceiul, el dă ordinul „de a nu se răspunde unei întrebări atât de indiscrete, fiindcă nu suntem siguri de inten-

țiile lui Gorciacov când pune această întrebare și nici de întrebuințarea pe care el ar da-o răspunsului. Intrebarea aceasta e și nerușinată și importantă. E o intrigă cusută cu ață albă”. In mânia lui, el spune că „totul nu-i decât o încercare de a ne face să semnăm o poliță în alb; Rusia ar completa-o mai pe urmă ca s'o sconteze sau să o întrebuințeze împotriva Austriei și a Angliei”. Bismarck își controlează și aici impresiile personale cu tabla de logaritmi a calculelor lui. El știa foarte bine ce îl întreabă adversarul și anume: se poate desmembra Austria? El spune că nu, pentrucă prevede valul panslav care ar cuprinde tot răsăritul Europei, și care ar amenința mai târziu Germania. E mai bine ca țarul să fie avertizat. Politica lui Bismarck era de multă vreme să lase Rusia, Austria și Anglia, concurente în Orient, să se încreadă în Germania. Acum el voia să evite un războiu mondial și să oprească armata rusă îndreptată spre Balcani. Iată de ce, silit încăodată să răspundă, el spuse că la nevoie ar asista la luptele dintre cei doi prieteni fără să se amestece, dar că n'ar îngădui ca unul din ei să fie prea greu rănit și să înceteze de a fi o mare putere.

Gorciacov putea acum să dovedească negru pe alb suveranului lui că Bismarck era acela care îl împiedeca să se apropie de domul aurit al Sfintei Sofii. Țarul, convins, în loc de a ataca pe Franz-Ioseph, se puse de acord cu el la Reichstadt în chestiunea balcanică, îi promise Bosnia dacă va sta liniștit, îndreptă furtuna spre sud-est și porni în plină iarnă spre Constantinopol. La Dardanele, însă, el întâlni vase engleze și alte dificultăți, simți că marile puteri nu-l vor lăsa să meargă până la Constantinopol și semnând pacea dela San-Stefano, „sdruncină echilibrul”.

Gorciacov spunea în răspunsul lui către Bismarck: „Chestiunea care trebue rezolvită nu-i nici germană, nici rusă, ci e europeană”. Bismarck scrise pe margine: „Cine vorbește de Europa greșește. Unde e Europa?” Cu zece ani înainte el răspunsese la amenințarea ambasadorului Angliei prin aceleași cuvinte cam emfatice și cam glumețe. „In totdeauna am auzit pe oamenii politici vorbind de Europa când cer celorlalte puteri lucruri pe care nu îndrăznesc să le ceară numai pentru ei înșiși”.

La Petersburg mai era un om care avea idei europene. Acesta era contele Șuvalov. In momentul păcii dela San Stefano, care alunga pe Turci din Europa și mărea statul vasal al Bulgariei, când Austria se crampona de Rusia și Anglia se simțea amenințată și când în chipul acesta se pregătea un nou războiu și mai cumplit, Șuvalov, prieten de multă vreme cu Bismarck, vine la el și-i cere să intervină. Bismarck e la Friedrichsruh, e bolnav, are erizipel și nevralgii faciale atât de puternice încât lasă să-i crească barba. Il primește pe Rus, dar refuză.

Ca și în momentul anexiunii provinciilor Reichului, instinctul lui politic nu-l înșeală. Chiar cu câteva luni înainte, când începuse să fie întrebat cu privire la o eventuală intervenție a Germaniei, el refuzase în chip hotărît. „Nu puteam crede că intervenția unei alte puteri putea fi socotită altfel decât ca o presiune asupra Rusiei. In cazul acesta, Rusia ar fi cedat și mai greu. Relațiile noastre cu Rusia sunt pentru noi, din cauza lungimii frontierei dintre ea și noi, mult mai importante pentru ea decât toată Turcia. Suntem ferm hotărîți să nu aducem o tulburare complet inutilă, acceptând să intervenim”. Nu-i dovedit și pare fals că Bismarck ar fi spus la bătrânețe că intervenția asta era cea mai mare nebunie a vieții lui. E sigur însă că la început a refuzat. Dar Șuvalov nu-l lasă. O doua zi sosește o telegramă a țarului însuși, telegramă pe care Șuvalov a cerut-o și prin care țarul îl roagă pe Bismarck să intervină spunându-i că intervenția lui va fi o dovadă de devotament. Bismarck n'are încotro. El singur scrisese cu puțin

timp mai înainte ambasadorului german din Petersburg: „Un monarh, şi mai ales un monarh care ne este atât de aproape ca împăratul Alexandru, trebue să se bucure din partea d-voastră şi a mea de privilegiile acordate unei doamne". De altfel atentatul împotriva împăratului a făcut posibilă promulgarea legii anti-socialiste. Bismarck prin această lege se simte mai puternic. Se poate ca şi supărarea lui faţă de bătrânul Gorciacov să fi jucat şi ea un rol. Gorciacov avea să aibă de furcă cu Bismarck ca prezident. Şi astfel cum la Versailles Bismarck a încuviinţat hotărîrea altuia, călcându-şi pe inimă, el face acelaşi lucru şi acum şi dictează fiului lui în douăzeci şi cinci de minute programul congresului dela Berlin. Pentru opinia publică Bismarck spune: „Ne vom purta ca nişte mijlocitori cinstiţi". Bleichröder însă, care citeşte asta, dă din cap cu îndoială şi spune cu vechea lui experienţă: „Mijlocitor cinstit nu există".

XIV

Bismarck a primit depeşa dela Ems la 13 Iulie 1870, a fost lovit de glontele lui Pullmann la 13 Iulie 1874 şi la 13 Iulie 1878 a semnat pactul congresului dela Berlin. Numărul 13, de care el de obiceiu se fereşte ca şi de ziua de Vineri, i-a adus de două ori fericire în nenorocire. Acum era de văzut dacă această cifră n'avea cumva să-i poarte nenoroc. In aparenţă, nicio clipă a vieţii lui nu fusese mai fericită decât aceea când, în sala Ministerului lui, el se ridică să salute ca prezident al Europei pe oamenii de stat ai marilor puteri. Asemenea lucru nu se mai văzuse de multă vreme. Barba lui albă îi de o înfăţişare de patriarh. Boala lui şi politeţa de-a prezida într'o limbă străină, cum şi ambiţia de a vorbi uşor franţuzeşte şi mai ales problema întregei situaţii, îl cam tulburau, aşa încât el deschise congresul cu oarecare jenă şi „nu fără nervositate".

In jurul mesei verzi sunt douăzeci de oameni de stat, aparţinând la şapte naţiuni. La dreapta lui Bismarck e monarhia. Cine este acest general de Honvezi? Parcă ar fi un Ţigan. O faţă slabă şi ştearsă, un nas mare, urechi mari, gură sensuală, barbă scurtă, un aer cam sălbatec şi de loc solemn. E contele Andrassy, omul care pricepe repede şi se hotărăşte încet. Alături e contele Carolyi, etern ambasador la Berlin, pe care nici războiul nu-l putuse îndepărta decât pentru câteva săptămâni. Şi pentru ca să fie şi un Vienez printre reprezentanţii Vienei, iată-l şi pe baronul Haymerle, la care totul e ascuţit ca şi creionul, cu care imediat începe să gesticuleze, ţinând un curs.

Omul din stânga lui Bismarck, cu aparenţă de Old England, comod şi spiritual, e şeful delegaţiei franceze, mai mult arheolog decât ministru al Afacerilor Străine şi al cărui nume este de origină engleză; Waddington. Vecinul lui, contele Saint-Vallier, care se agită mereu, îşi reprezintă mai bine naţiunea, e înfrigurat şi sangvin; de altfel, e un om deja uzat. Alături de el, al treilea delegat Desprez cu chip spiritual, jumătate valet, jumătate eclesiast.

Dar ce caută aici Extremul Orient? Cel de colo, mic şi viclean, nu e un Japonez? E contele Corti, care reprezintă aici Italia cu mai multă pricepere decât vecinul lui, contele Launay. Alături, e un fel de soldat german cu ochi albaştri şi cu fes în cap. La masa asta totul pare învălmăşit şi se vede cât de ridicole sunt toate discuţiile despre rase şi naţiuni. Acest mândru German se numeşte Ali-Paşa. Acum e mare general. Dar când era absolvent, la Magdeburg, se numea altfel şi se spune că după ce a fugit de acasă ca mus pe un vapor, a trăit cu marele vizir, care pe urmă i-a devenit protector. Peste două luni pumnalul unui albanez va pune capăt carierei lui aventuroase. Cel de lângă el se vede că e un ade-

vărat oriental; e Kara-Teodori; are nasul ascuţit, buzele strânse, e palid, rezervat, e un grec foarte distins.

In faţă, lângă baronul vienez, stă lordul Russell, ambasador al Angliei la Berlin. Chhip bun şi inteligent, fire deschisă. Alături, omul acesta cu chip de apostol, cu frunte mare şi barbă blondă, nimeni n'ar vrea să creadă că e lordul Salisbury, omul care cunoaşte atât de bine orientul. Dar privirea părăseşte îndată figura aceasta de umanist, ca să observe pe omul de lângă el. E foarte greu să stabileşti naţionalitatea acestui personagiu. Când lordul Beaconsfield se numea încă Disraeli şi scria romane, era un tânăr şi frumos Evreu. Acum, jumătate Mefisto, jumătate muzician, cu un nas prea mare, cu buza de jos atârnând, cu barbişon, cu fruntea înaltă, împodobită de bucle uşoare, el are înfăţişarea unui scrib pictat de Rembrandt şi văzându-l cum îşi caută locul sprijinit în baston, deşi poartă uniforma curţii, nimeni n'ar bănui în el pe marele Charmeur al reginei Victoria.

Dar unde e Gorciacov, tot aşa de celebru ca şi Disraeli? E moşneguţul acela ghemuit lângă masă. Are optzeci de ani, dar nu se ţine atât de bine ca împăratul Wilhelm, e chinuit de gută, aşa că a trebuit să fie adus pe braţe până aici. Dacă îl priveşti mai de aproape, vezi că faţa nu-i atât de stoarsă ca trupul, numai are mereu o expresie sensuală, obrajii sunt moi, numai nasul îi e ascuţit şi văzându-l cum sfredeleşte cu ochii încoace şi încolo, el care e pe jumătate de origină germană, pare chiar un German originar din Spitzweg. El pare mai mult un voluptos decât un intrigant, dar e şi una şi alta. Şi-a obligat suveranul să-l trimită la această masă, dar nu va vota. Votul îl va da ambasadorul lui, iar chestiunile nu vor fi discutate nici de unul, nici de celălalt ci de elegantul lor vecin, contele Şuvalov, care a dat ideea congresului, inteligent, om de lume şi incomparabil negocia-

tor. Chiar dela început adversarii îşi zăngănesc uşor săbiile. Deşi preşedintele pe teritoriu german s'a exprimat în franţuzeşte, Disraeli răspunde în englezeşte, într'o englezească pură de Oxford, pe care o vorbeşte cu demnitate, dar cam incomprehensibil. Apoi Gorciacov în loc de a se exprima în ruseşte, cum s'a aşteptat Bismarck, pronunţă în franţuzeşte o mulţime de lucruri, care nu constitue un răspuns, ceea ce face pe preşedinte, plictisit, să ia note pe o hârtie, pe care apoi se va putea citi: pompos, pompo, pomp, po. Apoi toată lumea trece în odaia de alături, unde e un bufet cu care Borchardt, „în timpul celor douăzeci de şedinţe ale congresului repurtează cel mai mare succes". Bismarck era furios încă înainte de prima şedinţă, pentrucă aceşti domni, când veniseră să-l viziteze, „dăduseră dovadă de un spirit mărginit şi-l obosiseră". El îşi bate joc în chip foarte spiritual de invitaţii lui şi în timpul şedinţelor următoare caută să conducă desbaterile cum îi place. Când Salisbury îi remite un nou proect, el spune cu glas tare: „încă unul!" După însemnările Grecului, Bismarck „nu ia notă de obiecţiunile care se aduc, grăbeşte lucrurile, îi intimidează pe toţi cu nervozitatea lui şi face să i se simtă tot mai mult autoritatea". Vorbeşte o franceză perfectă, dar sacadată, aşa cum vorbeşte şi germana şi, după cum e mai mult sau mai puţin nervos, vorbeşte câteodată curgător, câteodată încurcat. „Foarte rar adormeam înainte de şase dimineaţa, câteodată chiar la opt dimineaţa. Până la amiază nu primeam pe nimeni. Vă puteţi închipui în ce stare eram când soseam la şedinţe. Inainte de a pleca, beam două sau trei pahare mari de Porto tare, ca să-mi pun sângele în mişcare, altfel n'aş fi putut rezista". Şi totuşi, graţie hotărîrii, supleţei şi priceperii lui, Bismarck a contribuit foarte mult ca să împace pe toată lumea.

Bismarck n'are încredere decât în Andrassy şi în Russel. Caută zădarnic în Russell un viţiu ascuns; un Englez mai desăvârşit ca el nu poate să existe şi pe

lângă asta vorbeşte şase limbi ne mai pomenit de bine. Ar vrea ca Salisbury să facă în fiecare zi exerciţiu cu un subofiţer german pentru a învăţa să se ţină mai drept. Cu Ahmed-Ali, pe care-l tratează ca pe un renegat, e rece şi aproape nepoliticos. Cu duşmanul lui, Gorciacov, e de o curtenie ironică. Intr'o zi când bătrânul îl vizitează, Bismarck vrea să-l ajute să se scoale din fotoliu; atunci câinele crede că stăpânul îi face semn să se repeadă. Bismarck îl dojeneşte aspru şi Rusul, care încă n'a văzut câinele, crede că Bismarck se răsteşte la el şi se dă înapoi speriat. Seara, Bismarck povesteşte întâmplarea şi adaogă: „Tyras nu-i încă bine dresat şi nu ştie pe cine trebue să muşte. Dacă ar şti, ar fi muşcat pe Turc".

Cei trei mari aventurieri ai acestui congres, Rusul, romancierul şi Bismarck, reacţionează unii asupra altora în chipuri foarte deosebite. In prima seară Bismarck spune: „Aş vrea să ştiu dacă Beaconsfield vrea războiu". Nimeni nu ştia asta, toţi aveau impresia că războiul atârna de el. Disraeli era foarte bănuitor şi căuta mereu să se asigure că Werner, care îi făcea portretul în timpul congresului, ştie prost englezeşte. Spiritele Berlinezilor îl făceau să râdă. Intr'o zi află că sentinela dela poarta locuinţei lui a răspuns unui ofiţer, care întreba cine locueşte acolo: „Să trăiţi! B. A. Cohnfeld [1]).

Lui Bismarck, dacă ar fi fost antisemit, nu i-ar fi plăcut Disraeli şi mai ales oratoria acestuia. Insă după câteva convorbiri cu el, Bismarck se înţelese cu Disraeli mai bine decât cu toţi ceilalţi. Mai târziu Bismarck a scris: „Disraeli a venit de câteva ori seara la mine. Cum era suferind, vroia să fie invitat singur. Astfel am putut să-l cunosc mai bine. Cu toate romanele lui fantastice, el era un om cu care se putea sta de vorbă foarte bine. Intr'un sfert de oră ştiai

1) B. A. Cohnfeld pentru Beaconsfield.

despre ce este vorba şi vedeai limpede limita pe care şi-o punea şi îi înţelegeai gândurile". Bismarck rămase prieten cu Disraeli până la moartea acestuia, deşi Disraeli, după congres l-a descris în „Count of Feroll; aceasta patruzeci de ani după romanul cu Bismarck al lui Motley.

Numai cu Bleichröder Bismarck pare să fi vorbit ca un om de afaceri. Chiar din prima seară el îi spunea: „Pacea stă 66:34, poate că 70:30". Bleicröder dădu „un mare dineu, fără solniţe, dar cu multă muzică". Kronprinzul invită pe membrii congresului la o plimbare pe lacul Wannsee; şi surprinşi de furtună, erau cât pe aci să se înnece. Iar dela Wannasee, plecară la Sans-Souci, unde, după spusele lui Hohenlohe, înainte de masă se găsiră destule lighene pentru spălat pe mâini, dar numai un singur vas de porţelan, care nu era pentru spălat; în jurul acestui vas se grupă toată Europa".

Problemele care s'au desbătut atunci au fost uitate de mult, detaliile nu mai au nici un interes şi numai rivalitatea celor trei concurenţi din orient mai are importanţă. Această rivalitate ajunsese la culme în Bulgaria între Rusia şi Anglia. Cum Ruşii nu voiau să cedeze, Beauconsfield îşi şi comandase trenul special, dar Bismarck interveni şi, cunoscând prin Şuvalow slăbiciunea actuală a Rusiei, sfătui pe Englezi să fie mai puţin intransigenţi şi pe Ruşi să fie mai puţin mândri. El reuşi să menţină pacea cu preţul prieteniei Rusiei; într'adevăr, imediat după aceea se vorbi de „umilinţa pe care Bismarck o adusese Rusiei".

Era vorba aici, în afară de universala minciună după care creştinii trebuiau să fie apăraţi împotriva necredincioşilor, de o târguială pentru teritorii, de delimitarea unor aşa zise zone de interese pe hărţi pe care oamenii de stat din Londra şi din Petersburg le pricepeau tot aşa de puţin ca şi mijlocitorii lor germani. Astfel de exemplu când se dădu noii Bulgarii Sangiacul, se află că teritoriul acesta se întindea

cu mult dincolo de lanţul Balcanilor, că Anglia cedase prea mult şi acum voia să ia înapoi ce dăduse. „După lungi cercetări, scrie Hohenlohe, am găsit o bucată care se putea lua Ruşilor, un platou... Este asta o graniţă serioasă? Nici unul dintre noi nu ştie. Hărţile sunt puţin precise şi se contrazic. Când după patru săptămâni se ajunse la semnarea tratatului, în Balcani nici nu se stabilise măcar liniştea unui cimitir. Bulgaria era „realizată”, Serbia, România şi Muntenegrul „independente”, Dunărea neutrală, cu o Comisiune europeană; strâmtorile rămâneau închise; iar Bosnia şi Herţegovina, care rămâneau turceşti, erau ocupate şi administrate de Austria. Era aici un izvor de dificultăţi, care cu un an mai înainte dăduse deja loc unui acord între ţar şi Habsburg. Nu se ţinuse de loc seama de rase şi de dorinţele locuitorilor. Sârbii rămâneau împăraţi între patru ţări, Bulgarii între trei Islamul era respins dar rămânea în Europa. O foaie subţire de pergament acoperea toate aceste probleme nerezolvate. Germania, care nu avea niciun interes direct la congres, pierdu mult în chip indirect din cauza lui: prietenia cu Ruşii era sdruncinată, fără ca relaţiile cu Anglia să fi devenit mai bune, Bismarck spune că aici au lucrat motive personale: „Inainte de congres noi ne pusesem de acord cu ţarul. Eu trebuia să aprob toate dorinţele Rusiei, iar ţarul îmi promitea că va trimete pe Şuvalov în locul lui Gorciacov. Gorciacov a simţit probabil aceasta, căci la congres el a cerut prea puţin pentru Rusia, aşa încât am spus lui Şuvalov că eu nu pot să fiu mai rus decât Rusia”. Când comunică ţarului rezultatele obţinute, Gorciacov spuse: „Rezultatul acesta prost îl datorăm lui Bismarck, la care ţarul i-ar fi răspuns: „Da? Atunci ai să rămâi cancelar!” Ceea ce e sigur e că ţarul în această bătălie diplomatică s'a simţit părăsit de către „cinstitul mijlocitor”. El spuse că congresul fusese „o coaliţie europeană contra Rusiei sub conducerea lui Bismarck”, şi că Şuvalov fusese păcălit de prinţul

Bismarck. Congresul dela Berlin pregătise frământări în Balcani şi neînţelegeri între marile puteri. Şi unele şi altele aveau să izbucnească în curând.

XV

„Incurajat de statornica voastră prietenie, îngăduiţi-mi scumpul meu unchiu să vă expun pnctul delicat al chestiunii care mă nelinişteşte. E vorba de purtarea unor agenţi diplomatici germani, care din nefericire de câtava vreme dau dovadă de duşmănie faţă de Rusia, ceea ce e cu totul în contradicţie cu tradiţionala prietenie, pe care guvernele noastre au păstrat-o atâta timp, potrivit cu interesele noastre comune. Prietenia asta rămâne neschimbată în ce mă priveşte şi sper acelaşi lucru şi din partea Domniei Voastre. Dar lumea judecă cu fapte. Turcii, sprijiniţi de Englezi şi de Austriaci, care vă sunt prieteni, fac o mulţime de dificultăţi Bulgarilor. Acum vine momentul când majoritatea trimişilor Europei va trebui să decidă. Aproape în toate chestiunile, Franţa şi Italia sunt pentru noi, în timp ce reprezentantul Germaniei parcă ar avea ordin să susţină mereu punctul de vedere al Austriei şi să ne fie ostil în chip sistematic.

„Scuzaţi-mă, dar cred că e datoria mea să vă atrag atenţia asupra urmărilor supărătoare pe care acest lucru ar putea să-l aibă în relaţiile noastre de prietenie. Presa din amândouă ţările a şi început să vorbească în acest sens. Inţeleg foarte bine că trebue să rămâneţi în termeni buni cu Austria, dar nu văd ce nevoie ar avea Germania să sacrifice interesele Rusiei. Este oare demn de un mare om de stat să ţină seamă de micile jigniri personale, când e vorba de interesele a două mari state, dintre care unul a adus celuilalt în 1870 un serviciu, care după propriile noastre cuvinte rămâne neuitat? Nu mi-aş fi îngăduit să vă amintesc acest lucru, dar împrejurările sunt

prea serioase, ca să vă ascund teama de a vedea consecințe fatale pentru țările noastre. Dumnezeu să vă lumineze și să vă păzească!"

Când Wilhelm citi această scrisoare în August 1879, el bănui consecințele tot atât de puțin ca și țarul însuși. Intre Germania și Rusia mai fusese neînțelegeri dar echilibrul se restabilise întotdeauna și principiul lui Bismarck privitor la prietenia germano-rusă fusese prea bine înțeles pentru ca campania de presă începută cu prilejul congresului să aibă vreo influență asupra țarului și a lui Wilhelm și chiar asupra jocului lui Bismarck.

Lunga frontieră comună dintre Germania și Rusia și lipsa oricărui motiv de războiu între amândouă țările făcuse timp de douăzeci și cinci de ani din Bismarck un prieten neclintit al Rusiei. După 1871 Franța căuta alianța Rusiei pentru eventualitatea unui războiu pe două fronturi. De opt ani politica lui Bismarck consista în a rămâne între cele două imperii, ținând despărțite „cele două pajuri ale blazoanelor" și fără ca să opteze pentru niciunul. Cu puțin timp înainte el spusese lui Mittnacht: „Dacă am interveni în favoarea Austriei, am face din Rusia aliata Franței și dușmana noastră".

Ultimele vești primite dela ambasadorul Germaniei din Petersburg arătau că țarul se plângea de aceste mici neînțelegeri, dar că totuși la un banchet el ridicase paharul pentru armata germană. De câteva luni Bismarck începuse să-și schimbe gândurile față de Rusia. El se apropia acum de prietenul lui, Ungurul Andrassy, pe care îl invită la Gastein. Poate că ultima impulsiune a fost dată de răzbunarea lui Gorciacov, care de altfel nu mai guverna decât de formă. Bismarck începuse să-și arate bănuiala odată cu această ofensă. Bănuiala crescuse repede din cauza nerecunoștinții Rusiei cu prilejul congresului și fusese întărită de campania de presă, de creșterea greu de controlat a armatei ruse și de influența crescândă a

ministrului de războiu rus, care era germanofob. Scrisoarea țarului aprinse și mai mult firea războinică a lui Bismarck. Ea grăbi apropierea de Andrassy.

El scrie dela Gastein lui Wilhelm și vorbește de țar și de Rusia cu o asprime pe care n'o mai avusese de când cu depeșa dela Ems: „Cuvintele pe care le întrebuințează împăratul ca să asigure pe Majestatea Voastră de prietenia sa își pierd semnificația comparate cu amenințarea fățișă referitoare la cazul când Majestatea Voastră nu și-ar subordona exclusiv politica sa proprie politicei Rusiei. Intre monarhi un astfel de limbaj e semnul care prevestește o rupere de legături, atunci când tratatele nu se opun. Curtenia obișnuită între monarhi nu permite să se întrebuințeze vorbe mai tari, chiar dacă e vorba de războiu. Dacă Majestatea Voastră ar răspunde pe același ton am avea foarte probabil războiu".

Apoi Bismarck îl zugrăvește pe ministrul de războiu al Rusiei ca pe un nihilist deghizat, care vrea să facă un pas spre republică cu ajutorul războiului. Atitudinea rezervată a Rusiei în 1870 nu era decât consecința presiunii austriace. Bismarck numără meritele Prusiei față de Rusia și în sfârșit închee, spunând că până în prezent el a fost favorabil unei atitudini prietenoase față de Rusia, pentrucă sprijinul ei era cel mai sigur. „Dar noi avem mai multe puncte comune cu Austria, decât cu Rusia. Inrudirea de rasă, amintirile istorice, limba germană, interesul pe care ni-l poartă Ungurii, toate acestea fac ca o alianță cu Austria să fie în Germania mai populară și poate mai durabilă decât o alianță cu Rusia. Numai raporturile dinastice și prietenia personală a împăratului Alexandru făceau ca până acum balanța să se închine în favoarea Rusiei. Din moment ce acest avantaj al alianței cu Rusia devine nesigur, cred necesar să ne îngrijim puțin de relațiile noastre cu Austria".

După ce citește aceasta, înspăimântat, împăratul mai află că Bismarck vrea să plece dela Gastein la

Viena. Atunci el îi răspunde cu o rară energie: „Cu nici un preț, pentrucă Rusia ar privi aceasta ca o ruptură".

Peste câteva zile împăratul primește o depeșă prin care Bismarck îi spune că a vorbit cu Andrassy și că acesta îi propune o alianță defensivă contra Rusiei. Bătrânul suveran e înspăimântat și, fără să-l mai întrebe pe Bismarck, se întâlnește cu țarul într'un sat dela graniță, ca să vorbească cu el de faimoasa scrisoare. Bismarck e furios și expune monarhului într'o scrisoare de peste zece pagini punctele de vedere ale nouei lui politici, gelozia lui Gorciacov, scrisoarea amenințătoare a lui Alexandru, primejdia unei coaliții ca în războiul de 7 ani; apoi el vorbește de relațiile comune cu Austria timp de o mie de ani, lucru la care făcuse deja aluzie la Nicolsburg. In sfârșit el declară ca de obiceiu că pleacă, fiindcă nu poate să urmeze altă politică. Impăratul îi trimete atunci darea de seamă a convorbirii lui cu țarul: a fost o neînțelegere, n'a fost o atitudine amenințătoare, ci o greșală. Țarul îl roagă să considere această scrisoare ca inexistentă, pomenește de strămoși și făgăduește prietenie desăvârșită. Așa dar alianța cu Austria trebue refuzată. Bismarck totuși continuă să caute această alianță. Impăratul s'a întors în Germania. Bismarck îi trimete zilnic dela Gasein lungi monoloage cu privire la situația Europei. In fine în Septembrie el își exprimă pretențiile:

„N'ar fi de loc rațional ca securitatea noastră să depindă de Rusia. Mai bine ar fi să ne încredem în Austria. In situația în care se găsește Austria, ea are tot atâta nevoie ca și Germania de un sprijin în Europa. Rusia, chiar fără sprijin, nu riscă să fie desmembrată. In Austro-Ungaria popoarele și reprezentanții lor își au cuvântul și popoarele acestea doresc înainte de toate pacea. In Rusia dimpotrivă, o politică dușmănoasă față de Germania n'ar strica cu nimic situației interne și politica aceasta poate începe în

orice moment. Austria are nevoie de noi, Rusia nu are nevoie de noi. Austria e poate, dintre toate puterile, aceea care are cea mai bună situație internă și casa imperială are o autoritate sigură asupra tuturor popoarelor pe care le conduce. In ce privește Rusia nimeni nu poate să prevadă erupțiile revoluționare, care ar putea să se producă în acest mare imperiu. Până atunci Bismarck crezuse tocmai dimpotrivă, sau cel puțin afirmase că Rusia e inaccesibilă revoluției și că Austria e frământată de rivalitățile diverselor populații care o compun, — și acum deodată Austria e un imperiu model și Rusia un focar de revoltă. Acestea sunt argumentele cu care Bismarck se convinge singur și cu care convinge și pe rege, dar adevăratul motiv, despre care Bismarck a vorbit de multe ori, este acesta: Austria e slabă și are nevoie de noi; Rusia puternică n'are nevoie de noi și ne amenință. Bismarck, obișnuit să domineze, a preferat întotdeauna ca aliați, oameni pe care putea să-i mâne cum vrea. El nu putea să suporte acum ca prieten un țar amenințător. Bismarck n'a putut niciodată admite să fie tratat pe picior de egalitate nici în partidul lui și nici în familia lui. Acum îi displace mai ales faptul că Rusia dă dovadă de atâta îndrăzneală. Ungurii, cel puțin, sunt oameni mereu conciliani, care caută prietenia Germanilor puternici și sunt fericiți să trăiască sub protecția unor oameni mai tari decât ei.

Cu niciun preț, răspunde împăratul. El are acum optzeci și doi de ani. De șaptesprezece ani el se lasă dus de Bismarck. De data asta însă el pare de granit. De ce? Cinstea lui sufletească îl oprește. Nepotul lui, țarul, s'a scuzat în chip solemn și toată chestiunea s'a șters: „Având această convingere, conștiința mea nu vrea să accepte propunerea cancelarului imperiului. Sunt în fața unei grozave dileme, dar aș prefera să abdic și să trec fiului meu domnia, decât să lucrez împotriva convingerilor mele și să dau dovadă de

perfidie față de Rusia. Admit ca prințul să se înțeleagă cu contele Andrassy cu privire la oarecare eventualități viitoare, dar despre o alianță nu poate fi vorba. Prințul, el însuși, a spus altădată că noi nu trebue să ne legăm mâinile prin alianță; a mai spus chiar că nu se poate conta pe Austria".

Bătrânul suveran are într'adevăr câteodată o memorie foarte bună. Răspunsurile lui Bismarck sunt din ce în ce mai lungi; el pare că ține neapărat să convingă pe împărat. In sfârșit el spune că sănătatea îi este sdruncinată, că nu mai poate suporta asemenea desacordului și că va pleca dacă alianța nu se încheе. „Poate că aș mai fi în stare să-mi servesc împăratul, dacă aș avea fericirea să fiu de acord cu Majestatea Sa în chestiunile politice importante. Sănătatea mea suferă și acum de pe urma dificultăților pe care le-am întâmpinat la Nicolsburg și la Versailles; dar forțele mele sunt atât de scăzute, încât nu mă pot gândi să mă ocup de treburile statului în asemenea condiții. La 19 ale lunei vor fi șaptesprezece ani de când sunt mereu obligat să lupt astfel. Eu cred că mi-am făcut datoria. Dacă până în opt sau zece zile situația nu s'a schimbat, mă voi demite din funcțiile mele și conform legii voi expune motivele care mă fac să plec".

La citirea acestor rânduri împăratul se înfurie și mai tare și el declară din nou că și el va abdica, dacă va demisiona Bismarck.

Astfel, acești doi soți bătrâni se amenință reciproc dela Berlin la Gastein și dela Gastein la Berlin, fiecare spunând că va divorța, dacă nu va căpăta satisfacție dela celălalt. Asta nu împiedică pe Bismarck să pună pe secretarul de stat să-i telegrafieze în ce stare de spirit se află suveranul; iar împăratul îl întreabă mereu pe Hohenlohe: „Cancelarul e supărat rău pe mine?" Dar cum să se mai înțeleagă acum cu Bismarck când acesta pregătește din proprie inițiativă tratatele cele mai importante! Și împăratul scrie lui Bismarck:

„Imi vine greu să mă gândesc că noi ne arătăm amabili cu Rusia, în timp ce ne coalizăm împotriva ei cu Austria. Sunteți atât de hotărît pentru aceasta încât, nu v'ați mulțumit numai să expuneți contelui Andrassy proectul, ci i-ați permis să vorbească despre aceasta împăratului său care și-a dat imediat aprobarea. Puneți-vă un moment în locul meu. Mă întâlnesc cu prietenul meu personal, rudă cu mine, aliatul meu de zile bune și de zile rele, ca să lămurim împreună câteva pasagii ale unei scrisori, pasagii cam tari și de altfel rău interpretate. Intâlnirea asta are un rezultat fericit. Pot eu oare în același timp să închei o alianță dușmănoasă față de acest suveran, adică să lucrez pe ascuns, altfel decât am vorbit? Pe de altă parte nu pot și nici nu vreau să vă dezavuez în ce privește demersurile pe care le-ați făcut pe lângă Andrassy și suveranul lui. Viena poate să se gândească la eventualitatea unui dezacord cu Rusia, putând merge chiar până la o ruptură. Dar în sufletul meu nu permit să se încheie nicio alianță. Al d-voastră credincios, Wilhelm".

Aici vorbesc două lumi: vechea Prusie și noul imperiu, cavalerul și diplomatul, conștiința și inteligența. Dar Mefisto dispune de mijloace puternice: Hohenlohe dela Paris, Reuss dela Viena, Moltke dela Berlin, toți miniștrii susțin politica lui Bismarck în consiliu și guvernul întreg amenință cu demisia. Impăratul e încercuit. De data asta ceea ce este de admirat nu e nici politica lui Bismarck, nici tactica lui, e bătrânul împărat.

Bismarck pleacă la Viena, termină pregătirile, redactează tratatul de alianță și-l face gata de semnat, evită sistematic să se ducă la Berlin, la Stettin și la Baden, unde stă rând pe rând împăratul, pentrucă se teme acum de o ceartă personală. Impăratul încearcă totuși să-și apere pas cu pas onoarea, văzând

că nu-şi mai poate apăra politica. El nu vrea ca numele Prusiei să figureze într'un tratat încheiat în contra ei. In sfârşit, consideră totul ca pierdut.

„De o lună combat o clauză a tratatului din Viena care mi se pare contrară onoarei şi datoriei mele. In sfârşit, ieri seară, am cedat, după ce am epuizat toate argumentele, cu condiţia ca Rusia să fie informată de motivele care au condus la acest memorandum. Sunt cu desăvârşire sdrobit moralmente. Nu ştiu ce se va mai întâmpla cu mine. Impăratul Alexandru mă consideră probabil drept un om care îşi calcă jurământul, fiindcă i-am scris şi i-am repetat, după dictarea prinţului Bismarck că „voi menţine moştenirea centenară a strămoşilor noştri". Vedem aici pe acest descendent al secolului al optsprezecelea, care se gândeşte că acum şasezeci şi cinci de ani a intrat în Paris cu bunicul ţarului şi l-au trimis pe marele Napoleon la Sfânta Elena. Acum când are şi el dreptate, nu-şi poate impune punctul de vedere. Aceasta nu pentrucă ar judeca mai sănătos decât ministrul lui, ci din cauză că, reţinut de tradiţie şi de încrederea în rudenia lui dinastică cu Rusia, el nu poate să se smulgă din aceasta fără a se răni pe el singur şi în acelaşi timp din cauză că ţara nu poate fi despărţită de Rusia fără primejddie. Pentrucă e foarte bătrân şi spiritul lui s'a făcut mai ţeapăn decât îi este trupul, el vede acum mai bine consecinţele şi nimeni nu va critica vreodată mai bine hotărîrea lui Bismarck de-a se apropia de Austria decât Wilhelm, care scria pe atunci pe marginea unei scrisori a cancelarului:

„De ce trebue ca noi să susţinem Austria din toate puterile contra Rusiei şi să ne mulţumim numai cu neutralitatea Austriei în cazul când am fi atacaţi de Franţa? Ceea ce noi facem pentru Austria împotriva Rusiei, trebue să facă şi Austria pentru noi împotriva Franţei. E o partidă inegală. Tratatul va arunca Rusia în braţele Franţei şi va folosi deci ideei

de revanşă. Intr'adevăr, Franţa nu poate găsi o şansă mai mare decât aceea de a prinde Germania şi Austria între două focuri. Iată de ce trebue acum ca alianţa între cei trei împăraţi să se păstreze şi nu să se distrugă, făcându-se o alianţă numai între doi. Când acest tratat va fi cunoscut sau măcar bănuit, Franţa şi Rusia se vor uni".

Bismarck a ţinut seamă de toate aceste argumente şi le-a respins. Ceea ce l-a hotărît să-şi modifice astfel politica pare să fie mai mult o chestie de sentiment decât un calcul. Chiar dela început a fost o chestiune de sentiment. Ceea ce scrie pe atunci Karl Marx nu se deosebeşte de ceea ce Bismarck însuşi spusese lui Gorciacov. Marx scrie lui Engels: „Un lucru foarte caracteristic pentru Bismarck e felul în care el îşi schimbă părerea faţă de Rusia. A vrut să-l răstoarne pe Gorciacov şi să-l înlocuiască cu Şuvalov. N'a reuşit şi de aici, natural, duşmănie. En attendant, punctul acesta negru la răsărit îi serveşte: a devenit din nou indispensabil. Bugetul de fier al armatei va fi înnoit în sesiunea viitoare a Reichstagului, poate chiar va deveni perpetuu".

A doua cauză este şi ea o chestie de sentiment. Niciodată încă până atunci Bismarck nu invocase asentimentul poporului pentru a justifica sau pentru a desface o alianţă. Acum el pomeneşte mereu de aceasta. De fapt sudul Germaniei se bucură de alianţa cu Austria; iar toate partidele din Reichstag sunt de părerea lui Bismarck, lucru pe care el îl prevăzuse şi îl dorea, pentrucă majoritatea lui era şovăitoare. In sfârşit, a treia cauză rezultă din caracterul lui: „O alianţă cu un autocrat, spunea el lui Lucius, cu o naţiune pe jumătate barbară şi foarte frământată, constituie un risc, în timp ce o alianţă cu un stat mai slab cum e Austria oferă multe avantaje". Apoi mai departe: „Dacă trebue să optez, voi opta pentru Austria, care e un stat constituţional şi pacific, şi care stă sub puterea tunurilor germane; asupra Ru-

siei, însă, noi nu putem avea nicio influenţă". Evitase oare Bismarck până atunci să aibă un autocrat ca aliat? Umblase el după un stat constituţional? De când oare Austria era mai pacifică decât Rusia? Toate acestea erau auto-sugestii, ca să-şi mascheze faţa de el şi de alţii motive mai profunde. Lui Bismarck îi place mai bine un aliat mai slab, pe care să-l ţină sub ameninţarea tunurilor, mai ales când ministrul aliat nu cere decât să se supună.

Aceste umbre din sufletul lui Bismarck, care nu era mare decât când calcula, au fost cauza schimbării lui. Singur faptul că opta pentru ceva, era contrar vechiului său principiu fundamental. Faptul că a optat pentru Austria a devenit fatal. El nu obţinu decât un sprijin împotriva unei puteri, pe care până atunci ştiuse să o atragă. De data aceasta el obţinu mai puţin decât îşi propusese.

In loc de o simplă reasigurare care ameninţa să desfacă vechea alianţă a celor trei împăraţi, fără să creeze alta, Bismarck de data aceasta dorise un tratat cu Austria, o adevărată alianţă, ratificată de parlamente şi introdusă în constituţiile ambelor ţări. Şi aici fusese o chestiune de sentiment. El voia acum să repare ceea ce fusese distrus. El voia să săvârşească un lucru care niciodată n'a reuşit în întregime şi anume să fondeze o Mare Germanie. Oare recele calculator din anii 1860 şi următorii nu mai exista? Uita oare el cauza care îl făcuse să excludă opt milioane de Germani din imperiul german pentru a scăpa de atâtea populaţii străine şi pentru a nu mai avea să se teamă de rivalitatea Habsburgilor? Rivalitatea aceasta nu mai există, populaţiile străine există mereu. Ceea ce e sigur este că Bismarck, care odinioară sfărâmase puterea Austriei, căuta acum prietenia Austriei pentrucă Austria era mai slabă.

Astfel destinul împinge pe duşman să se întoarcă lângă victima lui şi să se unească cu cel pe care l-a respins; el seamănă cu acela care se căsătoreşte la bătrâneţe cu o femeie pe care a părăsit-o când era tânăr. Oare omul acesta atât de inteligent nu e surprins de graba cu care partenerul lui îi răspunde? Franz-Joseph, pe care Bismarck l-a făcut să-şi piardă jumătate din putere, vine el însuşi să viziteze pe învingătorul dela Königgrätz în locuinţa acestuia dela Viena. Dar Bismarck, care vrea să încheie alianţa după concepţiile lui, se loveşte de un refuz foarte hotărît din partea împăratului şi din partea lui Andrassy. El a distrus altădată confederaţia germanică şi acum învinşii nu vor să-şi mai aducă aminte de ea. Bismarck vrea să rupă echilibrul continental în favoarea Europei centrale. Austria preferă să-şi întoarcă ochii spre răsărit şi la nevoie chiar spre apus. Andrassy refuză în chip categoric să lupte pentru Alsacia şi bătrânul Wilhelm, care vede primejdiile în amândouă părţile, are dreptate să spună că e o partidă inegală. Pentru prima oară în viaţa lui Bismarck, un tratat făcut de el e mai avantajos pentru partenerul lui decât pentru el.

De acum înainte, la Petersburg antipatia faţă de Germania creşte, iar la Paris partidul revanşei începe să se agaţe de ideea că Germania va putea fi mai uşor sdrobită între Est şi Vest, strânsă ca o nucă între cleştele franco-rus, şi asta cu atât mai mult cu cât nuca e pe jumătate seacă. Vor trebui opt ani până când Bismarck să îndepărteze primejdia pe care el singur a creiat-o; dar succesorii lui vor stârni această primejdie din nou. Totuşi, înainte de a opta, el dădea argumente mereu noi în favoarea Rusiei: alianţă materialmente puternică, prietenie monarhică, instinct de conservare, lipsă de contrast. De altfel, mai târziu, el a expus în acelaşi mod şi slăbiciunile Austriei: „Nestatornicia opiniei publice în populaţia slavă, ungară şi catolică; influenţa duhovnicilor familiei imperiale; reluarea posibilă a relaţiilor cu Franţa pe o bază catolică", în sfârşit chestiunea poloneză, cu privire la care Bismarck spune în memoriile lui că în

preliminariile alianţei militare germano-austriace discuţiile relative la viitorul Poloniei fuseseră dintre cele mai grele. Şi Bismarck îşi rezumă astfel gândurile: „Nu puteam fi sigur de durata niciuneia din cele două alianţe, nici de legătura dinastică cu Rusia, nici de prietenia germano-ungară". De altfel, coşmarul coaliţiilor îl preocupă mereu. In 1880, el scrie; „Noi nădăjduim şi dorim să rămânem în pace cu Rusia; dar dacă nu izbutim şi dacă Rusia ne atacă sau atacă Austria, lupta cu Rusia singură sau cu Rusia aliată cu Franţa şi Italia va fi foarte serioasă şi rezultatele vor fi prea neînsemnate chiar dacă suntem învingători".

Astfel spectrul marelui războiu se ridică în faţa lui Bismarck în clipa semnării tratatului cu Austria. Nimic şi nimeni nu-l va putea alunga.

XVI

Faptul că Bismarck opta pentru Austria era decisiv. Tot ce a urmat a fost consecinţa acestui fapt. Astăzi, după marea catastrofă, incertitudinile, starea spiritelor, chiar crizele acelei epoci ne interesează puţin. După ce am expus argumentele favorabile şi defavorabile alianţei austriace aşa cum reies din documente şi caractere, putem trece repede peste anii de după 1880. Bismarck restabilise Europa Centrală, renunţase la dreptul de a alege, îşi înstrăinase Rusia şi căuta acum zadarnic să se apropie de Anglia.

Tocmai acest insucces îi aduse noroc la început. Anglia, nelăsându-se legată de Franţa, adversarul ei, Ţarul, se simţia atras spre puterile germane. Noua alianţă a celor trei împăraţi împărţea în primul rând interesele balcanice. Ţarul era liber să lucreze în Orient contra Angliei, iar Bismarck îl împiedeca astfel de a se alia cu Franţa. Acordul din 1881 fu reînnoit în 1884. Intre timp el formă cu Austria şi cu Italia

Tripla Alianţă, destinată să îndepărteze Italia şi Franţa, deşi Bismarck nu spera dela Italia alt ajutor decât „un toboşar cu steagul tricolor apărând pe creasta Alpilor". El ştia că unul din aliaţii lui era duşmanul de moarte al celuilalt, dar credea că va putea trece peste asta.

Niciuna din încercările lui nu-i părea definitivă; toate n'aveau decât un scop: să asigure pacea. In anii de criză de după 1880 Bismarck n'a vrut războiul, cum nu-l voise nici în decada precedentă; ba chiar de două sau trei ori el a menţinut pacea cu forţa. El aruncă o privire în urmă asupra tuturor chestiunilor care minau imperiul habsburgic: amestecul de popoare, influenţa Romei, panslavismul, Bosnia, Polonia, Cehii, chestiunea Trientului. Bismarck prezise că aceste chestiuni pot da loc nu numai la crize austriace, ci şi la crize europene şi interesele germane vor fi în joc din momentul când imperiul german va fi solidar cu Austria. N'ar fi înţelept să vrem să considerăm Tripla Alianţă ca o pavăză pentru vremuri grele". Bismarck n'a vrut să vadă Germania venind în ajutor Austriei în Balcani, nici la încheierea acordului şi nici mai târziu şi el a evitat să rupă cu Rusia. Numai cu aceste două ipoteze a fost posibilă Tripla Alianţă atâta timp cât a condus-o Bismarck. Succesorii lui vor înlocui această alianţă primejdioasă prin fidelitatea ucigătoare a Nibelungilor.

Cum ar fi procedat Bismarck în criza care a precedat marelui războiu putem deduce aproape cu precizie din partea lui în timpul crizelor din anii 1880 şi următorii. Când, în 1885, alianţa celor trei împăraţi, e pe punctul de a se rupe din cauza Bulgariei, Bismarck e aliat cu Austria, cu Italia şi cu România. Ruşii alungă pe Battenberg, Bulgarii vor să se guverneze singuri şi Viena cere deodată ajutorul Germaniei în chestiunea balcanică. Bismarck refuză categoric. Numai teritoriul trebue apărat. Orice încercare de mărire se face pe cont propriu! „In caz

de atitudine agresivă sau de provocare a Rusiei împotriva tratatelor, noi ne vom pune toată forţa în serviciul Austriei; dar dacă războiul cu Rusia ar trebui să rezulte din faptul că Austria intră în Serbia fără o prealabilă înştiinţare conform tratatelor, noi n'am putea în acest caz să justificăm faţă de Germania un războiu germano-rus". Aceasta e o viziune a evenimentelor din Iulie 1914.

Aceste crize îi înnoieşte neliniştea. El spune ministrului de războiu: „Dacă nu obţinem fondurile pentru noile armamente, le voi fura şi atunci, în închisoare voi dormi mai liniştit decât acum".

La începutul anului 1881 ţarul e asasinat. Fiul lui e mai greu accesibil, dar nu e împotriva Germaniei. El nu mai înnoieşte alianţa celor trei împăraţi. Bismarck îşi întoarce din nou frontul şi caută la începutul anului 1887 să realizeze un acord cu Rusia. Opt ani după tratatul cu Austria, el e gata să meargă din nou cu Rusia, dar popularitatea alianţei cu Austria e foarte mare, nu se cuvine să o ştirbească şi chiar dacă ar vrea, Bismarck n'ar putea. Dorinţa Germanilor de a se uni cu Germanii e un sentiment prea natural ca să-i faci să înţeleagă că numai o mică parte din Austria e germană, în timp ce cei mai mulţi dintre cetăţenii şi soldaţii Austriei sunt străini care n'au faţă de Germania sentimente mai bune decât au, de partea cealaltă, Francezii.

Intre timp, Şuvalov a devenit în sfârşit, conducătorul politicei orientale. El declară că dacă ţarul poate avea strâmtorile, Bismarck va putea şi el să trimeată un guvernator prusian la Paris. Bismarck aspiră acum la acest nou tratat, aşa cum Andrassy dorea cu opt ani în urmă alianţa cu Germanii. Fusese şi atunci o reasigurare pentru amândoi, dar cu scopuri foarte diferite. Acum acordul cu Rusia ar fi pentru Bismarck o apărare contra Franţei.

Dar numai o apărare. Bismarck n'a avut niciodată intenţia să slăbească Franţa ca mare putere. El mai degrabă prevede posibilitatea unei alianţe anglo-ruse, realizată de Gladstone, ceea ce ar apropia Germania de Franţa, şi el vrea în orice caz să-şi asigure pe una din aceste două mari puteri. „Dacă am fi atacaţi de Franţa, noi nu ne-am gândi de loc că am putea să nimicim o naţiune de patruzeci de milioane de Europeni atât de bine înzestraţi şi atât de conştienţi de valoarea lor. Trei mari imperii de răsărit n'au izbutit timp de trei secole să nimicească Polonia, stat neînsemnat în comparaţie cu Franţa. Dar dacă, orice s'ar întâmpla, Franţa rămâne puternică sau redevine puternică după o perioadă de odihnă, aşa încât să fim nevoiţi să ţinem seamă mereu de vecinătatea ei, noi vom trebui în războiul viitor, dacă vom fi învingători, s'o cruţăm, aşa cum am făcut cu Austria în 1866. Dacă am vorbit altfel la Reischstag am vorbit numai ca să inspir teama de un nou războiu şi dacă războiul se va întâmpla, noi chiar dela prima bătălie pe care vom câştiga-o, vom oferi Franţei pacea în condiţii avantajoase. In caz când am fi bătuţi e puţin probabil ca politica rusă să se arate prea favorabilă unei măriri teritoriale a republicii victorioase".

Războiul pare din nou inevitabil şi în Mai 1887 a venit pentru Bismarck clipa să-l silească pe Şuvalov să ia o hotărîre. Bătrânul vrăjitor întrebuinţează una din loviturile lui îndrăzneţe. El arată Rusului acordul secret anti-rus încheiat cu Austria în 1879. Rusul vede negru pe alb că partenerul lui are intenţia de a se păzi mereu de unul din aliaţi cu ajutorul celuilalt. El preferă să tragă şi el foloase din acest joc, decât să strice jocul din scrupule morale. De altfel Alexandru III e mai tânăr şi mai rece decât Wilhelm întâi, care nu voia cu niciun preţ să-şi calce cuvântul. Şuvalov obţine dela Bismarck autorizaţia de a merge asupra Bosforului şi asupra Ungariei, promiţându-i în schimb nepreţuita neutralitate a Rusiei în cazul când Franţa ar ataca Germania.

Bismarck are în sfârşit, din nou, ca şi altădată, un

tratat pe placul lui, deopotrivă de folositor şi lui şi partenerului. De altfel Rusul poate fi şi el mulţumit. El are făgăduiala Germanului că va menţine statu-quo în Balcani, adică va fi cu el împotriva Austriei. Mai mult încă: acum el nu mai are să se teamă de cooperaţia Germaniei cu Austria, căci dacă Austria îl atacă, Germania va rămâne ca spectatoare binevoitoare.

Felul acesta neserios în care se încheiau pe atunci tratatele de alianţă în Europa, împodobite cu flori retorice ca „neprovocat, cuceritor, defensivă", le răpea orice semnificaţie practică, iar caracterul lor misterios făcea ca ele să nu aibă nicio autoritate morală. Duplicitatea aceasta întrebuinţată de Bismarck, ca să se apere de intrigile Vienei prin creiare de obligaţii la Petersburg şi de şireteniile Moscovei prin frica de Viena, nu era mai rea decât fondul tuturor tratatelor secrete din Europa, Bismarck prevedea reproşul şi nota pe atunci:

„Eu cred că împăratul Austriei doreşte şi el o astfel de soluţie. Chiar dacă m'aş înşela, neîncrederea Austriei ar fi mai puţin primejdioasă decât aceea a împăratului Alexandru, pentrucă raporturile noastre cu Austria au o bază prea importantă ca să fie tulburate de simplele bănueli ale unui suveran neîncrezător. Nu ne va strica cu nimic dacă Rusia nu va păstra secretul; ba chiar, dimpotrivă, aş dori acest lucru. Nu cred, de altfel, că asta l-ar preocupa prea mult pe împăratul Austriei. El ar vedea atunci că noi nu vrem să distrugem alianţa rusă decât pentru trei ani".

Rândurile acestea nu le putea scrie decât un genial discipol al lui Machiavel. Intenţia lui era să paralizeze pe cei doi vecini frământaţi şi rivali, făcându-i să se teamă de o a treia mare putere. El vroia să ţină mereu despărţite pajurile celor două blazoane şi are prilejul, în momentul alegerii prinţului Coburg ca rege al Bulgariei, să explice atacatului situaţia în

spiritul alianţelor lui. Dar ce-i de făcut dacă lucrul se află? Cu atât mai bine! Atunci Frantz-Joseph va vedea că Bismarck nu s'a încrezut în el decât numai trei ani. Pe suveranul rus Bismarck îl tratează în chip suveran şi-i spune, într'o ultimă convorbire îndelung pregătită, că Germania n'ar putea să aibă decât foarte puţin respect pentru armata formidabilă a Rusiei dacă faţă de primejdia panslavismului nu s'ar înarma şi ea la vreme.

Astfel printr'un tratat de două pagini cu Rusia, Bismarck dintr'odată, dacă n'a suprimat, a îndepărtat măcar pentru câţiva ani patru primejdii: Rusia căutând să obţină Bizanţul, uşurează situaţia la frontiera orientală germană; Austria e oprită de a se aventura în Balcani; Franţa e îndepărtată de Rusia; iar Anglia neliniştită se apropie de Germania. E o partidă măreaţă la sfârşitul unei epoci în care popoarele mai îngăduiau încă să fie simple piese în jocul de şah al diplomaţiei internaţionale.

Ultima dorinţă a lui Bismarck era să câştige pe Anglia. El a spus odată că aceasta a fost silinţa lui principală în ultimii lui zece ani de funcţie. Deja prin „Tripla Alianţă Orientală", pe care la epoca aceea a imaginat-o sau a favorizat-o, el încercă să apropie Anglia de Tripla Alianţă, căci astfel Anglia, Italia şi Austria şi-ar fi garantat statu-quo în Mediterana. Dar încă din 1882 Bismarck spunea că pentru a prinde Anglia într'o alianţă, cea mai mare dificultate i se părea că este imposibilitatea de a discuta în chip confidenţial cu Anglia din cauza indiscreţiei miniştrilor englezi în faţa parlamentului; apoi mai era lipsa de siguranţă a unei alianţe de care în Anglia n'ar fi responsabilă Coroana, ci guvernul: „E greu să închei şi să păstrezi o alianţă sigură cu Anglia altfel decât în văzul întregii Europe". Rândurile acestea pe care Bismarck le adresează Kronprinzului Friedrich sunt menite să arate acestuia inconvenientele unui guvern democratic. E drept că o politică în văzul tuturor

nu-i prea plăcea lui Bismarck şi dacă şi el ar fi fost obligat să comită „indiscreţii" faţă de parlament cu privire la politica lui externă, el n'ar mai fi urmat această politică.

Oridecâteori se apropie de Anglia, Bismarck cu puterea de adaptare pe care o au oamenii de stat şi poeţii, îşi însuşeşte ritmul realist şi lent pe care îl întrebuinţează Anglia în legăturile ei cu Vaticanul. Niciodată Bismarck nu dovedeşte atâta prudenţă. Incă de acum treizeci de ani el scrisese că avea o slăbiciune pentru Anglia, „dar oamenii aceştia nu vor să se facă iubiţi de noi". In momentul luptei cu împăratul, în toamna lui 1879, când alianţa cu Austria nu era încă sigură, el făcuse sondaje la Londra, dar imediat se prefăcu că răspunsul nu-l interesează. Adevărul este că pe atunci acţiunea lui fusese paralizată de guvernul Gladstone.

Când Salisbury reveni la putere în 1885, Bismarck era pe cale de a dobândi câteva porţiuni de teritoriu în Africa. Felul în care el a izbutit acest lucru, fără ajutorul flotei şi fără o singură lovitură de tun e greu de expus în amănunt, din lipsă de prea multe documente. Ca om de stat, Bismarck e cu atât mai mare în aceste lupte pentru câştigare de colonii cu cât el a înnăbuşit dorinţele de expansiune ale tânărului imperiu din grija de a-i păstra situaţia în Europa. Bismarck nu s'a gândit niciodată să facă din Germania rivala Angliei pe teren colonial; aceasta, în bună parte pentrucă preţuia calităţile de colonizatori ale Englezilor şi mai ales pentrucă considera situaţia lor geografică mai favorabilă. Ideea fundamentală care a dominat toată politica lui externă timp de douăzeci de ani dela înfiinţarea imperiului nu era să cucerească teritorii, ci să-şi păstreze securitatea. Mândria lui a fost mereu îngrădită de grija de a păstra puterea imperiului cu toată situaţia lui dezavantajoasă. In timp ce încuraja Franţa să înfiinţeze un mare imperiu colonial pentru ca ea să-şi întoarcă ochii dela

Alsacia, Bismarck refuza să dea ajutorul statului colonizatorilor germani sau nu li-l acorda decât cu prudenţă. Şi tot astfel cum el niciodată el n'a anexat populaţii albe, tot aşa el a îndepărtat Germania dela cucerirea coloniilor; el credea că această cucerire ar fi fost poate de oarecare folos pentru Reich, dar ea ar fi fost desigur şi un izvor de primejdii. Viitorul Germaniei după Bismarck nu era pe mare. „Riscul e prea mare pentru mine, spunea el unui partizan al colonizării în Africa cu privire la Emir-Paşa. Harta Africei d-tale e foarte frumoasă, dar harta Africei mele se află în Europa. De o parte Rusia, de cealaltă parte Franţa şi noi la mijloc: iată harta Africei mele". Cu toate acestea, în anii 1880 şi următorii, autoritatea lui Bismarck era atât de mare în Europa, încât el spuse colegului lui din Anglia cu ocazia obiecţunilor aduse de Anglia la dobândirea de către Germania a Sud-Estului african:

„Dacă am avea în adevăr intenţia de a organiza colonii, cum ar putea oare lord Granville să ne contesteze acest drept în momentul în care guvernul englez uzează de acelaşi drept în Colonia Capului? Excelenţa Voastră va binevoi să spună lordului Granville că în acest egoism naiv se ascunde o atingere a sentimentului nostru naţional. Am vrea să ştim de ce n'am avea şi noi dreptul de a coloniza, drept pe care Anglia îl exercită pe o scară atât de întinsă. Increderea noastră este sdruncinată de această prezumţie, rezultând din teorii şi pretenţii care nu pot fi de acord cu principiul de egalitate al puterilor independente".

In momentul când situaţia în Europa şi mai ales în Germania se întunecă, atunci când împăratul e în vârstă de nouăzeci de ani şi Kronprinzul e pe moarte, la sfârşitul anului 1887, Bismarck recapitulează lungile tratative angajate de fiul lui şi de ambasadorul german cu Englezii. El scrie lui Salisbury în franţuzeşte, expunând pe scurt politica de alianţe

a Germaniei şi invitând în acelaşi timp Anglia să meargă cu Germania:

„Cu o armată ca a noastră, recrutată din toate clasele populaţiei, războaiele de odinioară rezultând din simpatii, antipatii sau ambiţii dinastice, n'ar putea să mai aibă loc. Urmează de aici că forţa noastră militară este în primul rând un organ defensiv menit să intre în acţiune numai atunci când naţiunea e convinsă că e vorba să se respingă o agresiune. Imperiul german nu trebue să piardă din vedere chestiunea coaliţiilor care ar putea să se formeze împotriva lui. Dacă am presupune pe Austria învinsă, slăbită sau devenită duşmană, noi ne-am vedea izolaţi pe continent în faţa Rusiei şi a Franţei şi în faţa unei posibilităţi de coaliţie între aceste două puteri. Austria, ca şi Germania şi Anglia de astăzi, sunt puteri satisfăcute, *saturate*, aşa dar pacifice şi conservatoare. Austria şi Anglia au acceptat status quo al imperiului german şi n'au niciun interes să-l vadă slăbit. Dimpotrivă Rusia şi Franţa par să ne ameninţe.

„Insă atâta timp cât noi nu avem certitudinea că suntem părăsiţi de ţări ale căror interese sunt la fel cu ale noastre, niciun împărat german nu va putea urma altă lume politică decât aceea de a apăra independenţa ţărilor prietene, care sunt mulţumite ca şi noi de starea actuală a Europei. Aşa dar noi vom evita un războiu cu Rusia într'atât cât ne va îngădui onoarea şi securitatea noastră şi cât timp nu va fi pusă în chestie independenţa Austro-Ungariei, a cărei existenţă ca mare putere este de absolută nevoie pentru noi. Noi dorim ca ţările prietene care au de apărat în Orient interese ce nu sunt ale noastre, să devină destul de puternice prin unirea forţelor lor pentru a obliga pe Rusia să-şi ţină sabia în teacă şi pentru a ţine piept Rusiei în cazul când evenimentele ar provoca un conflict. Atât timp cât interesul Germaniei n'ar intra în joc noi am rămâne neutri, dar e cu neputinţă de admis ca vreodată un împărat german să-şi întrebuinţeze armele pentru a slăbi o ţară pe sprijinul căreia contăm".

Salisbury, căruia Bismarck în repetate rânduri îi vorbise de alianţă, nu voia să se lege. Planurile germane îl stânjeneau. Ar fi vrut să se lege împotriva Rusiei, dar nu împotriva Franţei. El ocoleşte astfel chestiunea şi declară lui Herbert Bismarck pe un ton acru-dulce:

„Din nefericire noi nu mai trăim în epoca lui Pitt. Pe atunci guverna aristocraţia şi noi am putut să urmăm astfel o politică de acţiune, care a permis Angliei să devină puterea cea mai bogată şi mai bine văzută din Europa. Acum stăpâneşte democraţia şi cu ea partidele care fac să atârne orice guvern englez de impresiile populare. Generaţia actuală nu poate fi guvernată decât de evenimente".

XVII

„Voi lupta cât timp mă vor ţine puterile!" Aceasta e ameninţarea pe care cancelarul la vârsta de şaptezeci şi doi de ani o aruncă Reichstagului, care luptă împotriva lui. El se împăcase cu doi din duşmanii lui. Incetul cu încetul el desfiinţează cea mai mare parte din măsurile luate împotriva centrului şi termină avertizându-l cavalereşte în Reichstag: „Noi depunem armele în sala de arme, dar nu vrem să ne lepădăm de ele". Deja în iarna lui 1879 Windhorst reîncepuse să-l viziteze pe Bismarck şi acesta îl primise cu curtenie. In acelaşi timp noul papă scrisese împăratului şi lui Bismarck şi peste câţiva ani făcuse pe noul Luther cavaler al lui Hristos, dându-i marele ordin cu crucea de Malta, care purta o inscripţie latină. Bismarck zâmbea şi „Kladeradatsch" spunea: „Puttkamer s'a dus la Roma ca să-l roage pe papă să uzeze de marea lui influenţă pe lângă Bismarck pentru a-l face să-i aprobe noua ortografie".

Impăcarea cu conservatorii se făcuse tot din oportunitate. Când în alegerile din 1877 numărul conservatorilor crescu şi acel al liberalilor naţionalişti scăzu, Bismarck favoriză disensiunea dintre cele două partide. Dorinţa lui era acum să ia în guvern pe docilul Bennigsen, pentru a-l izola pe intransigentul Lasker. Dar Bennigsen prevede că el nu va fi decât o unealtă, nu vrea să-şi compromită situaţia şi cere ca doi colegi de partid să intre în guvern. Din cauza asta proectul e părăsit şi Bismarck nu vrea să mai audă vorbindu-se de Bennigsen: „Nu-i nimic de făcut cu oameni politici ca Bennigsen şi Miquel, care nu ţin seama decât de opinia publică! Sunt nişte şcolari de curs inferior".

Intoarcerea lui Bismarck la partidul căruia îi aparţinuse în tinereţe a fost pricinuită sau grăbită de sistemul protecţionist, pe care îl reluă în 1879, după patrusprezece ani de liber schimb. Pentru el protecţionismul n'a fost decât încă un mijloc ca să întărească puterea statului. Trecerea drumurilor de fier în mâinile statului şi uşurarea proprietăţii prin înfiinţarea impozitelor indirecte erau două lucruri care i se păreau utile pentru consolidarea imperiului. Bismarck umbla atât de mult după noi impozite încât îi păru rău când auzi că există un excedent de treizeci şi nouă de milioane provenit din despăgubirile de războiu, căci „e mai bine ca un guvern să n'aibă la un moment dat resurse pentru a putea înfiinţa impozite noi". Noile contribuţii le suportă mai ales clasa de jos, dar asta nu-l împiedică pe Bismarck să impună „articolele de lux ale masei": tutun, bere, zahăr, cafea, petrol. Protecţia industriei şi a agriculturii era un lucru, care se auzea acum pentru prima oară în imperiul Germaniei. Motivele lui Bismarck erau tipice:

„Liber schimbul e un ideal vrednic de entuziasmuul himeric al Germanilor şi se poate că în viitor se va ajunge la el. In toate aceste chestii preţuesc ştiinţa tot aşa de puţin ca şi în ce priveşte corpurile organizate. Ştiinţa medicală nu rezolvă enigmele trupului. Acelaşi lucru şi cu acele ale statului. Doctrinele abstracte ale ştiinţei mă lasă cu desăvârşire rece şi eu judec după experienţa pe care o dobândim. După părerea mea, faptul că ne-am scăzut tarifele ne-a adus într'o stare de hemoragie. Trebue să dăm din nou sânge imperiului german".

Ca şi acum douăzeci şi cinci de ani el vorbeşte mereu de părerea lui. Opune ştiinţei, experienţa şi tratează de himeră tot ce-i intelectual. In realitate Bismarck şi acum ca şi altădată vrea să răpească Reichstagului dreptul de a hotărî bugetul şi vrea să mărească impozitele pentru a aduce statului cât mai mulţi bani: e un program conservator.

Peste doi ani poporul dă răspunsul: sunt aleşi mai bine de o sută de liberali. Centrul capătă şi el o sută de locuri şi toţi se opun nouei organizaţii economice: cancelarul nu va avea majoritatea. Gustav Freytag spune pe atunci într'o scrisoare: „Alegerile acestea sunt pentru Bismarck, pentru poporul nostru şi pentru străinătate un semn că dictatura lui nu-i absolută şi se apropie de sfârşit. Meşteşugurile lui şi-au pierdut mult din efectul lor. Lumea ştie acum însuşirile de leu, de lup şi de vulpe, care se ascund în acest personagiu de dramă. Cu vremea Germanii îşi dau seama că omul acesta, căruia, după obiceiul poporului nostru, i-au atribuit numai însuşiri mari şi bune nu are toate calităţile unui om de inimă. E timpul să fie trimis din nou în viaţa privată; dar e atât de mare şi atât de inteligent!"

Aceasta e starea spiritelor în momentul când, după zece ani dela fondarea imperiului şi după douăzeci de ani dela conflict, Bismarck începe din nou lupta cu majoritatea naţiunii. Are mereu nevoie să-şi reconstruiască majoritatea printr'un întreg sistem de alianţe, la fel ca şi în politica externă. Orice opoziţie e blestemată. Centrul, Alsacienii, Polonezii, socialiştii,

toţi sunt duşmanii imperiului! Când se urcă la tribună luptătorul acesta pare întinerit. In 1880 spune: „Am trăit şi am iubit, am şi luptat şi nu mi-ar displace o viaţă liniştită. Singurul lucru care mă ţine la postul meu este voinţa împăratului, pe care, din cauza vârstei lui înaintate, nu-l pot părăsi". Apoi peste un an, după alegerile ostile: „Voi muri pe terenul de luptă, poate chiar pe locul unde sunt acum, în ziua când nu voi mai putea să răsuflu. Un cal de rasă moare înhămat. Altădată am vrut să mă retrag. Cred că trebue să atrag atenţia că am părăsit cu totul această idee. J'y suis, j'y reste! Singură voinţa împăratului mă va putea face să descalec. Ceea ce m'a convins s'o duc până la capăt este faptul că am văzut cine sunt într'adevăr oamenii, care s'ar bucura de plecarea mea. Iată de ce m'am hotărît ca atâta timp cât îmi mai va rămânea un suflu de viaţă să-mi slujesc ţara".

Apoi din nou, peste un an: „Ce oare m'ar mai reţine la postul meu dacă nu credinţa faţă de funcţia ce mi s'a dat? Nu găsesc în ea nicio plăcere. Altădată îmi făceam datoria cu pasiune şi cu nădejde şi nădejdile mele nu s'au înfăptuit toate. Eram pe atunci sănătos, acum sunt bolnav, eram pe atunci tânăr, acum sunt bătrân. Ce mă mai ţine aici? Credeţi că e plăcut să fii ca o bufniţă printre ciori, lovit şi încolţit mereu, fără să te poţi apăra de injurii şi insulte? Dacă împăratul m'ar concedia acum, mi-ar face plăcere, domnilor, să-mi iau pentru totdeauna rămas bun dela d-voastră".

Astfel talazurile supărării lui îi scot la iveală ura şi mânia şi se rostogolesc în grandioase cascade de cuvinte. Fără a căuta efecte patetice, Bismarck îşi înăbuşe auditorii câteva clipe sub privirea lui mânioasă şi prin atitudinea lui de om jignit. Când a terminat el îşi ia servieta şi pleacă. Adunarea nu-i mai vede decât spatele de uriaş şi gulerul galben al uniformei; el trece pragul şi dispare; respectul auditorilor a crescut odată cu ura lor şi odată cu propriul lui dispreţ.

Câteodată Bismarck schimbă tonul şi cuvintele lui par să fie îndemnurile unui profet sau să exprime o renunţare ironică: „Nu pot să neg că analogia între istoria Germaniei şi mitologia germană n'a frământat mereu în ultimii douăzeci de ani. Primăvara popoarelor n'a durat decât câţiva ani după marea victorie. Apoi a venit ceea ce eu numesc Loki, vechiul duşman ereditar al Germaniei, lupta dintre partide nutrită de deosebirile de rase şi de certurile dinastice şi constituţionale şi care s'a introdus în viaţa noastră publică. Şi spiritul de partid cu glasul lui de Loki, îndemnând pe electorul primitiv Hödur să lovească în propria lui patrie, pe acest spirit îl acuz eu în faţa lui Dumnezeu şi a istoriei că distruge opera în adevăr magnifică a naţiunii noastre între 1866 şi 1870. In tinerimea noastră este un elan naţional şi o concepţie de viaţă politică mai grandioasă decât aceea a contemporanilor noştri, care au trecut peste anii 1847—1848 cu pecetea neştearsă a unui partid întipărită pe pielea lor. Aşteptaţi ca să murim cu toţii. Veţi vedea atunci ce se va întâmpla cu Germania".

La alegerile din 1881 democraţii socialişti ieşiseră întăriţi cu toată legea excepţională îndreptată împotriva lor. Sub ministrul Puttkamer capitalele fură din nou în prada răscoalelor, la Leipzig conducătorii socialişti fură condamnaţi la muncă silnică şi ziarele lor interzise; dar în acelaşi timp făgăduiala de a veni în ajutorul lucrătorilor e realizată. Inceputul îl face legea asupra accidentelor de muncă, deşi Bamberger, amabil faţă de guvern o tratează de himerică; după ea urmează legea asupra asigurărilor în caz de boală şi în 1888 legea asupra pensiilor muncitoreşti şi a lucrătorilor accidentaţi. Acestea sunt toate realizări în spiritul socialismului de stat, pe care Bismarck îl adulmecase deja în legăturile lui cu Lassalle.

Ideea aceasta nu e a lui. Napoleon al III-lea şi

alții o realizaseră pentru prima oară. „Trebue înfăptuite toate cererile socialiștilor care par juste și acceptabile în organizația actuală a statului". El vorbește despre asta încă din 1871 cu ministrul comerțului; peste zece ani el spune lui Busch în chip profetic: „Inițiativa în această prvință trebue s'o aibă statul căruia îi este ușor să procure fonduri. Consider asta nu ca o pomană, ci ca un drept de a veni în ajutor celor care nu mai pot lucra. De ce oare acel care la războiu sau ca funcționar a devenit incapabil de a lucra, să aibă dreptul la pensie și să n'aibă același drept și soldatul muncei? Cauza aceasta se va impune, e o cauză de viitor. E posibil ca politica noastră să se prăbușească odată și odată, dar socialismul de stat își face drum tot mai mult. Toți cei care vor relua aceste idei vor ajunge la putere".

Bismarck citește de data asta limpede în viitor, pentrucă vorbește fără supărare. Dar când își descoperă motivele, vedem că nu sunt decât vechi proecte și vechi socoteli mărunte cu care el își motivează „creștinismul practic": „Acela care are o pensie la bătrânețe e mult mai mulțumit și mult mai ușor de mânuit. Uitați-vă la deosebirea dintre un servitor obișnuit și un servitor dela minister sau dela curte: acesta din urmă e mai ușor de convins decât celălalt, pentrucă are nădejde în pensie. Mulțumirea celor năpăstuiți nu e niciodată prea scump plătită, oricât ar fi suma de importantă. E un plasament avantajos chiar pentru noi: evităm în chipul acesta o revoluție, care ar înghiți și mai mulți bani". Dar după acest cinism el spune din nou la tribună: „Săracul trebue să aibă și el sentimentul demnității lui de om".

Din cauză că nu ține seamă de loc de sensul mișcării Bismarck nu ajunge la nimic cu regimul lui: buletinele de vot roșii se cifrează cu milioane. De altfel dela o alegere la alta legea excepțională e mereu înnoită. In 1887 textul ei este chiar înăsprit în sensul că orice condamnat după prevederile acestei legi poate să-și piardă drepturile cetățenești. Această măsură e refuzată de Reichstag.

In mijlocul acestor lupte interne și a acestor conflicte externe împăratul Wilhelm atinge vârsta de nouăzeci de ani. Pare atât de aproape de moarte, încât la serbările aniversării în Martie 1887, toată lumea se întreba: oare cât mai are de trăit și ce se va întâmpla pe urmă. Circulă svonul că moștenitorul tronului e bolnav și că deabia poate vorbi. Peste două luni toată lumea află cum stau lucrurile: după moșneag va veni la tron un tânăr.

Pulsul lui Bismarck bate mai repede: el presimte o hotărîre a destinului cum n'a mai întâlnit dela 1861 la moartea ultimului rege. Acum Europa se informează de fiecare plimbare a bătrânului împărat, nimeni nu mai riscă să înnoiască o alianță; neîncrederea, teama și bănuiala sdruncină construcția iscusitului cancelar. Salisbury întreabă dacă tânărul prinț, care are înclinații către Rusia, nu e cumva anglofob, iar țarul află dela prinț secrete cu privire la Anglia. Alexandru vine la Berlin la sfârșitul anului 1887. Lumea nu prea știe ce să creadă. Războiul poate izbucni dintr'o clipă într'alta. Bismarck arată bătrânului împărat ce trebue să vorbească cu țarul: viitorul războiu va hotărî dacă va fi revoluție sau monarhie. Dacă Franța e victorioasă, Germania merge spre revoluție; vrea oare țarul ca aliindu-se cu Franța să pună în primejdie monarhiile din răsăritul Europei? In acest caz Austria ar fi minată și în locul ei și în Balcani s'ar ridica republici. Rusia n'ar avea decât să piardă. De altfel un monarh trebue să evite să facă războiu pentrucă în zilele noastre popoarele fac pe suverani răspunzători de înfrângere, așa cum s'a întâmplat în 1870. După o înfrângere, chiar Germania trebue să se teamă de o republică. Anarhiștii din Franța s'ar alia cu socialiștii din Germania și cu revoluționarii ruși. Astăzi nu mai sunt războaie de cabinet, ci numai drapelul roș împotriva ordinei.

Câteva zile în şir bătrânul învaţă pe de rost aceste fraze şi aceste propuneri pe care Bismarck le-a pus de acord cu propriile lui sentimente şi cu sentimentele ţarului. Dar într'o noapte bătrânul e cuprins de spaimă din cauza unui vis în care el vede pe ţar la gară fără nimeni care să-l primească; în sfârşit, el vorbeşte mereu de visul lui. In sfârşit, cei doi împăraţi se întâlnesc, stau de vorbă împreună prieteneşte, ca nişte miniştri care au semnat un tratat.

Dar umbrele cresc şi cel care stăpâneşte ceva trebue să-şi facă arme de apărare. Acum, când domnia lui Wilhelm întâi se apropie de sfârşit, vasalul lui se întoarce de unde a plecat. Primul lui gest fusese să ţină şi să fortifice pavăza regelui; acesta va fi şi ultimul lui gest. Exact ca şi în 1862 el luptă pentru întărirea armatei, dizolvă parlamentul, face ca alegerile să fie mai favorabile, aşa că Reichstagul acordă soldaţi şi tunuri pentru şapte ani. Bismarck se urcă încăodată la tribună şi cu o lună înaintea morţii împăratului ţine ultimul lui discurs în Reichstag. Discursul acesta e foarte lung şi pe la mijloc trebue să stea jos o clipă ca să se odihnească, ceea ce-l supără foarte mult pe omul acesta de şaptezeci şi trei de ani. Bismarck vorbeşte fără metafore şi fără imagini, aruncând o privire asupra situaţiei mondiale, aşa cum a mai făcut de multe ori. Dar în frazele lui reci răsună o tainică prevestire. Tensiunea e mare, atât în Europa cât şi în Germania, îngrijată de boala moştenitorului tronului. Toată lumea are impresia că o nouă epocă va începe. Toate acestea apar în discursul lui şi fac în ziua aceea pe duşmanii lui să tacă. Bismarck spune:

„Trebue să fim cât mai tari posibil şi avem mijlocul să fim mai tari decât oricare altă naţiune din lume, care are acelaşi număr de locuitori ca şi noi. Ne găsim în mijlocul Europei şi putem fi atacaţi cel puţin pe trei fronturi. Afară de asta suntem expuşi la primejdia coaliţiilor mai mult decât oricare alt

popor. In iazul cu crapi ai Europei, noi suntem ca nişte ştiuci şi ne împiedică să devenim crapi, împungându-ne cu boturile în coaste. Asta ne obligă în acelaşi timp pe noi, Germanii, să ne susţinem între noi, ceea ce e contrar firii noastre, pentrucă altfel n'am avea alt gând decât să ne despărţim unii de alţii.

„Un stat ca Austria nu dispare, dar prin faptul că, e lăsat în soarta lui, el devine străin, aşa că va întinde mâna celui care a fost adversarul unui prieten pe care nu se poate bizui. Cu un cuvânt noi vrem să evităm să rămânem singuri. Trebue să ne facem un prieten sigur. Prin numărul soldaţilor ceilalţi sunt tot atât de tari ca şi noi, dar în ce priveşte calitatea ei nu ne pot ajunge. Vitejia de altfel este aceeaşi la toate naţiunile civilizate: Ruşii şi Francezii se luptă tot aşa de vitejeşte ca şi Germania.

„Faţă de puternica maşină, care o formăm cu armata noastră germană, nimeni nu se gândeşte să atace. Dacă aş veni acum să vă spun — bineînţeles împrejurările fiind altele decât acum: — suntem serios ameninţaţi de Franţa şi de Rusia; e de prevăzut că vom fi atacaţi; aceasta e convingerea mea ca diplomat; din punct de vedere militar e mai util pentru noi să obligăm pe agresor să se pună în defensivă, adică să i-o luăm înainte şi să-l atacăm imediat. Aşadar, să cer un credit de un miliard sau o jumătate de miliard. Dacă v'aş vorbi astfel, nu ştiu d-lor dacă aţi avea destulă încredere în mine ca să-mi acordaţi ce vă cer. Eu nu cred. Dar dacă totuşi aţi face aceasta nu mi-ar fi destul. Dacă vrem ca Germania să facă războiu şi să obţinem tot ce putem aştepta dela forţa naţiunii noastre, trebue ca acest războiu să fie dorit de popor. Un războiu la care să nu fim constrânşi de voinţa poporului se va putea face, dacă autorităţile competente cred şi declară că e de absolută nevoie. Dar dela început entuziasmul şi avântul vor lipsi. Bineînţeles orice soldat crede că e superior adversarului. Aproape n'ar mai fi bun

de nimic dacă n'ar dori războiul şi n'ar crede în izbândă. Credem în izbânda cauzei pe care o considerăm justă, aşa cum primul locotenent străin poate să creadă în izbânda armatei din care face parte după ce a băut câteva pahare de şampanie. Noi poate credem cu şi mai multă certitudine.

„Ameninţările prin presă ale străinătăţii sunt în fond o prostie ne mai pomenită. Orice ţară ajunge într'o zi să fie răspunzătoare de geamurile pe care presa ei le-a spart. Vine o zi când cealaltă ţară se supără şi-şi prezintă factura. Pe noi ne câştigă cineva uşor, poate prea uşor, cu dragoste şi bunăvoinţă, dar cu ameninţări nu ne câştigă nimeni. Noi Germanii nu ne temem pe lume decât de Dumnezeu şi tocmai această teamă de Dumnezeu ne face să iubim şi să păstrăm pacea".

Când Bismarck sfârşeşte, camera aprobă în întregime pentru prima oară după ani de zile. Toţi vorbesc ca de un eveniment european. Impăratul citeşte şi el discursul lui Bismarck. Cu puţin înainte în clipa când războiul era iminent, el declară că nu mai este în stare să conducă operaţiile militare, dar că ţine totuşi să plece la cartierul general. S'au împlinit optzeci de ani de când e soldat, când i se arată un tablou reprezentând „plecarea voluntarilor din Breslau în 1813". Impăratul vede că în fruntea armatelor e bătrânul Blücher în loc să fie ţarul şi spune: „Nu, e inexact. Mi-aduc aminte foarte bine. M'am întors călare la Breslau cu tatăl meu şi cu ţarul, dar Blücher nu era. Pictorul trebue să schimbe pe Blücher şi să pună pe împăratul Alexandru, căruia îi datorăm o mare recunoştinţă. Astfel se exprimă istoria vie.

Grijile ce i le dă sănătatea fiului lui, care este pe moarte, par mai mici decât acelea pe care le are împăratul faţă de ţară. Neliniştit în ce priveşte educaţia tânărului lui nepot, bătrânul scrie la Crăciun 1887 ultima lui scrisoare către Bismarck. El alăturează şi numirea lui Herbert cu titlul de Excelenţă, „pentru a da fiului d-voastră o bucurie, pe care n'aş vrea

să vi-o refuz. Şi cred că bucuria va fi întreită, ea va fi pentru d-voastră, pentru fiul d-voastră şi pentru mine. Al d-voastră recunoscător, Wilhelm".

Desnodământul se întâmplă la începutul lui Martie. Impăratul îl presimte, cheamă la patul lui pe cancelar şi-l pune să-i făgăduiască că-l va ajuta pe nepotul lui. Bismarck îi făgădueşte: „Singurul răspuns al împăratului a fost o strângere de mână aproape nesimţită, apoi începu să delireze. I se păru că-l vede pe prinţul Wilhelm stând în locul meu lângă pat şi tutuindu-mă deodată, îmi spuse: rămâi mereu prieten cu împăratul Rusiei, n'aveţi nevoie să vă certaţi. Apoi nu mai vorbi câtva timp, luciditatea îi reveni şi îmi făcu semn să plec spunându-mi: am să vă mai văd. A doua zi împăratul muri.

La amiază Bismarck anunţă oficial vestea în Reichstag; în timpul scurtei lui cuvântări, lacrămile îl întrerupse de mai multe ori. „Rugasem pe Majestatea Sa să nu semneze decât cu iniţialele, dar Majestatea Sa mi-a răspuns că crede să-şi scrie numele în întregime. Acest document istoric, această ultimă semnătură este acum în faţa mea. Nu pot în acest loc oficial să dau drum liber sentimentelor mele personale. De altfel nici nu e nevoie, pentrucă sentimentele mele trăesc în inima tuturor Germanilor. Fie ca naţiunea noastră să moştenească pe veci vitejia acestui erou, sentimentul onoarei naţionale împins la culme şi înainte de toate credinţa, munca, datoria în slujba patriei". La sfârşit el îşi acopere faţa cu mâinile.

Bismarck îşi îndeplineşte datoria în clipa aceasta, şi rămâne credincios lui însuşi. Nu se teme de emoţia lui şi totuşi nu şi-o manifestă; el evită şi pentru el şi pentru auditorii lui orice izbucnire de durere. In loc de a vorbi de imperiu, el arată această ultimă semnătură ca pe un simbol şi mai ales el nu pronunţă nicio vorbă de prisos. El nu spune că cel mort era mare şi victorios, inteligent şi cuminte. El vor-

beşte numai de curajul şi de mândria lui şi de râvna lui la muncă.

Capitala şi poporul german, Europa şi toate ţările străine luară parte la funerariile împăratului. Dar când cortegiul era în Unter den Linden, în mijlocul tăcerii răsună un strigăt care rezuma în două cuvinte ironice cariera surprinzătoare a acestui prinţ. Cineva de după copaci strigă: uite Lehmann! Sub numele de Lehmann fugise în Anglia acum patruzeci de ani, într'o zi ca aceasta, când acelaşi vânt rece sufla printre aceiaşi tei şi când răzvrătiţii strigau: jos prinţul mitralieră! Pe vremea aceea moştenitorul tronului era ascuns în insula Păunilor şi soţia lui nici n'a vrut să spună unde e ascuns junkerului dela Schönhausen. După plecarea lui, istoria cu paşaportul lui fals fu cunoscută şi cineva la Berlin compuse un poem satiric despre Lehmann. Bismarck l-a citit cu siguranţă.

A auzit oare el strigătul din Unter den Linden? Care sunt oare gândurile lui în urma coşciugului. Lângă el păşeşte Moltke învăluit în blană; merge pe jos, deşi e foarte bătrân şi are aproape nouăzeci de ani. Bismarck se simte străin de el cu desăvârşire. Roon nu mai este. Cine a mai rămas din timpurile vechi? Nimeni. Niciun ofiţer, niciun ministru, niciun curtean mai însemnat. Augusta trăeşte încă, dar din cauza vârstei a rămas acasă. Toţi cei care strălucesc aici în uniformele lor sunt oameni proaspeţi, mai ales nepotul, care singur păşeşte îndată după coşciug. Noul împărat e pe patul de moarte la palat. Martorii vechii Prusii au murit.

Bismarck e cel din urmă.

CARTEA CINCEA

IZGONITUL

„De ce să fiu armonios?"

I

„Pulsul meu bate acum pe minut cam cu cincisprezece pulsaţii mai mult decât sub domnia precedentă... Cine ştie ce mai fac în dosul meu când mi-am întors spatele". Cu această mărturisire înfrigurată şi plină de teamă începe ultima parte a marei simfonii şi vedem în ce stare sufletească îşi petrece Bismarck cele câteva luni lângă împăratul bolnav.

Intr'un an el a avut timp să-şi adapteze noile mijloace la noua situaţie, căci Friedrich fiind pe moarte, domnia lui devenise un simplu intermezzo, aşa că Bismarck îşi îndreaptă atenţia asupra prinţului Wilhelm. In clipa când pentru prima oară dă sfaturi oficiale împăratului muribund se împlinesc patruzeci de ani de când Bismarck a dat pentru prima oară sfaturi unui rege al Prusiei. Şi acum în Martie 1888 ca şi atunci în Martie 1848 Bismarck veghează asupra regelui în acelaşi mic Potsdam al lui Frederic cel Mare. Ii trec oare prin minte aceste amintiri istorice acum când trăsura lui intră pe poarta parcului. Pe vremea aceea nu venise într'o trăsură a curţii şi Augusta l-a primit în taină, într'o cameră de servitori, ca să nu se afle că stă de vorbă cu junkerul, pentrucă la Berlin răsunau încă împuşcături. Dacă junkerul ar fi ajutat proectele ei, Frederic ar fi devenit probabil rege la optsprezece ani prin plecarea unchiului şi tatălui lui. Dar aşa el o obligase să

devină regină, apoi împărăteasă, şi-şi făcuse din ea duşmana cea mai neîmblânzită a întregei lui vieţi, căci ea era suverana suveranului. Prinţul care se ascunsese şi-a sfârşit cariera la o vârstă fabuloasă, iar fiul, a cărui ascensiune fusese oprită de opunerea junkerului, după ce e aşteptat patruzeci de ani, nu mai e acum decât un biet om agonizând într'un fotoliu. Acum după ce a urcat scara, Bismarck o găseşte pe Victoria, care îl domina pe soţul ei chiar când era sănătos şi acum are totul în mână, dar care nedispunând de puterea visată, trebue să se dea de partea puternicului slujitor duşman. Intr'adevăr, ea în curând va fi văduvă şi atunci ea va avea nevoie de ajutorul lui contra celuilalt duşman, contra fiului ei, viitorul împărat german. Mefisto se sileşte acum din răsputeri să câştige pe cele două Victorii, căci regina Victoria a venit şi ea din Anglia şi a rămas surprinsă de vraja bătrânului Bismarck. Ce joc de vrăjitoare în acest castel blestemat, în care toţi îşi înăbuşe paşii, ca să nu supere pe bolnav şi să se ascundă de fiul acestuia, de moştenitorul, care şi-a postat deja spionii în casa morţii. Femeile din această casă ar vrea să guverneze ele până în clipa în care omul de care se tem şi care vine câteodată dela Berlin, uriaşul, bătrânul cu frunte de cupolă şi cu ochi verzui sub sprâncenele stufoase le propune foarte supus să-şi depună voinţa irevocabilă la picioarele lor. Dar mai este a treia Victoria. In castelul imperial pasiunile se lovesc fără încetare; dorinţa de putere setea de voinţă, ura de familie şi orgoliul se luptă între ele; lăcomia acestei femei îmbătrânite intră şi ea în luptă şi ea e aceea care provoacă criza. Ea vrea să-l ia de ginere pe prinţul Batemberg, noul pretendent la tronul Bulgariei. Dar bătrânul vrăjitor se opune, căci intrigile acestea femeieşti ar putea să-i strice toate proectele. El spune lui Busch:

„Batemberg e poate omul pe care ţarul îl urăşte cel mai mult pe lume. Noua împărăteasă a fost

întotdeauna englezoaică în planurile ei; acum ea e mai englezoaică decât oricând şi vrea să-şi facă o unealtă din Batemberg. Acesta e fiul unei domnişoare Hauke din Polonia dnitr'o familie nu tocmai recomandabilă". El spune prietenei sale Spitzenberg: „Victoria, care face pe mijlocitoarea, e cea mai cumplită dintre toate, e o sălbatecă. Când privesc portretul, ei mă înfior de câtă sensibilitate desfrânată îi exprimă ochii. Ea este îndrăgostită de Batemburg, aşa cum mama ei vrea pe fratele acestuia, cine ştie cu ce gânduri incestuoase".

Cancelarul face din aceasta o chestiune de cabinet. Impăratul bolnav, care n'are nimic împotriva căsătoriei, pare totuşi mulţumit pentru moment că lucrurile se schimbă. Ambiţiile şi ostilitatea se sting odată cu puterea şi sufletul lui vrea liniştea. Dar inima lui Bismarck continuă neîmblânzită să bată în ritm de luptă. Cu un an mai înainte el spusese unui prinţ vorbind de Frederic şi de Victoria: „Ceea ce fac ei este înaltă trădare. N'au nici cel mai mic sentiment german, şi-au pierdut orice sprijin în popor şi împrăştie discordie în familie". Şi acum el spune: „Bătrânul suveran ştia că atârnă de nevastă-sa şi spunea: Vino-mi în ajutor, ştii prea bine că nu eu port pantalonii. Impăratul actual e prea mândru ca să spună astfel; e un rob ne mai pomenit de supus; ca un câine".

Mizantropia lui Bismarck devine tot mai mare încremenind oarecum, şi el începe să-şi piardă şi fineţa psihologică. Răceala şi neîncrederea lui cresc, bătrânul leu stă în faţa peşterii lui, privind cu ochi răi şi lovind cu laba pe toţi cei care se apropie prea mult. El veghează asupra comoarei lui: imperiul. Keiserling, vechiul prieten din tinereţe se întreabă după una din rarele lui vizite: „Ce este oare în adâncul inimei lui? Nu e nici mândria, nici plăcerea de a fi săvârşit o operă mare şi nu e nici bucuria de a trăi în linişte şi pace".

O astfel de ură împotriva oamenilor se răsfrânge asupra punctului lui de plecare. Colaboratorii şi subternii lui, naţiunea întreagă vor simţi răceala şi dispreţul pe care şeful lor li-o arată. Hohenlohe notează: „Bismarck îmi face impresia că nu e complet sănătos la minte. In Reichstag unde după 1877 cu ajutorul cartelului conservatorilor şi al liberalilor naţionalişti, el are o majoritate completă, care îi îngădue să-şi desăvârşească legile socialiste şi protecţioniste, Bismarck este totuşi personal din ce în ce mai urît. Intr'o zi, întorcându-se dela o şedinţă spune: „După asemenea desbateri am greaţă, ca şi cum aş fi luat de gât nişte golani într'o cârciumă murdară". Junkerii, punându-şi speranţele în tânărul împărat, se apropie unii de alţii, ca şi acum cincisprezece ani. Prin colţuri Holstein se sfătueşte deja cu Windthorst în faţa viitorului primejdios.

Impresia lăsată în sufletul lui Bismarck de epoca dispărută, se transformă repede. El nu vorbeşte acum decât de vremurile bune de altădată, lăudând pe fostul suveran, tot aşa de des cum se plângea de el când trăia: „Bătrânul împărat era un adevărat camarad şi puteai să te încrezi în el. Câteodată pornea pe un drum greşit, dar se lăsa totdeauna adus pe drumul cel bun". Comparând-o cu Victoria, Bismarck ajunge chiar să o glorifice pe Augusta: „Ea mi-a adus multe supărări, dar a fost totdeauna o femeie distinsă, plină de sentimentul datoriei, lucru care lipseşte cu desăvârşire actualei împărătese. Aceasta ar vrea să ofere o victimă prietenilor ei, iar soţul ei n'are nicio voinţă. In astfel de cazuri nu te poţi mângâia, spunându-ţi că ar fi bine dacă totul ar merge pe dos. Mă voi crampona de funcţia mea şi dacă voi fi concediat nu voi primi, nu voi pleca. Monarhi nu se vor mai naşte. In ce priveşte pe tânărul nostru suveran, sper că tinereţea lui grea îi va fi fost folositoare".

Prinţul Wilhelm nu se simţea bine tratat în fa-

milia lui şi Bismarck în altimii ani observase asta. Tatăl se plângea deja în 1886 de fiul lui, „de caracterul lui superficial şi aproape neserios, de lipsa lui de maturitate şi de tendinţa lui de a fi îngâmfat şi vanitos". Asemenea lucruri nu puteau decât să placă destinului scrisorii unde erau scrise şi care era Bismarck. El încercă să scoată pe prinţ din enervarea în care acesta trăia la Potsdam. Bismarck presimţea că domnia lui Frederic va fi scurtă şi spunea aceasta chiar când Frederic încă nu se îmbolnăvise. Duşmănia lor faţă de părinţii prinţului îi apropie la început pe Bismarck şi pe prinţ.

Dar chiar din anul următor încăpăţânarea prinţului dădu loc la câteva neînţelegeri. Stöker şi Waldersee îl sfătuiră să combată socialismul prin daruri pioase. Wilhelm dădu ideea să se organizeze alergări în beneficiul săracilor din Berlin. Aceasta supără pe cancelar, nu numai din cauza parţialităţii de care dădea dovadă prinţul ci şi mai ales din cauza neseriozităţii cu care chestiunea socială era desbătută şi rezolvită, în timp ce el îi opunea sabia şi legea. Prinţul, ca să se apere, îi răspunse: „Mai bine mi-aş tăia mâinile şi picioarele în bucăţi decât să fac un lucru, care ar putea să vă creeze dificultăţi". Bismarck rămase uimit de o declaraţie de credinţă atât de exagerată. Câtva timp după aceea el fu şi mai uimit în clipa când prinţului cu câteva luni înainte de moartea bătrânului împărat îi trimise proectul unei comunicări către toţi prinţii imperiului, comunicare pe care de pe acum voia să o depună în plic pecetluit în cancelariile imperiului, „pentrucă trebue prevăzută în curând moartea împăratului şi a tatălui meu". In aceeaşi comunicare „el avertizează pe bătrânii lui unchi că nu trebue să pună beţe în roate tânărului lui nepot" când va fi împărat.

Neliniştea lui Bismarck creşte. Câtă înfrigurare frământă pe tânărul acesta care în aşteptarea morţii celor doi predecesori ai săi pregăteşte de pe acum

astfel de proclamaţii! Prinţul nu cunoaşte oare constituţia de tratează pe prinţii imperiului cu atâta mândrie? Bismarck scrie cu mâna lui o scrisoare de opt pagini moştenitorului tronului, ca să-i explice principiile fundamentale ale imperiului, spunând la urmă că „îl roagă respectuos să ardă această scrisoare fără întârziere". Săgeata îl loveşte pe prinţ în inimă. Primele lui vorbe ca împărat, deşi timpurii, n'au fost deci bune de nimic. Şi asta i se spune în faţă de către cancelarul acesta, pentru care a suferit deja atâta. Căci prinţul îşi spune că el a luat atitudine împotriva părinţilor lui din sacrificiu şi mai târziu el va pretinde că are drept la recunoştinţa lui Bismark.

Răspunsul lui e rece şi ameninţător: „Vai de ei în ziua când eu voi da ordine!" Fraza asta el o scrie împotriva altor persoane, dar tonul ei tăios nu scapă fineţei celui care o citeşte, şi-l pune pe acesta pe gânduri. Bismarck ştie foarte bine pentru ce în lunga lui scrisoare el dădea sfaturi moştenitorului coroanei: „Sprijinul cel mai trainic al monarhiei eu îl caut într'o regalitate al cărei reprezentant e hotărît nu numai să coopereze în vremuri de linişte la guvernarea ţării, dar şi să prefere în momentele critice să moară cu sabia în mână pe treptele tronului, luptând pentru dreptul lui, decât să cedeze. Un astfel de suveran nu va fi părăsit de niciun soldat german". Este o simplă coincidenţă, pentrucă Bismarck îşi cunoaşte oamenii, ori el simte că vorbeşte profetic, adresând sfaturile acestea tocmai prinţului Wilhelm care peste treizeci de ani, silit de soartă să pună în practică aceste precepte, a fost împiedicat de caracterul lui?

Indată ce devine kronprinz, Wilhelm începe ca şi tatăl lui să facă observaţii cu creionul pe actele care-i trec prin mână. Pe câteva din ele se poate citi dialogul dintre tânărul Wilhelm şi Bismarck. Acesta răspunzând criticilor prinţului prin contra-critici privitoare la politica înaltă. Comunicările făcute de Bismarck ambasadorilor lui, pe care acum prinţul are dreptul să le citească în copii, sunt din ce în ce mai ample şi mai generale. Ordonanţele şi instrucţiile lui devin profesiuni de credinţă şi maxime, şi aceste documente ale politicei externe a lui Bismarck sunt ca ultimele autoportrete ale marilor pictori. In clipa când în jurul lui creşte aversiunea faţă de Rusia, iar partidul militar îndeamnă la războiu, Bismarck scrie ambasadorului german din Viena:

„Indestructibilul imperiu rus, care-şi datoreşte forţa climei lui, întinselor lui teritorii şi lipsei lui de nevoi, ar rămânea, chiar după o înfrângere, adversarul nostru natural. Lacom de aş lua revanşa, exact cum e Franţa acum la apus. De aici ar reieşi pentru viitor o situaţie veşnic încordată şi eu nu ţin să-mi iau răspunderea de a o fi provocat. Distrugerea unei naţionalităţi când e vorba de ţări mari şi puternice, nu se poate face nici în o sută de ani, dovadă Polonia care e totuşi mult mai slabă. Ce avem mai bun de făcut este să considerăm Rusia ca o primejdie permanentă contra căreia trebue să întreţinem diguri de apărare".

Citind aceasta, Wilhelm scrie pe marginea frazei despre noul adversar: „Nu mai mult decât este acum". Şi Bismarck adaogă alături: „Ba da, mai mult". In ce priveşte dorinţa de revanşă, Wilhelm notează: „Lacom poate, dar nu în stare de a o lua". Bismarck alături: „Da, dar ar putea să fie în stare în curând cum e în stare Franţa acum după doisprezece ani". In sfârşit, privitor la distrugerea unei naţiuni, Wilhelm scrie: „Da, dar nu mai are mijloace de luptă". Şi Bismarck notează iarăşi: „In cinci ani mijloacele de luptă se refac. Vedeţi Franţa".

In acest mic dialog scris, vedem deja experienţa luptând cu nerăbdarea. O judecată înţeleaptă opusă îngâmfării. Dar bătrânul vrea mereu să facă educaţia tânărului. După aceste fraze sumare el îi scrie o lungă scrisoare despre politica rusă, sfătuindu-l să nu

mai noteze astfel de lucruri, „căci altfel funcționarii și eu printre ei, cunoscând notele marginale ale Alteței Voastre, nu vor mai putea să dovedească atitudinea pacifică a politicei germane în cazul unei schimbări de domnie cu aceiași siguranță ca până acum. Aș fi obligat, admițând că am înțeles bine notele Alteței Voastre Regale, să vorbesc împotriva convingerii mele și să fac apel la o lipsă de sinceritate încă și mai primejdioasă pentru politica împăratului Germaniei, în cazul când aș vrea hotărît să provoc războiu".

Cu astfel de vorbe mari, Bismarck încearcă să-l prevină pe tânărul prinț. El e foarte surprins când îl aude pe acesta vorbindu-i de „importanța exagerată" ce se dă expresiilor lui și afirmând că spiritul lui e cu totul pacific. E un lunatec tânărul prinț? Nu-și dă el seama de efectul pe care îl produc asemenea notații? Wilhelm mai spune că deacum înainte nu va mai face notații marginale, „pentrucă înțelege în parte motivele date de cancelar", dar că-și rezervă dreptul de a-și arăta părerile „în altă parte și cu toată sinceritatea". Niciodată bătrânul suveran n'ar fi scris cu atâta îndrăzneală: a înțelege în parte, iată ceva nou pentru Bismarck. E drept că e ușor pentru tinerii prinți să vorbească de războaie, care pot deveni necesare; ei nu cunosc primejdiile, nopțile lor nu sunt tulburate de griji și prințul Wilhelm înconjurat de generali războinici, dacă ar citi rândurile profetice pe care Bismarck le adresează ministrului de războiu:

„Dacă Dumnezeu ar face să fim învinși în viitorul războiu, adversarii noștri victorioși ar face totul ca să ne împiedice să ne ridicăm din nou. Nu cred că ei s'ar mulțumi cu Alsacia, ci ar avea pretenții și mai mari dealungul Rinului. Noi n'am putea să sperăm ca în 1812 în ajutorul Rusiei, Austriei și al Angliei, acum când aceste puteri au constatat forța Germaniei unite". Bismarck prezice în acelaşi timp că Rusia e mult mai radicală decât se presupune. „Revoluția și republica sunt două lucruri care se pot produce în scurt timp în Rusia. Mulți oameni acolo nu așteaptă decât un războiu nenorocit pentru a alunga dinastia". Iar grija lui cea mai mare apare într'o frază scrisă pe marginea unui raport: „Avem nevoie de Anglia dacă vrem să păstrăm pacea încă câtăva vreme".

Așa dar cerul Europei e întunecat la moartea lui Frederic. El simte asta fiindcă cu o zi înainte de a muri cheamă pe Bismarck, îi întinde mâinile, apoi luând mâna împărătesei o pune în mâna dreaptă a lui Bismarck și le strânge pe amândouă. Nu spune o vorbă dar îi avertizează astfel pe amândoi și murind el pare că binecuvintează faptele lui Bismarck, fapte cărora s'a împotrivit cât a trăit.

A doua zi prințul își atinge scopul: Wilhelm devine împărat.

II

„Frederic, Majestate, n'ar fi devenit probabil cel mare, dacă la începutul domniei sale ar fi întâlnit un om de puterea și însemnătatea lui Bismarck și dacă și l-ar fi păstrat". Vorbind astfel, Waldersee se adresează inimei împăratului, căci acesta la 28 de ani n'are altă dorință decât să devină cel mare. Waldersee vrea să devină cancelar. Dar la început monarhul se teme încă de uriaș și îi arată venerație. Herbert, acum în vârstă de patruzeci de ani pare să devie mijlocitorul lor.

Acest al doilea Bismarck, dificil și nenorocit în fond, nu era decât fiul unui geniu și soarta lui devenea și mai gravă din faptul că tatăl lui voia să și-l facă succesor. Aceste sentimente ale unui om care vine după un tată atotputernic, ar fi trebuit tocmai să-l apropie de tânărul suveran; încrederea și prietenia de care părinții lor dădură dovadă, ar fi putut să se păstreze și la ei. Dar pe când Wilhelm I și Bismarck I

erau siliţi să se poarte, unul ca suveran, celălalt ca slujitor, din cauza unei diferenţe de vârstă de două zeci de ani, Wilhelm II şi Bismarck II se găseau într'o situaţie contrară. Slujitorul era deja superior prin numărul anilor şi nu putea să fie faţă de suveran, cum zicea Bismarck însuşi, ca un fiu care nu poate niciodată să fie multă vreme supărat pe tatăl lui când acesta se mânie. In acest caz însuşirile şi piedicile erau împărţite într'un chip încă şi mai dezastruos. Primul Wilhelm cu mai puţin bun simţ, dar cu mai mult tact, cu mai multă curtenie şi cumpătare decât al doilea se lăsase încetul cu încetul condus de un om genial. Al doilea Wilhelm împins de firea lui nervoasă la fapte care îi depăşeau curajul, vedea lângă el pe cel de-al doilea Bismarck pe care admiraţia şi educaţia lui şi conştiinţa tainică a inaptitudinii lui creatoare îi făceau să slujească mai mult tatălui lui decât patriei.

Dacă Wilhelm avea prea multă îngâmfare şi prea puţin respect faţă de strămoşii lui, Herbert dimpotrivă avea prea puţin conştiinţă de valoarea lui şi simţea faţă de tatăl lui un respect atât de mare încât nu se putea gândi să-i modifice preceptele. Pe lângă asta Wilhelm fusese lipsit de dragoste, în timp ce Herbert fusese crescut cu dragoste. După ce îşi sacrificase iubirea aşa cum am văzut, el se bucura acum de simpatia şi chiar de tandreţa unui tată care din spirit de familie şi simţind că îmbătrâneşte, se silea să-şi facă din fiul lui un succesor. Herbert devenise mielul confident al tatălui lui. El fusese pregătit pentru politică de cel mai bun profesor din Europa, dar ar fi trebuit ca el să fie un om cu un suflet tot atât de revoluţionar ca şi al tatălui său pentru a-şi putea permite să critice. Pe lângă principiile şi vicleniile tatălui său el moşteni şi mizantropia acestuia şi o împinse până la sterilitate. „Ceea ce eu dispreţuesc el urăşte, spunea Bismarck. E foarte bine asta, dar focul lui nu durează niciodată prea mult".

Fiindcă Herbert nu repurtase succese care-l făcuse temut pe bătrân, lumea lua drept orgoliu atitudinea lui rece şi distantă şi se spunea că toţi miniştri erau împotriva lui şi nu-l suportau decât mulţumită tatălui lui. Când nu era decât prinţ, împăratul întrebuinţa relaţii de prietenie cu Herbert, dar acum el era înconjurat de oameni, care voiau să-l înjosească pe acesta şi chiar îl calomniau. Curtenii măriră încă impresia produsă, dând a înţelege că Herbert voia să devină un fel de prefect al palatului, ceea ce punea în primejdie puterea şi gloria casei regale. In mediul acesta toată lumea nu trăia decât cu linguşiri, lucru pe care cei doi Bismarck nu-l cunoşteau. Iată de ce activitatea lui Herbert ca secretar de stat nu făcu decât să îndepărteze şi mai repede pe împărat de Bismarck şi de fiul acestuia.

Dar Wilhelm se arătă şiret şi la început nu se dădu pe faţă. Ambasadorul Austriei scria: „E o adevărată lună de miere, plină de dragoste şi devotament". Bismarck la început se lăsă înşelat până într'atâta încât afirma că curajul împăratului şi neatârnarea lui de influenţele curţii erau mai mari decât la strămoşii lui. Când la Friederichruh Bismarck îl aşteaptă până la unsprezece seara, tânărul suveran îi mulţumeşte pentru această deferenţă şi pentru el nu se scoală decât la nouă dimineaţa. Totuşi nu-l ia cu el în călătoria în Orient, ci îi trimite numai telegrame politicoase şi se plânge în curând marelui duce de Baden că bătrânul îi dă lecţii şi-i vorbeşte de experienţa lui prea des. Probabil că Wilhelm i-a spus unchiului lui şi alte lucruri, căci acesta adaogă că împăratul „e sătul până'n gât" de cei doi Bismarck.

In 1889 an greu, cancelarul îşi împarte prietenia între Rusia şi Austria ca să menţină echilibru conform vechiului său principiu. Împăratul însă vrea în loc de această metodă complicată ceva mai sigur şi mai „simplu". In general el este duşmănos faţă de Ruşi şi are gânduri războinice, iar Bismarck se

arată favorabil Rușilor, pentrucă tratatul expiră în anul care vine și atunci totul va fi pus din nou în chestie când va fi vorba de înnoirea acestei alianțe, de care depinde siguranța imperiului. Țarul vine apoi la Berlin, asigură din nou pe cancelar de încrederea ce i-o păstrează, se arată de o politeță rece față de vărul lui, împăratul, dar acesta anunță că va veni la vânătoare în Rusia și țarul nu poate să-l refuze. După plecarea țarului, Wilhelm roagă pe cancelar să se urce în trăsura lui, să meargă împreună la consiliu. Pe drum îi spune că are de gând să facă o vizită țarului. Cancelarul nu spune nimic și atunci împăratul exclamă enervat: „De ce nu mă felicitați?"

Această simplă frază, care arată că și-a uitat demnitatea și că nu cunoaște caracterul lui Bismarck desvălue foarte bine dorința lui. Dar bătrânul care cunoaște oamenii și care bănuiește antipatia țarului pentru astfel de firi, se teme că relațiile amicale pe care le întreține cu țarul vor fi stingherite de vânătoarea plănuită și-l sfătuește pe Wilhelm să renunțe la vizită. Când aude asta tânărul împărat devine de ghiață. El se simte atins în adâncul ființei lui, adică în vanitatea lui; îl lasă pe cancelar acasă, îl salută rece și pleacă mai departe.

Dela această convorbire în trăsură decurge conflictul dintre Wilhelm al II-lea și Bismarck. Scena parcă ar fi o ceartă între doi îndrăgostiți din cauza unui sărut refuzat. In curând însă intervin și alte cauze. Nimic mai ușor decât să ațâți ura lui Wilhelm. Acum de curând Bismarck a publicat fără autorizație jurnalul de războiu al Kronprinzului Friederic. Răuvoitorii spun, că el a făcut asta din răutate, silind pe împărat să sufere oficial aspre imputări din cauza părinților lui. Insă intenția lui Bismarck era numai să distrugă legenda unui Hohenzolern liberal, lucru care se pare că reieșea din jurnalul lui Friederic; și Bismarck voia prin publicarea acestui jurnal să împiedice pe democrați la viitoarele alegeri de a pre-

tinde că fostul împărat îi protejase. Junkerii se agită din nou; la alegeri ei ar vrea să spulbere cartelul și totodată și pe Bismarck. Acesta ca și după 1870 vorbește de rațiunea de stat, răspunde lui „Kreuzzeitung" în „Reichsanzeiger" dar nu vede ceea ce vede Lucius și anume că astăzi lupta e mai primejdioasă decât atunci, „pentrucă Bismarck e departe de a avea față de tânărul împărat influența pe care o avea sub bătrânul împărat".

In interiorul edificiului sunt deasemeni crăpături largi. Impăratul vrea să combată o grevă de mineri cu măsuri idealiste; cancelarul vrea să o înăbușe prin fier și sânge. Incăodată Bismarck nu prețuește cum se cuvine sensul și importanța mișcării socialiste și săvârșește o greșeală în fața istoriei. El vrea să se folosească de această grevă ca odinioară de atentat, ca să poată face alegeri împotriva stângii. Dar împăratul sosește „pe neașteptate și sunând din pinteni în sala de consiliu, aruncă vina pe patroni, declară că le-a ordonat să îmbunătățească salariile, pentrucă altfel își va retrage trupele. Tânărul se teme de revoluție și vrea să o evite prin reforme, în timp ce bătrânul o caută ca să o înăbușe. Aceasta e în principiu exact, dar în practică nu e realizabilă în chipul acesta brutal. Asta i-au spus-o împăratului câțiva curtezani, care vor să-l măgulească dându-i rolul de *rege al proletarilor*. Așa e Hinzpeter, profesorul lui, pe care-l laudă grozav, comparându-l cu Bismarck și despre care mai târziu nu spune o vorbă în memorii; apoi Douglas, care speculează cu valori miniere, bogat, spiritual și repede ajuns conte; și von Heyden, pictor și director de mină, care, făcând portretul unui bătrân lucrător din Berlin, îl înfățișează în chip de profet.

Se petrece acum un lucru unic în viața lui Bismarck; el nu-și cântărește destul dușmanul, are prea multă încredere în propria lui situație; el care avea intenția să combată o clasă întreagă, lasă pe câțiva

curteni să lucreze cum vor. Timp de opt luni, dar Mai 1889 până în Ianuarie 1890 el rămâne la Friederichsruh numai cu o mică întrerupere. Nu e surprins când împăratul îl îndeamnă în repetate rânduri să continue să se odihnească. Când un soţ în vârstă nu poate întotdeauna să-şi urmeze nevasta la petreceri şi la vizite, el caută măcar să trăiască cu ea; dar aici marele cunoscător de oameni îşi lasă tânărul împărat pe mâna adoratorilor, tineri, veseli şi aventuroşi şi nu vede cu câtă uşurinţă îl pot înşela. Amorul lui propriu şi dispreţul de oameni încep să-l orbească pe Bismarck.

Şi totuşi el e prevenit. Când la Friederichsruh desface ziarele, el constată că toate partidele se ridică împotriva lui. Intr'unul scrie: „E ca o paralizie a vieţii publice". Titlul unui articol din *Germania* sună: „Acum nimic nu izbuteşte". Kreuzzeitung e plin de răutăţi. Foile liberale se bucură de tendinţele sociale ale împăratului. Socialiştii combat pe cancelar ca întotdeauna. Totuşi Bismarck e surprins când ţarul îl întreabă dacă va mai rămâne cancelar, iar când Bötticher îi spune că face rău că stă retras atât de de mult, el răspunde liniştit: „Având în vedere trecutul meu şi situaţia mea, nu-i nicio primejdie ca inima împăratului să se îndepărteze de mine. E ca şi Danton care spunea oridecâteori era avertizat: „nu vor îndrăzni".

Şi totuşi spiritul lui critic e treaz ca întotdeauna. El blamează nestatornicia împăratului: „Miniştrii trebue de multe ori să aştepte când au de înmânat rapoarte şi el nu le acordă întotdeauna importanţa necesară. Un manifest în favoarea lui „Volkszeitung" ca o „predispoziţie ereditară la nebunie". De altfel ambasadorul Rusiei scrie tot pe vremea aceea că lumea se întreabă dacă împăratul e un om normal.

Dar ca o imagine a conflictului dintre ei, împăratul a dăruit moşneagului un câine: „Un dulău negru şi urît, cu cap enorm, cu ochi puchinoşi, costeliv şi fără nicio rasă". Bismarck a luat câinele, dar el scrie: „Iată ce înseamnă să fii în serviciul unui prinţ. L-am dat pe Tyras pădurarului, ca să pot să ţin dulăul. Aş putea să-l otrăvesc, dar are nişte ochi atât de buni, încât nu mă pot hotărî". Şi iată-l acum pe Bismarck pe jumătate exilat, lăsându-şi suveranul nesupravegheat în capitală, în timp ce el stă retras cu câinele în pădurile lui. Tyras, tovarăşul lui, „tot ce are mai scump pe lume" nu-l mai aşteaptă în fiecare dimineaţă, cum făcea de atâţia ani; trebue să-l ţină acuma în lanţ la pădurar, ca să nu se asvârle asupra veneticului dat de împărat şi să se sfâşie. In timp ce moşneagul se plimbă pe jos sau călare, animalul acesta străin şi urît merge cu el, iar acasă lângă sobă îşi pune capul enorm pe genunchii lui Bismarck şi aşteaptă să fie desmierdat. Iată ce înseamnă să fii în serviciul unui cap încoronat! Bismarck se ironizează singur, dar rămâne totuşi înainte.

Ai spune că se încăpăţânează să se creadă indestituibil, ca şi cum ar vrea astfel să dea o dovadă de mândria lui. In Decembrie el spune unui prieten: „Impăratul se arată faţă de mine de o extremă curtenie şi n'a îndrăznit până acum să mă contrazică în chestii de politică. Dacă aş fi mai tânăr şi aş putea să fiu lângă el mereu, aş face din el tot ce-aş vrea. Chiar dacă s'ar dizolva de trei ori Reichstagul, până la urmă tot va trebui să se spargă buba; chestiuni ca aceea a democraţiei sociale nu pot fi rezolvite fără botezul sângelui, cum s'a întâmplat şi cu chestiunea Germaniei. Şi cum tânărul suveran e mereu gata să întrebuinţeze violenţa..." Bismarck n'a terminat fraza, dar ea arată cât de mult se înşela el în privinţa lui Wilhelm.

III

La 23 Ianuarie 1890 Bismarck este în sfârşit chemat la Berlin printr'o telegramă. Consiliul de coroană se întruneşte a doua zi pentru a discuta chestiunea socială. Bismarck călătoreşte într'o Vineri, ceea ce nu obişnuia niciodată şi soseşte în capitală istovit, întruneşte consiliul şi propune să se aştepte propunerea împăratului. Atunci Bötticher se ridică. De zece ani el e confidentul lui Bismarck şi prietenul familiei. Acum e ministrul favorit al împăratului şi numai de puţină vreme Bismarck a început să-l bănuiască. Bötticher e de părere că de pe acum ar trebui să se ia câteva directive, pentru a se limpezi puţin chestiunea. De curând el l-a asigurat pe Bismarck că împăratul era absolut hotărît să se ocupe de chestiunea socială. E drept că asta s'a întâmplat când erau amândoi la Frederichsruh în faţa unui pahar de vin bun. Acum însă el repetă aceasta în faţa colegilor şi iată că se întâmplă un lucru neaşteptat: toţi sunt de părerea lui.

E un moment îngrozitor, aşa cum Bismarck n'a cunoscut altul în douăzeci şi cinci de ani. El se vede părăsit de colegii lui. In opt luni ei au învăţat să urmeze pe altul. El vede acum ce greşeală a făcut, se adresează mânios miniştrilor, se plânge că treburile merg prost şi ca să provoace opoziţie, vorbeşte de demisie. Tăcere adâncă. In momentul în care ridică şedinţa „situaţia e foarte încordată". Bismarck se duce la împărat pe care nu l-a mai văzut de atunci de când au mers împreună în trăsură. „Vreau să abrog legea împotriva socialiştilor, pentrucă îmi trebue una şi mai aspră". Tânărul împărat e cuprins de frică. Urmează un consiliu de coroană, în timpul căruia împăratul îşi exprimă dorinţa de a apăra muncitorimea. Visul lui e să prevină revolta gata să izbucnească, să convoace un congres, să vorbească „în chip inspirat" poporului, promulgând decretele la ziua ziua lui de naştere.

„Ne întrebăm cu o mirare din ce în ce mai mare, scrie Lucius, cine oare putuse să-i sugereze asemenea idei". Impăratul de pe acum îşi indică consilierii; sunt cei pe care i-am numit mai sus. Apoi Bötticher e invitat să dea citire memoriului. Bismarck e rugat să-şi dea părerea cel dintâi. Calm în aparenţă, el spune că ar fi bine să se amâne hotărîrea, având în vedere consecinţele, pe care le-ar putea avea asupra alegerilor, din cauza resentimentului patronilor şi a încurajării ce s'ar da muncitorilor. Impăratul răspunde curtenitor că el vrea înainte de toate să îmblânzească legea împotriva socialiştilor, dar adaogă că a fost sfătuit de oameni credincioşi împăratului şi guvernului. Bismarck atunci exclamă: „Nu pot dovedi că această îngăduinţă a Majestăţii Voastre va avea urmări fatale, dar după o lungă experienţă cred acest lucru. Dacă cedăm acum, mai târziu Reichstagul nu va putea fi disolvat şi va trebui să aşteptăm ocazii mai grave. Dar dacă legea rămâne neterminată, se vor putea ivi ciocniri".

Impăratul, supărat: „Tin neapărat să previu asemenea catastrofe şi să nu pătez primii ani ai domniei mele cu sângele supuşilor".

Bismarck: „Vina ar fi a revoluţionarilor, şi n'am putea ieşi de aici decât prin vărsare de sânge. Aceasta ar însemna să capitulăm. E datoria mea să combat acest fel de a proceda, fiindcă ştiu cum stau lucrurile. Dela sosirea mea la guvern puterea regelui n'a făcut decât să crească. A da înapoi acum ar însemna să se facă primul pas spre o putere parlamentară, comodă pentru moment dar primejdioasă. Dacă Majestatea Voastră nu ţine seama de părerile mele, mă întreb dacă mai pot să rămân la postul meu".

Impăratul în şoaptă lui Bötticher: „Asta înseamnă că vrea să mă contrazică". Vorbele acestea dovedesc intimitatea dintre împărat şi Bötticher şi atitudinea

dușmănoasă a amândorora față de Bismarck. După aceea toți colegii trebue să-și dea părerea. Toți presimt conflictul, dar niciunul nu îndrăznește să ia pe față partea împăratului. In acest duel ei au de ales; puterea lui Bismarck e încă destul de mare, pentru ca toți în aparență să fie de părerea lui. El vede însă panica pe chipurile lor și el izbutește acum să-și impună puterea prin constrângere și nu printr'o influență reală ca altădată.

Incurajați de acest diferend de care află chiar în seara aceleiași zile, șefii partidului conservator încep prin a se opune eternei legi împotriva socialiștilor propusă de Bismarck. Așa dar strică înaintea alegerilor cartelul pe care Bismarck se sprijinea de trei ani, ceea ce înseamnă că Bismarck își pierde majoritatea. In aceeași zi împăratul se înfurie și amenințând cu pumnul pe ministru de războiu îi spune: „Da, nu sunteți miniștrii mei, sunteți miniștrii prințului Bismarck. Toți aveați aerul că sunteți bătuți". Chiar așa! In timpul acesta Bismarck stă întins pe canapea, sdrobit, și spunea către șeful cancelariei imperiului: „Impăratul nu mă mai ascultă de loc și ascultă numai de oameni ca Douglas. Colegii mei m'au părăsit". Fiul său Bill îl sfătuește să demisioneze imediat și spune apoi unui prieten: „Tata nu mai știe lovi ca altădată".

Și aceasta e adevărat. Căci din momentul acesta Bismarck devine nehotărît și șovăitor și starea asta de spirit durează până la sfârșit, adică încă șapte săptămâni. Până atunci voința lui de fier și inteligența lui mlădioasă evitase această situație. Acum totul pare că depinde de alegeri, pe care el le dorește, dar de care se și teme. Chiar de a doua zi el spune colegilor lui mirați, care în timpul ședinței se arătaseră amabili și concilianți: „Față de capriciile unui monarh, fie urît, fie timp frumos, chiar dacă vă apărați cu o umbrelă, tot veți fi udați. Venerez în împărat pe descendentul strămoșilor lui și pe suveranul meu, dar îmi pare rău de atitudinea lui. Nu trebue să mai tolerăm camarila. Eu cred totuși că vom face ca și ceilalți. In același timp el își dă demisia ca ministru al comerțului, se lasă înlocuit de un favorit al împăratului, însărcinează pe Bötticher să pregătească proectul decretelor dorite și anunță că se va mulțumi cu portofoliul Afacerilor Străine și poate chiar că nu va mai fi decât cancelar al imperiului. In sfârșit, la ziua de naștere a împăratului intervine o împăcare.

In timpul lunei Februarie situația e încordată, intrigile se înmulțesc, bătrânul își schimbă dispoziția și încearcă din nou să-și îndemne colegii să se opună împotriva legilor sociale. Când Bötticher obiectează că o hotărîre negativă ar displace împăratului, Bismarck în plină ședință îl dojenește aspru: „Trebue să numim lucrurile pe adevăratul lor nume; e o înaltă trădare din partea miniștrilor responsabili când ei văd că suveranul pornește pe un drum primejdios pentru stat și totuși nu-i spun. Dacă nu e vorba decât de a urma orbește voința împăratului, atunci opt funcționari oarecare vor fi tot așa de buni ca și ministerul actual". In sfârșit, decretele sunt gata. Bismarck în audiență la împărat vrea să știe la ce trebue să se aștepte și spune: „Mi-e teamă să nu fiu o piedică pentru Majestatea Voastră". Impăratul nu protestează și tace. Totuși nici acum Bismarck nu pleacă. El caută zadarnic să smulgă protestări colegilor lui. Ii anunță că-și va da demisia din câteva funcții pe care le ocupă, dar nici ei nu răspund nimic. Bismarck spune fiului lui: „La gândul că vor scăpa de mine toți răsuflă ușurați".

Văzând bucuria răutăcioasă a colegilor, Bismarck din încăpățânare cum el singur spune, părăsește gândul de a renunța la câteva din funcțiile lui, ceea ce supără și mai mult pe împărat. De aici înainte începe o cursă între cei doi adversari și cel care va câștiga va fi cel care va alerga mai încet. Amândoi simt

că asta nu poate să dureze multă vreme, dar fiecare vrea să arunce răspunderea asupra celuilalt. Împăratul nu îndrăzneşte să-l alunge pe bătrân, iar acesta vrea să se facă concediat; el nu vrea ca suveranul să aibă plăcerea de-al vedea plecând de bună voie; de altfel ar prefera să rămână. Amândoi încep astfel să se urască.

Bismarck nu întreprinde gesturi mari şi nu-şi dă mare importanţă; el caută un motiv de conflict şi cum de data aceasta nu poate să învingă, încearcă cel puţin să provoace înfrângerea morală a adversarului. Veghează cu înverşunare asupra drepturilor lui până în cele mai mici amănunte, se supără când un subsecretar de stat a semnat o invitaţie către un consilier de stat înainte de a i-o prezenta lui; cercetează toate mijloacele ascunse ale duşmanilor lui, vede intrigi chiar acolo unde nu sunt şi o consideră pe Victoria drept inspiratoarea lui Hinzpeter. In acelaşi timp el se umileşte cum n'a mai făcut niciodată în viaţă: se duce la Victoria, se plânge faţă de ea că nu se mai potriveşte cu epoca actuală, aşteaptă zadarnic protestări din partea ei şi, când ea îl întreabă ce poate să facă pentru dânsul, el îi răspunde: „Nu doresc decât puţină compătimire". Dacă n'am cunoaşte epoca aceasta a vieţii lui decât prin această frază, am crede că e vorba de un om căruia i se răpeşte orice mijloc de traiu.

De altfel bătrânul realist se îngrijeşte bine de el însuşi. Tot în această lună el îşi fixează pensia la care are dreptul. Toţi ambasadorii vin la timp ca să audă tot felul de cumplite adevăruri, pe care apoi le scriu la ei în ţară şi pe care pe urmă le aude curtea şi împăratul. Pe împărat Bismarck tot mai speră să-l recucerească. „In sfârşit — spune Bismarck ambasadorului Saxoniei — împăratul întreabă pe primul ofiţer venit cum trebue să rezolve chestia socială şi apoi vrea să-mi impună părerea acestuia. El simte nevoia să fie aplaudat fiziceşte şi morali-

ceşte, dar în clasa marei burghezii nu e popular, pentrucă a luat partea lucrătorilor. Cred că în curând nu se va mai putea avea încredere nici în armată, şi atunci soarta Germaniei va fi clară". In aceste zile de şovăire, spiritul lui amestecă astfel chestiunile mici cu chestiunile importante. Alegerile termină diferendul. Garnizoana alarmată de şeful suprem, pleacă în ţinută de paradă la Tempelhofer Feld şi batalioanele de lucrători merg în tăcere la urne. Ziua aceasta înseamnă revanşa pentru zece ani de violenţă şi realizarea vorbelor pe care le spunea Liebknecht de curând: „La ce aţi ajuns în unsprezece ani? La congresul dela Paris toţi au recunoscut că social-democraţia germană e cea mai puternică şi cea mai bine organizată din lume. Voiau să ne sugrume şi ne-au întărit. Ce este Germania fără lucrători? O nouă idee s'a răspândit în lume, o nouă revoluţie. Incercaţi să vă împotriviţi spiritului vremii şi veţi provoca o catastrofă".

Astăzi partidul şi-a triplat importanţa. Din şapte milioane de voturi un milion şi jumătate sunt socialiste şi contra lui Bismarck sunt în total patru milioane şi jumătate de voturi. Bismarck are dreptul să creadă că la aceasta au ajutat în bună parte şi decretele împăratului; dar greşeşte când pretinde că fără ele alegerile ar fi dat aceleaşi rezultate ca şi cu trei ani în urmă. Totuşi speranţele lui cresc. El prevede o nouă luptă şi un nou conflict. Se simte din nou tare, se reculege, vede că statul e ameninţat. Mijloacele lui sunt agravarea legii anti-socialiste şi stabilirea unui mare program militar. El spune împăratului: „Una sau două disolvări vor fi necesare. La nevoie vom convoca la Berlin pe prinţii imperiului, vom modifica sufragiul universal şi atunci masele, enervate de greve şi alegeri, nu vor primi lucrurile în linişte şi poate că vor fi câteva răscoale. Ar fi atunci momentul să se sfârşească odată pentru totdeauna cu social democraţia. Acum încă se mai poate,

am încă destulă putere și destul credit pentru asta, mai târziu va fi imposibil. *No surrender*".

Așa vorbește bătrânul luptător care ca și acum treizeci de ani vrea să doboare spiritul vremii. Impăratul mult mai tânăr nu iubește poporul, dar nu e nici luptător și răspunde: „Un suveran tânăr nu poate să urmeze acest sfat", Bismarck atunci spune: „Totuși se va ajunge la o ciocnire și e mai bine să se ajungă mai curând. Social-democrația nu va putea fi reformată până într'atâta încât să fie nimicită, dar într'o zi va trebui ucisă cu gloanțele". In sfârșit, Bismarck împinge încăodată lucrurile până la capăt; el se simte din nou atât de sigur de el încât dacă împăratul i se împotrivește, el e hotărît să-și dea demisia. Aceasta ușurează situația împăratului, dar el se gândește la cei optzeci de mii de oameni, pe care bătrânul i-a făgăduit că-i va obține dela Reichstag, îi ia mâna și termină convorbirea repetând teatral:

„No surrender".

Bismarck vine a doua zi dimineață la consiliu mândru de el însuși: „Impăratul e gata să lupte, deci eu pot să rămân lângă el". Toți tac stingheriți, iar el încurajat ține și mai strâns frâul. E hotărît să-și îndepărteze colegii de împărat. Le amintește o veche ordonanță prin care se interzice miniștrilor de a avea relații directe cu regele. Prea târziu. E multă vreme acum de când toți conspiră; miniștri, curtenii, militarii, șefii conservatori, toți dau târcoale suveranului și-i șoptesc că Bismarck e răspunzător de alegeri. Și iată că Wilhelm părăsește deodată orice gând de luptă și cu ocazia unui banchet spune: „Iar cei care vor voi să se opună operei mele, îi voi sdrobi". Este aproape cuvânt cu cuvânt ceea ce prințul pe atunci mult mai tânăr scria lui Bismarck. In același timp steaua lui Bötticher crește. Bismarck l-a ponegrit față de împărat; totuși împăratul chiar în aceeași seară dă lui Bötticher decorația Vulturul negru, pe

care Bismarck a primit-o după războiul cu Danemarca. Auzind de aceasta Bismarck spune numai atât: „Ai izbutit, Octavio" [1]).

Bismarck nu se îngrijește decât să-și capete o nouă majoritate. Vechea stâncă a puterii regale începe încetul cu încetul să-i fugă de sub picioare. El își caută un sprijin nou. Astfel marinarul se agață de stânca de care se va sdrobi.

IV

Ultimul lui expedient pare să fie acesta: constituirea unei majorități, determinând supărarea împăratului cu ajutorul puterii aparente a Reichstagului, pe care atâta timp l-a disprețuit. Datorită acestei majorități el va procura optzeci de mii de soldați împăratului și are dreptate când crede că numai el mai poate să facă aceasta. Junckerii ostili vroiau odinioară să-l înșele cu centrul. Windthorst a uneltit luni întregi înainte de alegeri ca să-l răstoarne. Ce-ar fi dacă s'ar asocia cu el? Evreii și iezuiții pot să se înțeleagă foarte bine. Bismarck pune pe Bleichröder să vorbească cu Windthorst, acesta trimite vorbă că ar vrea să vorbească cu Bismarck și în sfârșit, se întâlnesc amândoi și discută.

Windthorst are acum din nou dreptul să fie exigent. El ar fi putut fi cumpărat și altădată, dar prețul părea cancelarului prea mare. Acum pericolul e mare și Bismarck cu siguranță va accepta orice, în special abrogarea paragrafelor mai severe din legea iezuiților și școala comunală creștină. Amândoi discută îndelung și Bismarck dă din nou semne de oboseală. De data asta Windhorst știe mai bine decât Bismarck ce primejdie înseamnă valul socialist. El vede acum cu groază cum valul roș crește, el simte și crede că numai

1) Replică din „Wallenstein" al lui Schiller.

bătrânul vrăjitor poate încă să domine acest val. Şi se ajunge astfel la această situaţie paradoxală: Windthorst roagă pe Bismarck să rămână. Zeci de ani în şir ei şi-au dorit unul altuia moartea, sau cel puţin retragerea din viaţa politică şi în momentul când unul din ei e pe cale de a se retrage, celălalt îl roagă să rămână. Deocamdată chestiunea rămâne în suspensie, dar Windthorst spune seara unor prieteni: „Am văzut astăzi un om mare pe patul lui de moarte politică".

Totuşi Bismarck vrea să trăiască. Acum cheamă la el pe şefii conservatorilor ca să vadă ce cer. Aceştia sunt junkerii şi baronii şi ei în câteva ceasuri au aflat ultimele proiecte ale lui Bismarck; ei se unesc din nou împotriva lui, vlăstar renegat al clasei lor, refuză să realizeze cu el şi sub direcţia lui, alianţa pe care au plănuit-o fără el şi împotriva lui. Ei resping invitaţia cancelarului, îşi spun motivele faţă de Windthorst şi dau o declaraţie publică, pentru ca împăratul să afle cu ce condiţii sprijinitorii tronului sunt gata să-i vie în ajutor. Contele Limbourg-Stirum se duce imediat la Bölticher oferindu-se să stabilească legătura între partid şi guvern şi adaogă: „Nu mai este cu putinţă de discutat cu prinţul Bismarck".

Bătrânul luptător vede cum se ridică în faţa lui Gorgonele. Toţi cei pe care i-a dispreţuit se răzbună acum şi ridică fruntea împotriva lui. El trebue acum să constate că clasa lui în loc ca să-l apere, îl ucide moralmente. Dictatorul e ruşinos părăsit de-ai lui şi în timp ce toată lumea se desparte de Bismarck şi-l părăseşte, lângă el nu mai rămâne decât vechiul lui duşman: centrul. Germania se răzbună de dictatura lui şi de faptul că a fost un om mare.

Pumni voinici doboară astfel toate crengile bătrânului stejar uriaş şi de data asta nu-i nimeni care să doboare cu gloanţe de puşcă crengi uscate ca să înşele pe severul pădurar.

Pentru împărat acum lucrul e uşor. In ultima vreme el şi-a făcut curaj, citind articole din ziare şi văzând ura pe care o au faţă de Bismarck toţi miniştri şi toţi curtenii; în sfârşit, el se convinge pe el însuşi că nu poate să sufere centrul şi mai ales şefii centrului. Acum el îndrăzneşte să-l viziteze pe cancelar, ca să aibă o explicaţie cu el. Intâmplarea face ca bătrânul sculat înainte de ora nouă, îşi întâmpină surprins suveranul. Acesta simte că momentul este decisiv, nu se aşează jos în tot timpul convorbirii, ceea ce face că Bismarck, care dimineaţa e totdeauna obosit, să fie obligat să stea şi el în picioare. După câteva cuvinte fără însemnătate împăratul începe. Il întreabă pe Bismarck de ce a primit pe Windthorst. In adevăr, din ordinul lui casa cancelarului este de câteva săptămâni supravegheată de poliţie ca şi cum în ea s'ar fabrica monetă falsă. Toţi cei care au intrat şi au ieşit, au fost notaţi. Impăratul vrea acum ca Bismarck să-i ceară lui autorizaţia de a primi pe vizitatorii importanţi.

Bătrânul atunci izbucneşte mânios. Se arată aspru, muşcător şi explică suveranului care sunt datoriile ministrului, care sunt limitele pe care împăratul nu poate să le treacă şi arată nemernicia acestui control, pe care nu-l poate permite.

— „Nici chiar dacă suveranul ordonă?"

— „Nici chiar atunci, Majestate".

Bismarck, care „a văzut trei regi goi", n'a auzit pe niciunul dintre ei rostind cuvântul de ordin; cuvântul acesta nu se găsea decât în decretele regale potrivit unui vechiu obiceiu. Primul rege spusese chiar lui Bismarck, când era tânăr ambasador, că el nu voia să-i ordone să plece la Viena, ci să-l facă numai să-i ceară voie să plece. Scrisorile cele mai supărate ale lui Wilhelm I, arată clar tonul pe care bătrânul împărat l-a întrebuinţat cu ministrul lui. Bismarck născut ca să domineze, nu consimţise să-şi slujească suveranul decât cu această singură condiţie. Fidelitatea lui înceta dacă era ameninţat. Toată cariera lui Bis-

marck ar fi fost cu neputinţă, dacă împăratul ar fi întrebuinţat faţă de el cuvinte aspre. Acum la întrebarea biciuitoare a lui Wilhelm nu mai există decât un gentilom în faţa altui gentilom.

In clipa asta Wilhelm îşi pierde tot curajul şi Bismarck timp de câteva minute nu mai e stăpân pe el însuşi. Intr'adevăr, în timp ce Wilhelm se scuză şi îi spune că e vorba, bineînţeles, numai de dorinţe şi nu de ordine, spunând că nu crede că Bismarck ar putea să aibă intenţia de a creia tulburări în masele poporului, Bismarck răspunde cu mânie: „Tulburările acestea există deja, odată ce nimeni nu ştie unde vrea să ajungă împăratul cu politica lui".

Tânărul suveran e înspăimântat. El n'are obiceiul să lupte astfel pe faţă. Totuşi la început el rămâne mai liniştit decât bătrânul, spune că e gata să reducă proectele de legi militare, pentru a se putea înţelege cu noul Reichstag şi încearcă încăodată, prin concesiile care le face, să-l silească pe Bismarck să se supere şi să plece. Dar Bismarck, calmat, observă jocul, vede curse şi declară din nou, că dacă împăratul doreşte, el va pleca. Din nou fiecare caută să arunce răspunderea asupra celuilalt. In dialogul acesta clocoteşte furtuna; se pregăteşte ultima luptă. Impăratul o începe:

„Miniştrii mei nu-mi mai fac rapoarte verbale; se pare că le-aţi interzis să facă aceasta fără autorizaţia d-voastră. Sprijinindu-vă pe vechi regulamente demodate, pe care nimeni nu le mai cunoştea". Bismarck din nou calm îi explică ordonanţa din 1852 şi dreptul suveranului de a hotărî împotriva primului ministru în favoarea celorlalţi miniştri. Ordonanţa aceasta nu putea fi abrogată, pentrucă era indispensabilă.

Impăratul încearcă atunci pe o altă cale. El roagă acum pe Bismarck să-i îngădue să se ocupe mai de aproape de treburile statului, să-l înveţe să ia hotărîri importante şi să-l înveţe să-l asculte. Atât de puţin

cunoaşte oare el omul care e în faţa lui? Bismarck refuză scurt; el spune că ceea ce nu-i place în constituţie e tocmai libertatea lui de a lua hotărîri fără a întreba pe suveran. Vorbeşte de raporturile lui cu bătrânul împărat şi în sfârşit, spune: „Când sosesc la Majestatea Voastră hotărîrile mele trebue să fie deja luate".

Omul acesta ţine bine puterea în mână şi n'o va ceda atât de uşor. Wilhelm se gândeşte că dacă Bismarck rămâne, el nu va mai fi decât o umbră de suveran. Bismarck merge şi mai departe. El nu se mulţumeşte numai să contrazică pe împărat, ci vrea să-l şi jignească. El vrea să se răzbune de jignirile suferite din cauza împăratului în ultimul timp. E destul să deschidă un portofoliu de pe birou şi portofoliul acesta va fi cutia Pandorei. El aduce vorba din senin despre vizita pe care împăratul vrea să o facă ţarului. Scoate o hârtie din portofoliu şi uitându-se la ea, spune: „Călătoria aceasta nu-i de loc recomandabilă. Zilele trecute a sosit un raport dela Londra în care ambasadorul nostru reproduce câteva cuvinte supărătoare, pe care se pare că ţarul le-a spus despre Majestatea Voastră într'o conversaţie particulară". Cu dibăcie de actor el ia hârtia în mână. Impăratul îşi mişcă buzele: „Citiţi-le vă rog".

Atunci Mefisto se preface înspăimântat: „Cu neputinţă. Aceste vorbe nu sunt făcute pentru a fi repetate" şi Bismarck flutură hârtia. Impăratul tremură. Acum nu trebue să se arate slab: „Daţi-mi hârtia". El smulge hârtia, citeşte, se face roş la faţă, apoi galben şi pleacă fără o vorbă. Intre altele a văzut că ţarul a spus despre el: „E nebun. Un băiat rău crescut". Wilhelm simte palma lui Bismarck mai mult decât pe cea a ţarului şi vede că întâi a fost tratat ca un şcolar, apoi insultat. Mai poate oare după acest afront să-i întindă mâna? El i-o întinde totuşi, în fugă, după ce şi-a luat casca cu mâna dreaptă. Pleacă repede, aproape în goană, grăbit să iasă cât

mai repede din această casă. Bătrânul îl urmează încet, pășind apăsat și se înclină la ușă.

Ceea ce Bismarck a făcut acum era un lucru fără exemplu. Răzvrătitul, care, cu cincizeci de ani în urmă își bătea joc de nobilime și de prinți, a reapărut în el, pedepsind pe împărat. El a lucrat cu foarte multă dibăcie, exprimându-și gândurile prin vorbele altuia și lăsând să i se smulgă aceste vorbe. Putea el oare să-și îngădue să refuze împăratului o hârtie spre care acesta își întinsese mâna? De altfel de ce împăratul întinsese mâna să ia hârtia odată ce fusese prevenit? „Și iată cum poți să ai păr blond și ochi albaștri și să fii fals ca un Cartaginez".

V

In ziua următoare doi oameni în vârstă stau într'o odaie destul de întunecoasă și aranjează hârtii. Unul din ei scoate din dulapuri plicuri și dosare, celălalt citește titlurile și le pune unele peste altele. Aceștia sunt Bismarck și Busch. „Imi voi scrie acum memoriile și d-ta ai să mă ajuți. Plec. După cum vezi îmi fac bagajele. Hârtiile mele trebuesc expediate imediat, căci dacă mai întârzie vor fi confiscate. E o chestie de trei zile, poate de chiar trei săptămâni, dar în orice caz sunt sigur că plec, nu mai pot sta. Nu prea știu cum să le expediez. Mă gândesc să le trimet la d-ta, dar cum?

— Aș putea să le iau pe rând, Alteță, și să le depun la Hehn.

— Cine e Hehn?

— Un om de toată încrederea.

— Aș putea să le trimit și la Schonhausen și mai pe urmă te-ai duce să le iei. Reprodu în copii pe cele mai importante și păstrează-le până la noi ordine. Uite aici sunt scrisorile mele către împăratul Wilhelm. Aici e scrisoarea de recomandație pe care

mi-a dat-o Frederic Wilhelm pentru Viena. Spune-mi ce vârstă ai.

— Șaizeci și nouă de ani.

— Bun. La țară îmi voi permite să trăiesc până la optzeci de ani.

Peste două zile Busch sosește cu copiile. Bismarck spune: „Ia-le cu d-ta. Sau mai bine nu. Nu e bine să te vadă cineva că ieși cu atâtea hârtii". Și ei bagă hârtiile într'un cufăr, printre niște hărți. In chipul acesta Bismarck părăsește casa din care timp de douăzeci și opt de ani a guvernat țara și a creiat un imperiu. El o părăsește ca un conspirator, care se simte urmărit și care vrea să-și ia cu el ultima comoară: hârtiile, care îi vor servi în exil drept arme împotriva dușmanilor. In toată administrația n'are niciun om de încredere. Nimeni căruia să-i poată încredința ce-i aparține. Ii trebue o ascunzătoare împotriva spionilor. Bismarck se gândește la Schönhausen, pentrucă Friederichsruh nu i se pare sigur. Și iată cum după ani de zile numele moșiei natale îi vine în minte pentru prima oară. N'are lângă el decât pe un ziarist, care i-a smuls multe secrete lui Bismarck, pentrucă acesta se temea de el. Acum amândoi tovarășii, bătrâni amândoi cu barbă albă, adună dosarele prețioase. Uimit se gândește poate la notele pe care le va putea lua, iar celălalt se gândește la Arnim, pe care l-a condamnat la muncă silnică, fiindcă nu voia să-i predea hârtiile.

In mijlocul acestor treburi tainice sosește un general, șef al casei militare a împăratului, care rece și răspicat îl întreabă pe Bismarck când are de gând să desființeze ordonanța regelui Frederic Wilhelm al IV-lea din 1852. Bismarck refuză scurt: ordonanța va fi menținută. El vrea în chipul acesta să-l constrângă pe împărat să-l alunge. A doua zi dimineața Șuvalov, proaspăt sosit din Petersburg, se înfățișează la Bismarck cu puternicire din partea țarului să înnoiască tratatul, de data asta pe șase ani în loc de

trei. De un an de zile Bismarck încerca să obțină aceasta. Vechiul tratat expiră în Iulie. Securitatea imperiului atârnă de înnoirea lui, tânărul împărat e de acord și țarul a scris pe marginea unui document: „Ințelegerea noastră constitue un fel de garanție că nu există niciun acord scris între noi și Franța, ceea ce e foarte important pentru Germania". Acum însă Bismarck nu poate decât să dea din umeri, spune Rusului cum stau lucrurile cu el, și-l invită să trateze cu succesorul lui pentru moment necunoscut. De pe acum se arată prima și cea mai gravă din urmările căderii lui Bismarck. Are loc un schimb de telegrame cu Petersburg, guvernul rus își arată neîncrederea față de curtea imperială germană, care și-a alungat personajul principal, și în sfârșit, țarul nu vrea să mai înnoiască tratatul. De abia a plecat Rusul și generalul Hahnke se înfățișează a doua oară ca să ceară în numele împăratului suprimarea vechei ordonanțe, căci dacă nu „Majestatea Sa așteaptă demisiunea imediată a Alteței Voastre și ea va primi pe Alteța Voastră la ora două la palat pentru a accepta această demisiune".

Il mondo casca exclamase cardinalul la Vatican, după victoria dela Königgrätz. Bismarck nu se gândește o clipă la această vorbă. Ceea ce el gândește acum va spune mai târziu. Pentru moment el răspunde liniștit: „Nu mă simt destul de bine ca să ies. Voi scrie". Hahnke crede că vede un revoluționar într'un nour roș și dispare. Aproape imediat Bismarck primește o notă manuscris a împăratului în plic deschis și al cărui conținut e următorul: „Rapoartele (făcute de un consul german din Rusia) arată clar că Rușii pun totul în mișcare ca să se pregătească de războiu, — și e foarte regretabil că aceste rapoarte nu mi-au fost comunicate. Ați fi putut să-mi atrageți atenția asupra acestei primejdii atât de amenințătoare. E timpul ca Austriacii să fie informați de aceasta și să se ia măsurile necesare. W."

De fapt acuzația aceasta este falsă pentrucă primejdia nu există. Este o răzbunare personală, din pricina scrisorii țarului, de care Bismarck s'a servit ca să-l jignească pe împărat. Și totuși nimic nu-i mai bine venit pentru Bismarck decât acest bilet insultător, fără plic și fără adresă. El începe prin a se apăra în scris de acest „reproș de înaltă trădare". Impăratul îi trimite înapoi răspunsul fără comentarii. Dar în același timp Bismarck poate să-și motiveze căderea cu chestiuni de politică mondială, la care până acum niciun partid nu s'a opus. După amiază el expune guvernului originea diferendului și încheie spunând:

„Cu toată încrederea mea în Tripla Alianță, n'am pierdut niciodată din vedere faptul că într'o zi ea ar putea să nu mai existe. Fiindcă monarhia nu-i destul de puternică în Italia și fiindcă relațiile între Italia și Austria nu sunt durabile. Iată de ce eu m'am silit întotdeauna să nu rup cu totul punțile între Rusia și noi... Din cauză că am încredere în intențiile pacifice ale țarului nu pot să aprob măsurile, pe care mi le-a ordonat Majestatea Sa. Protecția lucrătorilor nu mi se pare o chestie vitală pentru guvern. Dar dacă nu mai pot avea conducerea afacerilor străine, nu-mi mai rămâne decât să mă retrag și știu că aceasta convine împăratului". Apoi el pomenește de starea sănătății lui, de puterea lui de lucru și spune că singurul motiv al plecării lui e voința unui împărat, care vrea să domnească prin el însuși.

Incăodată Bismarck așteaptă. Nu va înțelege oare nimeni ce înseamnă faptul că el părăsește afacerile străine? Nu se vor ridica oare toți și dându-și demisia să-l constrângă pe împărat? Aceasta ar fi fost cel puțin o avertizare pentru viitor dată tânărului împărat și miniștrii ar fi rămas în fața istoriei prin acest gest frumos. Dar nu se aud decât câteva fraze fără șir și numai unul dintre ei, Maybach definește astfel situația: „Plecarea asta va fi o nenorocire na-

ţională pentru Germania şi pentru Europa. Trebue să o evităm şi să demisionăm cu toţii; eu voi face astfel în orice caz". Şedinţa ia pentru moment o înfăţişare mai împăciuitoare şi toţi se despart cu declaraţii de solidaritate. Seara însă colegii se sfătuesc şi „renunţă la o demisie colectivă, contra tradiţiei prusiane".

După această şedinţă Bismarck spune să i se aducă calul şi pleacă la plimbare, ceea ce la vremea aceasta a anului el nu obişnueşte. El face asta ca să dovedească împăratului „că nu se simte destul de bine" şi poate pentru a vedea ce atitudine au Berlinezii faţă de el; dar nimeni nu-l aclamă. Când se întoarce acasă găseşte alt trimis al lui Jupiter. E Lucanus, şeful casei civile, care îl întreabă timid din partea împăratului de ce nu şi-a dat încă demisia. Ne-am aştepta acum ca bătrânul să izbească cu pumnul în masă. De loc; el răspunde politicos: „Impăratul poate să mă concedieze în fiece clipă şi sunt gata să contrasemnez simpla mea demisie. Totuşi eu vreau să las împăratului răspunderea demisiei mele şi voi publica mai târziu motivele plecării. După o activitate de douăzeci şi opt de ani, care n'a fost fără folos pentru Prusia şi Imperiu, îmi trebue oarecare timp ca să-mi justific demisia în faţa istoriei". Urmează apoi o mică convorbire, în timpul căreia Bismarck e pe punctul de a-şi pierde impasibilitatea. Apoi el îşi dictează demisia, o corectează a doua zi şi o trimete la palat. El pune conflictul la punct şi sfârşeşte prin aceste fraze de maestru:

„Având în vedere devotamentul meu în slujba casei regale şi a Majestăţii Voastre şi având în vedere modul în care m'am adaptat unei situaţii, pe care până acum am crezut-o durabilă, văd cu durere că trebue să renunţ la relaţiile pe care mă obişnuisem să le întreţin cu Majestatea Voastră, precum şi la politica generală a Imperiului şi a Prusiei. Dar după ce am cântărit bine intenţiile Majestăţii Voastre, intenţii pe care ar trebui să le urmez dacă aş rămâne în funcţie, nu pot face altfel decât să rog respectuos pe Majestatea Voastră să binevoiască să-mi primească demisia mea din postul de cancelar al Imperiului, de Preşedinte al Consiliului de Miniştri şi de ministru al Afacerilor Străine şi să-mi acorde pensia legală. Cred că-mi pot îngădui să presupun că preîntâmpin astfel dorinţele Majestăţii Voastre şi că deci pot spera ca Majestatea Voastră îmi va primi în chip favorabil demisia. Mi-aş fi îngăduit să fac aceasta de multă vreme, dacă n'aş fi avut impresia că Majestatea Voastră doreşte să se folosească de experienţa şi de însuşirile unui credincios slujitor al înaintaşilor săi. Fiind convins că Majestatea Voastră n'are nevoie de loc de aceasta pot să mă retrag din viaţa politică fără a-mi fi teamă că hotărîrea mea va fi condamnată de opinia publică ca fiind prea timpurie. Von Bismarck".

Deşi Bismarck protestează, împăratul îl face duce de Lauenburg, ceea ce fusese deja intenţia lui Frederic al III-lea. Bismarck refuză o dotaţie care trebue să i se facă şi pe care el o compară cu gratificaţia, care se acordă de obiceiu funcţionarilor dela poştă, care au dat dovadă de zel în serviciu. Impăratul nu lasă să se publice cererea de demisie a lui Bismarck, pentru a face să se creadă că acesta a plecat numai din motive de sănătate. El încearcă în acelaşi timp să-l păstreze pe Herbert; el merge chiar până acolo încât roagă pe bătrân ca acesta să silească pe Herbert să rămână. Dar Bismarck răspunde încăodată à la Wallenstein: „Fiul meu e major". Insă unui cunoscut intim el spune: „Nu-ţi laşi copilul să se urce pe o corabie, care ştii că se va scufunda".

Situaţia lui Herbert în clipa aceasta e de două ori tragică. Dacă ar fi rămas în funcţie după moartea tatălui său el ar fi devenit poate un om de stat de valoare. Acum însă el trebue să plece cu tatăl lui, şi el însuşi vrea asta, pentrucă el are acelaşi senti-

ment al onoarei ca și bătrânul. Ai crede că îl auzi pe Bismarck când Herbert comunică împăratului hotărîrea luată de Rusia: „Contele Șuvalov aflând ieri seară că Majestatea Voastră n'ar șovăi să accepte demisia prințului Bismarck, împăratul Alexandru renunță să înnoiască tratatul, fiindcă negocieri atât de secrete nu pot fi angajate cu noul cancelar al imperiului. Wilhelm notează sus pe foaia de hârtie: „De acord pentru a reînnoi tratatul". Jos un singur cuvânt: „Dece?" Urmează o explicație mai clară a lui Herbert, încă un bilet și încă un „dece". Nicăieri decât în această întrebare nu ne dăm seama ce rău înțelege împăratul importanța numelui de Bismarck în Europa. Acum însă îi este teamă. Il scoală pe Șuvalov la unu noaptea, rugându-l să vie a doua zi dimineața la opt. El îi spune că dorește să tranșeze chestiunea și atunci Rusul se silește din toate puterile după ultima voință a lui Bismarck însuși să obțină depline puteri dela țar, deși situația acum e deosebită. Acum când împăratul deschide ziarele, el găsește aprobarea a tuturor partidelor și a tuturor claselor sociale. Națiunea e calmă. Poporul german vede cu emoție, dar fără teamă cum acest om părăsește puterea. De ani de zile el era o piedică pentru desvoltarea lăuntrică a țării. Națiunea în curând va pune data de 18 Martie 1890 printre zilele sale cele mai fericite. Camera deputaților prusiani nu răspunde nimic când primește comunicarea oficială a retragerii lui Bismarck. Curtea și militarii sunt în culmea mulțumirii. Hohenlohe spune despre un general că „era foarte fericit la ideea de a putea acum să vorbească în voie. Sentimentul de mulțumire predomină. In timp ce altădată sub influența predominantă a lui Bismarck oamenii erau literalmente înăbușiți și uscați, ei se umflă acum ca niște bureți muiați în apă". Sunt o sută de ani de când națiunea n'a mai simțit o asemenea ușurare. Ultima oară a fost la moartea lui Frederic cel Mare.

Nimeni nu știe acum în Germania că soarta Germaniei e hotărîtă de trei oameni, adică în fond de unul singur. După ce Șuvalov capătă depline puteri dela țar, el găsește cinci zile după plecarea lui Bismarck o stare de spirit cu totul schimbată. Pentru ca tratatul să fie sustras intrigilor dela Berlin, Bismarck l-a sfătuit pe fiul său să-l semneze la Petersburg; dar în momentul când Herbert vrea să scoată tratatul dela arhivele secrete el constată că nu mai e acolo. Holstein i-a luat-o înainte. Infuriat, secretarul de stat dojenește aspru mai întâi pe arhivar, apoi pe Holstein: „Ați fi putut evita această prostie. Am impresia că mă luați prea curând drept un om mort". Holstein consideră tratatul ca primejdios și de asta pune atâta înverșunare împotriva Rusiei. „N'avem nimic bun de așteptat dela acest tratat. Dacă acordul se realizează, bunul nostru renume e la cheremul unei indiscreții din partea Rusiei. Interesul Rusiei nu este să fie discretă, căci imediat ce se va afla lucru, toată lumea se va îndepărta de noi. Iată de ce Rusia poate să ne pună condiții cu privire la relațiile noastre viitoare. Prima condiție ar fi: nu vreau să am deaface decât cu corespondentul B. cu care am fost în relații până acum.Ințelegeți acum situația?"

Aceste motive sunt de fapt false, căci așa cum Bismarck arătase lui Șuvalov, primul acord defensiv realizat împotriva Rusiei, tot așa el era dispus să arate al doilea tratat austriacilor; și nu făcuse aceasta numai pentru a se conforma dorinței țarului. Insă Holstein cu firea lui de gnom și dubioasa lui subtilitate de epigon nu pricepe că șiretenia și curajul pot merge împreună și aici ca și în natură. Sufletul acestui consilier intim era frământat de o falsă moralitate și spiritul lui limitat nu cunoștea altă șiretenie decât o naivitate prefăcută. In sfârșit, Holstein, jignit odinioară în mândria lui, era plin de ură împotriva lui Bismarck. El ar fi fost capabil de orice ca să împiedice întoarcerea celui care fusese răsturnat și impo-

triva căruia uneltea de ani de zile împreună cu Waldersee și anturajul lui. Trebuia ca „refacerea firmei Bismarck să devină cu neputință”.

In același timp urmașii se arătau cu totul incapabili de funcțiile pe care le aveau. Marschall spune: „Un om atât de mare ca Bismarck poate lucra chiar cu instrumente foarte complicate, însă eu care nu sunt decât un obișnuit, nu pot”. Caprivi își evită predecesorul în momentul când părăsește palatul; când acesta mai pe urmă îl invită la masă, el nu se duce decât odată, pentrucă nu vrea să mai audă din nou „tot felul de lucruri despre suveran”; iar când bătrânul îl întreabă odată ce mai este cu tratatul cu Rusia generalul răspunde: „Un om ca d-voastră poate să se joace cu cinci gloanțe deodată, dar alții fac mai bine dacă se mărginesc la unul sau două”. Apoi toți consilierii aceștia discută între ei și mânați de Holstein constată că în acest tratat Rusia are toate avantajele și că ea are deci interes să provoace o criză în orient în care caz Franța ar cădea asupra Germaniei.

Cu astfel de argumente slabe și mioape, rezultând din ură și intrigi, în trei zile un zid al edificiului lui Bismarck se dărâmă, ceea ce sdruncină imediat întreaga lui operă. Holstein influențează deasemeni câteva persoane preponderente. In momentul când Caprivi îndemnat de Holstein și doritor bineînțeles de a aduce ceva nou și de a îndepărta pe tânărul suveran de țar, îi expune situația, împăratul e fericit că are, în loc de un vulpoiu periculos, un sfetnic care lucrează „liniștit, limpede și pe față, fără tertipuri diplomatice”. El se simte atunci în adevăr prusian, simplu și drept și spune, după ce a ascultat raporturile: „Bine, să nu mai vorbim de el, deși îl regret”.

Sunt câteva cuvinte spuse cu ușurință într'o odăiță a palatului de către un tânăr suveran pe care soarta l-a făcut să se nască cu treizeci de ani în urmă tot în acest palat. Sunt cuvinte ieșite dintr'un complex de dorință, gelozie, ură, ambiție, febră, teamă, nerăbdare

și capriciu, dintr'un țesut inextricabil de sentimente, de care nimeni nu-și dă seama și suveranul mai puțin ca oricine; cuvinte, ale căror consecințe nimeni nu poate să le prevadă, afară de omul care acum nu mai este întrebat. Ele sdruncină securitatea imperiului german și provoacă alianța franco-rusă.

In timpul ultimelor zile pe care le mai petrece la Berlin, tăria morală a lui Bismarck crește. El nu-și ascunde resentimentul, dar oarecare șiretenie îl face să-și păstreze uscați ochii, care de obiceiu se umezesc atât de ușor. El pare să țină acum foarte mult să nu se înfățișeze decât ca om de lume. El nu destăinuește nimic colegilor lui dușmănoși. Lui Bötticher care-i sărută mâna, luându-și rămas bun dela el, îi spune: „In despărțirea aceasta aveți și d-voastră oarecare vină”. Inaintea unui fel de banchet de adio pe care îl dă miniștrilor în casa lui pe jumătate goală, Bismarck, când sosește, nu-i dă mâna lui Bötticher: e o lovitură mortală, căci Bismarck e gazdă și toată lumea știe cât e de primitor. Apoi la masă el refuză mâncarea pe care i-o oferă colegii, spunând: „Nu văd printre funcționarii imperiului decât chipuri mulțumite. De altfel numai din cauza d-voastră nu mai sunt astăzi cancelar”. In clipele acestea vechile sentimente de ură și răzbunare apar din nou în bătrânul lui suflet de păgân. Nu este o meschinărie, ci e curajul și rezistența unui leu rănit.

El spune adevăruri crude tuturor celor care vin să-l vadă. Când ambasadorul Austriei îi transmite o scrisoare foarte amabilă din partea împăratului Austriei, Bismarck respinge motivele de sănătate la care face aluzie scrisoarea, cu alte cuvinte dezavuiază în chip oficial pe împăratul Wilhelm. Pentru prima oară în viață se laudă cu minunata lui sănătate, „liniștit, deși cu un profund sentiment de umilință, și cu un ton care trăda o durere morală sfâșietoare, manifestându-se pealocuri prin oarecare amărăciune”. Trimite vorbă Sultanului, prin ambasadorul turc că a

fost dat afară. Spune ministrului Bavariei că împăratul n'are suflet şi că el „va pierde cu siguranţă imperiul". Pe cărţile de vizită, pe care le depune la diverşi ambasadori, el şterge cu creionul titlul de cancelar al imperiului şi cu privire la noua lui situaţie, el spune: „Lăsaţi-mi numele meu de Bismarck; voi purta cel mult titlul de duce, dacă vreau vreodată să călătoresc incognito". Marelui duce de Baden îi spune pe faţă că e un intrigant, aşa încât marele duce pleacă furios. Luându-şi rămas bun dela împărat, Bismarck îl face răspunzător pe acesta de tot ce s'a întâmplat. Când împăratul se preface că se interesează de sănătatea lui, Bismarck îl întrerupse, spunând: „Sănătatea mea e bună, Majestate". Totuşi nu reuşeşte să-şi publice scrisoarea de demisie. Intors acasă Bismarck spune: că, în această vizită, i s'ar fi pus „o mulţime de chestiuni de ordin mintal". In acelaşi timp se vede obligat să împacheteze atât de repede trei sute de lăzi cu o mie trei sute de sticle de vin, încât câteva obiecte de preţ se sfărâmă. Toate acestea din cauză că succesorul lui a intrat deja în funcţie şi din cauză că, după cum singur spune, el e dat afară pe neaşteptate. Augusta a murit, dar Victoria, cealaltă duşmancă, caută să-l copleşească cu daruri după marea izbândă pe care a avut-o. In ajunul plecării se duce la mauzoleu şi depune trei trandafiri pe mormântul bătrânului suveran, apoi se împărtăşeşte; însă în momentul când pastorul începe să comenteze versetul: „Iubeşte pe duşmanii tăi", Johanna care a organizat slujba, se ridică şi spune preotului înspăimântat să tacă. Apoi tolănit pe canapea, Bismarck se gândeşte la cei douăzeci de ani pe care i-a petrecut în această casă: „M'am bucurat de multe lucruri în viaţă. La şaptezeci şi cinci de ani nu mi-am pierdut nici soţia, nici copiii şi mulţumesc lui Dumnezeu. M'am gândit întotdeauna că voi muri la postul meu şi acum nu mai am nimic de făcut. Munca mea timp de douăzeci şi opt de ani, fie că eram sau nu sănătos, a consistat în a primi şi a

expedia corespondenţa în fiecare zi. Acum s'a sfârşit. Nu ştiu ce trebue să mai fac şi totuşi mă simt mai sănătos ca niciodată".

Aici e partea tragică. Bătrânul simte lipsa muncii de fiecare zi. Bismarck în seara asta nu vorbeşte nici de planurile lui, nici de imperiul pe care l-a creiat şi pe care îl simte de pe acum ameninţat; el vorbeşte de corespondenţa lui cotidiană. Iată de ce ultima mână pe care o strânge nu este aceea a unui secretar de stat, a unui ambasador sau a unui prinţ, ci este o mână pe care până acum cu siguranţă n'a atins-o niciodată, dar care de douăzeci de ani îi întindea în fiecare zi corespondenţa. E vorba de ajutorul acestui bucătar: Leverström, poreclit călăreţul negru, curierul lui Bismarck. Astăzi curierul şi-a adunat tot curajul şi a venit la Bismarck cu trei ceasuri înainte de plecarea acestuia. E primit imediat şi convorbirea cu el e singura în care Bismarck îşi pierde cumpătul.

In momentul în care Leverström intră, Bismarck se gândeşte la prima zi a imperiului la Versailles, când l-a văzut prima oară şi l-a luat în slujbă. Il întreabă dacă îşi mai aduce aminte de locurile acelea: „Văd foarte bine odaia în care ţi-ai redactat prima notă. Erai pe atunci sergent". Apoi îi mulţumeşte pentru serviciile lui, lucru care nu l-a făcut cu nimeni şi face un gest unic în viaţa lui: îi dă un cadou. Alege o cupă preţioasă şi i-o dă lui Leverström „ca mărturie a recunoştinţei mele şi ca să nu mă uiţi".

VI

La şcoala comunală din Varzin, Bismarck în picioare la tablă, arată pe hartă cu bastonul; astăzi el explică copiilor cum s'a făcut Germania şi cum era altădată. Apoi întreabă pe unul şi se supără când acesta nu ştie. Invăţătorul în picioare lângă el cam tremură, căci se teme să nu-l întrebe şi pe el.

In primele luni exilatul încearcă după patruzeci de ani slujbă la stat, să reia viaţa de nobil de provincie. Chiamă pe intendent, pe fabricant, pe pădurar, pe cioban chiar; de două ori pe săptămână se duce la şcoală să înveţe pe copiii din satul lui din Pomerania, ceea ce micii orăşeni dela Berlin nu vor să mai înveţe dela el. Unui prieten retras din viaţă, Bismarck scrisese odată: „Idealul tinereţii mele era să mă închipui sub înfăţişarea unui bătrân fără grijă într'o grădină cu un foarfece de tăiat crengi în mână". Aceasta fusese dorinţa lui de mai bine de douăzeci de ani. Totuşi el simte acum din nou că cu firea lui dificilă „popasul actual îi pare întotdeauna mai neplăcut decât cele de până acum".

Cu timpul el începe să nu mai taie crăngile, să nu se mai ocupe de şcolari, de pădurari, de fabrica de hârtie. Are timp destul. Nu mai are ocupaţii oficiale şi deşi de mult a dorit să fie aşa, el totuşi nu ajunge să-şi administreze moşiile şi marea lui avere. Chiar ceea ce citeşte nu-l interesează decât în comparaţie cu propria lui soartă. Se regăseşte în memoriile lui Napoleon. „La Debâcle" a lui Zola, îl pasionează. După părerea lui Iulius Cesar „ar putea foarte bine să fie din vremea noastră cu acest Brutus naţional-liberal".

Cât de liniştită a devenit acum Johanna. Deşi e bolnavă şi are dese accese de astmă, ea nu vrea să mai meargă la băi şi nu îndrăzneşte să se mai despartă de tovarăşul ei. Dar când vine vorba de demisie, şi asta se întâmplă adesea, ea se înfurie. Ce are să se întâmple cu fiul ei? Herbert e şi el la Varzin. Are acum peste patruzeci de ani şi încă nu e însurat; cariera lui e sfărâmată, agricultura nu-l ispiteşte, de de altfel nici nu se pricepe de loc. O îndoită mânie clocoteşte în el, căci pentru a doua oară viaţa îi este sfărâmată din cauza tatălui lui. Bismarck se gândeşte la un post de ambasador, dar amândoi recunosc repede că în privinţa asta nu le este îngăduit nici măcar să

încerce. La optzeci de ani omul acesta, care ţine atât de mult la familia lui, n'are urmaşi. Vorbind de fratele lui Bill, Bismarck spune „Drăguţe fete. Aş vrea să ştiu numai care are să fie golanul care are să le ia şi are să le mănânce banii!" Oasele de altfel încep să-i îmbătrânească. Urechile, dinţii, stomacul sunt încă rezistente. N'are nevoie decât de ochelari mijlocii, dar când vrea să se urce pe cal îi trebue un scăunel şi servitorul trebue să-i ridice piciorul. Dar şi astăzi încă Bismarck nu poate suferi niciun fel de superioritate. Aşa cum atunci când era student căuta ceartă cu cei care păreau mai străluciţi decât el, tot astfel acum, bătrânul spune unui baron lung ca o prăjină şi căruia blana pe care i-o împrumută Bismarck îi este prea scurtă: „In fond nu-mi place ca musafirii mei să fie mai mari ca mine".

In ultimii zece ani nervii lui sunt încă şi mai vitabili: „Nu sunt decât un pachet de nervi mica grijă a vieţii mele a fost să mă stăpânesc pe mine însumi". El spunea aceasta unui pictor, care-l întreabă dacă este în adevăr cancelarul de fier. Wilbrandt, un scriitor, a recunoscut cel mai bine influenţa stării psihice a lui Bismarck asupra stării lui fizice. Wilbrandt vine să-l vadă pe Bismarck şi-l vede prin geamurile uşii stând singur pe canapea: „Stătea scufundat adânc în el însăşi cu faţa îmbătrânită şi veştejită. Ai fi spus că stă pe nişte ruini şi că se gândeşte la anul căderii lui şi cugetă la ingratitudinea vieţii. Dar când mă văzu, se ridică şi îndreptându-şi statura înaltă veni spre mine. In câteva clipe întinerise. Din ochii lui pătrunzători ţâşnea o privire liniştită, plină de aşteptări, plutind între ceea ce avea sub ochi şi ceea ce vedea în gând".

Privirea lui Bismarck acum este întoarsă mai mult înlăuntru. In afară el n'are lucruri care să-l intereseze. Astfel cum mâna lui de bătrân luptător nu mai are armă şi cum creierul lui nu mai are un scop pentru care să lucreze, tot astfel şi ochii lui nu mai au miile

de fraze scrise, pe care se obişnuise să le cerceteze şi să le descurce. El, care în plină activitate aspiră mereu spre odihnă, suferă acum când şi-a găsit odihna la care visa.

In jurul exilatului e singurătate şi pustiu. Marele mizantrop a rămas aproape singur şi el, care timp de treizeci de ani s'a plâns de osteneala pe care trebuia să o simtă uşa dela biroul lui, se plânge şi acum când nimeni nu i-o mai deschide câteo săptămână întreagă. „Am jurnale, dar nicio singură fiinţă vie. Am milioane de prieteni şi niciun prieten". Un Francez, care îl vede imediat după căderea dela putere, povesteşte că adesea Bismarck tresare şi spune ca şi cum s'ar trezi dintr'un vis: „Uit mereu că nu mai am nimic de făcut". Kayserling, pe care Bismarck când era la putere nu-l invitase de zece ani, aleargă acum să-l vadă. Când el vrea să plece după câteva zile, Johanna îi scrie: „Ne faceţi cel mai mare bine, nouă, care n'avem încredere în nimeni; prietenia d-voastră este pentru noi o adevărată bucurie cerească, pentru care vă suntem recunoscători de mii de ori. Telegrafiaţi-mi că rămâneţi. Veţi face o mare bucurie vechei d-voastră prietene". Ca de obiceiu, Johanna se înşeală pe ea însuşi, ca şi cum ei altădată ar fi căutat să-şi atragă prietenii şi aceştia n'ar fi venit. Fapt este că acum sunt singuri.

Bismarck e atât de boicotat, încât la început numai câţiva străini vin să-l vadă, împinşi de curiozitate. Unul din ei, un rege al căilor ferate, pe care Bismarck nu l-a văzut niciodată, abia a sosit şi aude paşii apăsaţi ai lui Bismarck, care urcă scara spre odaia lui. Bismarck intră, se aşează lângă străinul, care tocmai se spală, şi-i spune: „Sunteţi primul om pe care-l văd de o săptămână. Sunt cu desăvârşire boicotat. Nimeni nu vrea să mai mă vadă, de frică să nu displacă împăratului. Toţi se tem să nu se vadă în jurnale că au fost invitaţii mei. Fiecare zi prin Friederichsruh trec în trăsură tot felul de oameni, care acum o lună n'ar fi îndrăznit să o facă, aşa cum în Berlin n'ar fi îndrăznit să treacă pe lângă mine fără să mă salute. Câinii urmează pe cel care-i hrăneşte". Mulţi oameni, şi nu numai tineri, pretind că bătrânul îi îmbrăţişa la plecare. Totuşi sentimentele poporului în Pomerania sunt mai bune decât ale Berlinezilor. Ţăranii din Varzin înţeleg ce se petrece şi unul din ei spune intendentului: „Poate să vină aici şi în noi poate să aibă încredere". Dar Kayserling şi Bucher mor şi ei încurând. Bismarck îi regretă pentrucă amândoi erau desinteresaţi şi credincioşi. Câteodată doamna von Spitzenberg vine să-l vadă. Mai vine din când în când şi o altă vecină de moşie. Pe Lenbach şi pe Schwelinger îi suportă nu atât pentru talentul lor, cât pentru anecdotele pe care i le spun. Dar afară de soţie, soră şi copii nu-i nimeni a cărui viaţă să mai aibă vreo valoare pentru Bismarck. Tyras al doilea se stinge de bătrâneţe şi stăpânul lui la optzeci de ani se simte încă destul de tare, ca să declare că nu mai vrea niciun câine, pentrucă nu vrea să-l mai îngroape.

Astfel la sfârşitul vieţii Bismarck părăseşte câinii, după ce el însuşi a fost părăsit de oameni.

VII

Totuşi ura lui îi dă o nouă vigoare şi ura aceasta e pasiunea lui cea mai puternică. Dacă e adevărat că lumea se răzbună pe oamenii care o supun, niciodată lucrul acesta nu s'a văzut mai bine decât în Germania la căderea lui Bismarck. Ura se întoarce în talazuri mari spre ţărmul de unde a pornit. Şi de data aceasta cei care se poartă mai ruşinos sunt oamenii de clasa şi de rangul lui, adică înalţii demnitari, junkerii şi prinţii.

Dacă cu prilejul vreunei sărbători sau vreunei solemnităţi era vorba să trimeată o telegramă la Fre-

derichsruh, şeful guvernului se opunea, spunând că prin asta ar putea să-şi piardă situaţia. Niciunul din colegii lui Bismarck nu îndrăzneşte să vie să-l vadă. Waldersee vrea să-l viziteze la Hamburg, îşi cere voie mai întâi dela Berlin. Bismarck citeşte numele lui Caprivi numai sub o adresă prin care guvernul după patruzeci de ani de serviciu îi cere să restitue leafa dintre 20 şi 31 Martie 1890 pentrucă la acea dată el era deja la pensie. In acelaşi timp Caprivi anunţă în mod oficial toate guvernele străine că „nu trebue să se atribue nicio valoare documentară părerilor prinţului Bismarck".

Un şef al partidului centrului spune la o întrunire: „Prinţul Bismarck nu trebue să aibă nicio parte din renumele de putere şi mărire a Germaniei! E o ruşine şi o nemernicie că avem astfel de indivizi în ţara noastră". Lui Siebel i se cer înapoi documentele care-i servesc la opera lui istorică pentrucă laudă pe Bismarck mai mult decât pe Wilhelm. Nobilii curţii din Berlin, afară de Kardorff şi alţi câţiva, se pun de acord ca să-l evite în chip sistematic. Se spune acum că lumea se fereşte mai mult de Bismarck decât de holeră. „Ticăloşia e meserie care rentează. Ce să mai spui de o canalie ca August Dönhoff, care pe stradă trece pe partea cealaltă, ca să nu-l întâlnească pe Herbert".

Marele duce de Baden face observaţii primarului din Baden-Baden pentrucă vrea să-i dea lui Bismarck titlul de cetăţean de onoare al oraşului. Impărăteasa Frederic declară lui Hohenlohe că Bismarck nu-şi datora succesele decât bătrânului său suveran. Franţ Iosef găseşte că „e trist că un astfel de om poate cădea atât de jos". Impăratul pune spioni în jurul moşiei lui Bismarck şi scapă de ochii spionilor numai vizitatorii care se scoboară la mica gară Büchen, pentru ca apoi să-şi continue drumul până la Frederichsruh cu un tren local, nesupravegiat. Scrisorile şi depeşile trimise lui Bismarck sunt desfăcute. La serbarea ca-

valerilor vulturului negru, Bismarck nu e chemat. Impăratul declară unui Francez că n'are intenţia „să obţină cu forţa şi prin mijlocirea tribunalului imperial, ceea ce ducele nu vrea să-mi acorde de bună voie". Impăratul e singurul care întrebuinţează acest titlu de duce pe care el i l-a dat lui Bismarck. Un singur suveran regretă pe Bismarck: acela care i-a fost odinioară cel mai mare duşman: „Bismarck îmi lipseşte, spune Leon al XIII-lea".

Printre subordonaţii lui, cel care-i rămâne credincios e tocmai acela care odinioară îi fusese adversar. Singurul care se lasă destituit pentrucă ţine pe faţă cu şeful lui, e Schlözer. Acum treizeci de ani se înfruntau amândoi la Petersburg. In momentul când noul guvern îl smulge din postul lui dela Vatican, Schlözer vine la Frederichsruh ca să-şi ia rămas bun. Are şi el aproape şaptezeci de ani, dar se poartă faţă de Bismarck ca un fiu faţă de un părinte bătrân, îl ajută să se aşeze pe fotoliu, îi umple pipa şi în sfârşit arată încăodată ce înseamnă doi oameni de caracter, care s'au înfruntat odată şi apoi s'au înţeles.

Dar probabil că în Saxenwald ecoul e puternic. Bătrânul ironizează pe toţi cei care cad. Niciunul nu scapă. Prostiile pe care succesorul său le face, el le numeşte capriviole. Il desfiinţează când spune despre el că e un general eminent. Despre Miquel spune: „E cel mai bun orator german. Semnul epocei noastre este domnia frazei". Bismarck trăieşte încă destul ca să aibă plăcerea să asiste la căderea duşmanilor lui: Waldersee, Kaprivi, Bötticher. Odată la un banchet pe care-l prezidează, observându-şi invitaţii şi potrivindu-şi pe nas ochelarii demodaţi cu rame de aur, întreabă în şoaptă pe cineva de alături: „Cum îl cheamă mă rog pe diplomatul acela din Baden?" Persoana care povesteşte asta spune că a avut impresia că vede un leu care priveşte o muscă.

Bismarck nu refuză împăratului semne exterioare de respect. In sufrageria lui se află portretul împăra-

ratului şi, la ziua de naştere a acestuia, el se ridică şi spune: „Beau în sănătatea Majestăţii Sale Impăratul". Totuşi faţă de intimii lui Bismarck spune adevăruri crude despre împărat şi despre propria lui cădere. „Caton era un om de seamă. Felul cum a murit mi s'a părut întotdeauna foarte frumos. In locul lui nici n'aş fi cerut iertare lui Cesar. Oamenii aceştia aveau mai mult respect faţă de ei înşăşi decât au oamenii de astăzi".

Faţă de Friedjung se exprimă cu mai multă ciudă. Ii spune că recitind „Hoţii" lui Schiller, s'a oprit la pasajul în care Frantz Moor spune bătrânului: vrei să trăeşti o vecnicie „şi atunci mi-am văzut propria mea soartă". Auditorul acestor cuvinte comentează: „Bismarck spuse aceste vorbe cu vocea uşor tremurătoare, dar fără ca faţa lui adânc sbârcită să se clintească. Apoi el rămase câteva clipe tăcut şi gânditor, sgâriind pământul cu bastonul. In sfârşit, păru că-şi revine şi şterse repede scrijileturile: „Totuşi să nu crezi că necazurile din ultimii ani m'au tulburat. Sunt, dacă vrei, prea mândru ca să mă las tulburat de grelele mele încercări, după tot ceea ce am creiat".

Supărarea lui este şi mai evidentă în mărturisirile pe care le face prietenei lui, D-na Spitzenberg. Un an întreg a trecut dela furtună şi tunetul bubue încă: „Am fost daţi afară ca nişte hoţi. Impăratul m'a alungat ca pe un servitor. Este în mine un gentilom pe care nu-l jigneşte nepedepsit. Totuşi nu pot cere socoteală împăratului. Faţă de oamenii aceştia am numai sentimentele lui Götz von Berlichingen şi printre ei socotesc şi pe împărat. Ceea ce e foarte primejdios în firea lui este faptul că asupra lui nu se poate exercita o influenţă durabilă şi că se lasă dus numai de influenţele momentului, dar nu-i voi face plăcerea să mor... Cu cât mă ameninţă mai mult cu atât ei trebue să vadă cu cine au de aface. Aş vrea să-mi sfârşesc viaţa cu o faptă tragică".

Bismarck se simte superior, e plin de dorinţa răz-

bunării, dar respectul înnăscut faţă de sângele regal îl opreşte şi o obişnuinţă de o jumătate de secol îl scoate din luptă, când încearcă să se răsvrătească împotriva împăratului.

Acesta mai ales când naţiunea începe să-i devină duşmană, încearcă să revină câte puţin şi după trei ani de vrăşmăşie, când Bismarck cade bolnav, găseşte pretextul pe care bătrânul ştiuse să-l evite. Impăratul îi propune să se ducă să se odihnească într'unul din castelele lui. Bismarck refuză imediat printr'o telegramă. Atunci împăratul îi trimite nişte vin vechiu, pe care Bismarck de ciudă îl bea cu Harden, cel mai mare duşman al împăratului: „Majestatea Sa nu mă preţueşte de loc, spune el unor prieteni; mă sfătueşte să beau în fiecare zi câte un păhăruţ de lichior, dar mie îmi trebue cel puţin şase sticle ca astea, ca să mă fac sănătos". Totuşi Bismarck trebue acum să-i mulţumească verbal împăratului. Dacă n'ar face-o ar fi nedrept faţă de naţiunea întreagă, care sufere din cauza prăpăstiei dintre împărat şi cancelar şi care mai bine ar vrea să acopere această prăpastie decât să cerceteze cauzele pentru care s'a produs. Bătrânul vrea de altfel să sperie puţin şi pe duşmanii lui din Berlin. Se hotărăşte deci să se ducă la împărat şi înainte de asta cheamă pe un ofiţer ca să-l întrebe cum să-şi aranjeze uniforma, adăogând glumeţ: „Cum se trage sabia după noul regulament?"

La primirea în Berlin toată lumea e în uniformă cu sabia. Impăratul vrea să convingă pe ceilalţi şi să se convingă şi pe el că primeşte un general de corp de armată. Totul a fost prevăzut. Dela escorta de onoare, care însoţeşte trăsura curţii, până la compania de onoare din piaţa palatului, de parcă ar veni în vizită bătrânul Moltke. Dar împăratul trebue să sufere acum uralele care izbucnesc la sosirea marelui său duşman; de data asta trebue să vadă omagiile mulţimii îndreptate către altcineva decât el.

Bismarck nu e bucuros de aceste omagii. Stă în trăsură ca un spectru. Fața lui e albă ca și hainele. Privirile îi sunt vagi, absente, îndepărtate. Probabil că în sufletul lui acum e numai ironie și dispreț. Dacă se gândește cumva la împrejurări istorice el își spune probabil că atunci când venea la palat cu treburi în adevăr importante el nu era aclamat cum este astăzi pentru toată această comedie lipsită de interes. Patruzeci de ani în șir el a trebuit să-și spună că regele a reprezentantul lui Dumnezeu, fie chiar numai pentru a-și putea pleca spatele; de bună seamă că acum el simte deșertăciunea acestei concepții, deoarece disprețuește din toate puterile omul căruia trebue să-i aducă omagii. Ca să poată îndura aceste clipe, trebue să-și repete mereu că împăratul îi aduce lui omagii.

De abia a început să urce scara cea mare pe care o cunoaște atât de bine, deabia a văzut aceleași chipuri ca acum patru ani și ironia lui mușcătoare apare din nou. Chiar dela început îi supără pe toți, pentrucă, împotriva programului stabilit, aduce cu el pe Herbert. Unui colonel care-i este înainte îi spune: „D-ta ești Kessel. Mi se pare că te-ai făcut mai mic decând nu te-am văzut". Vorbele acestea le aud toți în anticameră, toți se simt vizați și toți tac. Bismarck intră singur la împărat; el simte că nu e lăsat să-și sfârșească plecăciunea și că două buze pe care le urăște îl sărută. După câteva minute sosesc prinții și glasurile lor copilărești înveselesc scena. Apoi dejunează cu împăratul care îl sfătuește să se menajeze după atâtea oboseli.

Seara, masă mare cu toată suita. Bill sosește și el, deși n'a fost invitat. Acum între amândoi fiii, bătrânul Bismarck se simte mai în siguranță și în același timp ca tată se simte oarecum superior tânărului prinț. Și totuși prezența fiilor lui nu face decât să mărească ura împotriva lui. Toată lumea e jenată, iar când bătrânul începe să istorisească istorii din alte vremuri, jena devine și mai mare. Te-ai aștepta, ca în legendele germanice, să vezi pe un comesean ridicându-se roș de băutură și rostind vorbe aspre. Parcă vezi pe unul scoțând sabia și pe fiii lui Bismarck bătându-se cu paladinii împăratului. Bătrânul ar ști imediat cum se trăgea sabia altădată. Dar toate acestea nu sunt decât pură închipuire, nimeni nu se gândește la așa ceva și tânărul împărat mai puțin ca oricine. El numără nervos minutele, uitându-se la pendulă, în așteptarea clipei când răutăciosul musafir are să părăsească palatul și Capitala.

Tuturor la această masă le este frică de el, dar nimeni nu-l respectă și totuși acești oameni care dețin puterea, ar trebui să simtă respect față de cel pe care l-au deposedat.

In sfârșit, ușurare generală. Un servitor anunță că trăsura e gata și împăratul își conduce dușmanul spre ieșire. La miezul nopții acesta va fi întors la locul lui de exil.

In cursul vizitei pe care i-o face la Fredrichsruh, împăratul vorbește de noul echipament militar și cere celui mai mare om de stat al secolului să-i dea un sfat cu privire la ranițe. A doua zi toată Germania e curioasă să știe despre ce a fost vorba la această întâlnire, și se citește în jurnalul lui Bismarck această răutăcioasă politeță scrisă, negreșit, după dictarea lui: „Impăratul a avut bunătatea să vorbească cu prințul Bismarck despre chestiunea importantă a reducerii echipamentului de campanie a infanteriei și i-a arătat chiar doi grenadiri ca exemplu. Urmând acestui program de reduceri se va schimba și gulerul, care până acum a fost răsfrânt". Astfel bătrânul îl face pe tânărul suveran ridicol față de jumătate din Germania.

De altfel Bismarck pune să se scrie împotriva împăratului și a guvernului tot ce-i place, căci spune el: „obligațiile mele nu sunt atât de mari încât să mă oprească să am o părere proprie, așa cum s'ar

aştepta anumite persoane la Berlin, care spun că aş face o mai bună impresie în faţa istoriei şi aş avea o înfăţişare mai distinsă dacă aş tăcea". Fluctuaţiile din ultimii ani arată foarte bine cât de neîmpăcaţi au rămas Bismarck şi Wilhelm. Când Bismarck împlineşte optzeci de ani, împăratul vine cu mare alaiu şi-i dărueşte o sabie de onoare, de aur, pronunţă un discurs strălucit, dar Bismarck nu răspunde. Când se inaugurează canalul dintre marea Nordică şi Baltică, operă personală a lui Bismarck, nici nu se vorbeşte de el. In 1896 la a douăzeci şi cincea anversare a imperiului, i se adresează o telegramă de recunoştinţă veşnică, însă în 1897 la serbările centenarului, abia dacă se vorbeşte de tovarăşul lui Wilhelm I.

Intr'o zi i se trimet nişte modele de vapoare, dar în altă zi un conte oarecare e obligat să anunţe pe Herbert să nu mai vină, deşi l-a invitat, pentrucă împăratul refuză în astfel de condiţii să asiste la o căsătorie.

Bunăvoinţa şi disgraţia împăratului, asemenea unui seismograf, urmează exact sdruncinăturile pe care acţiunea lui Bismarck le provoacă guvernului.

VIII

Bismarck nu era de loc dispus să tacă. In ce priveşte prezentul el se serveşte pentru criticile lui de presă; iar în ce priveşte trecutul şi viitorul, el scrie o carte. De zece ani vorbea mereu de cartea aceasta pe care voia s'a scrie când va avea timp. De altfel nu dorea de loc să aibă timp pentru scris cărţi. Acum însă editorul Cotta îl îndemna mereu şi Bismarck se hotărî să-şi redacteze memoriile, atât din dorinţa de a-şi expune părerile, cât şi mai ales din dorinţa de răzbunare. Până acum el se mulţumise să-şi exprime ideile prin condeiele altora, astupând repede crăpăturile şi găurile istoriei vieţii lui, ca un pictor

decorator. Acum însă era vorba să încheie un bilanţ.

Lumea văzu atunci cât de puţin platonic era spiritul lui Bismarck şi că mintea lui nu avea valoare decât în ce priveşte prezentul. Artistul acesta care în discursuri, documentele şi mai ales scrisorile şi convorbirile lui îşi creiase o limbă proprie, aşa cum dela Goethe nu mai făcuse nimeni, acest scriitor de valoare, demn de nemurire prin fragmentele lui, nu lasă în memoriile lui o statuie întreagă, ci numai un tors splendid. Aceasta nu din cauză că era prea bătrân sau prea înăcrit. Când e vorba de prezent, el dictează şi acum articole minunate, susţine polemici înverşunate şi ultimele lui scrieri arată acelaşi amestec de viguroasă fantazie şi de melancolie liniştită ca şi altădată. Dar scrisorile lui aveau un scop. Erau expresia unor anumite stări sufleteşti şi chiar când vorbea de trecut ca un patriarh, spiritul lui era stimulat de privirea celor care-l ascultau, de câinele lungit lângă el, de un pahar de vin.

Acum însă stă în faţa foii de hârtie şi trebue să refacă în gând tot drumul. De ce şi pentru cine? Pentru naţiune? Dar ce e naţiunea? Are ea un chip, un suflet? Când vorbea în faţa regelui sau a Reichstagului, îi era uşor să-şi descrie părţi din viaţa lui, pentrucă se adresa unor persoane bine definite. Dar ca să construiască o carte întreagă după un plan anumit şi pentru o mulţime de necunoscuţi îi lipeşte răbdarea, armonia şi renunţarea. Iată de ce până la urmă el şi-a intitulat cartea „Gândiri şi amintiri" putându-se reculege mai uşor sub această formă mai generală şi renunţând astfel la toate tranziţiile. Iată de ce această carte superbă pe care a lăsat-o Germanilor nu este o diademă nici chiar pentru fruntea lui, ci este mai degrabă o colecţie de pietre preţioase, abia legate una de alta, neîncrustate, dar bine şlefuite.

In cartea aceasta o caracteristică a stilului său atinge punctul culminant: frazele sunt condensate; Bismarck strânge în ele ceea ce alţii ar împrăştia

într'o jumătate de pagină. Totul e concentrat și lipsit cu desăvârșire de orice flori retorice. Iși ascunde sentimentele și chiar ura lui în dosul cauzei pe care o expune și astfel nu-i este greu să-și doboare dușmanul. Iși alege bine subiectul, îndepărtând orice critică ce i s'ar putea aduce, dar în același timp fără să se laude.

Valoarea istorică a acestei opere este egală cu aceea a memoriilor lui Napoleon, dar e mai mică decât aceea a comentariilor lui Cesar. Cercetătorii au relevat o mulțime de erori, care afară de una nu constitue nicio falșificare cu atât mai mult cu cât autorul nu are nicio pretenție de a fi perfect. Când vorbește de „lupta pentru cultură” el trece sub tăcere partea cea mai importantă; tot astfel în ce privește legea antisocialistă și politica economică. In pasagiile privitoare la aceste chestiuni se vorbește mai mult de Bismarck decât de chestiunile însile.

Dacă, spre deosebire de Marx, pentru Bismarck numai personalitățile sunt hotărîtoare în istorie, concepția aceasta eroică este cam știrbită de faptul că în descripțiile lui Bismarck nu vedem niciun alt personagiu afară de Augusta care să-l înfrunte.

Cei trei demoni care au străjuit leagănul lui Bismarck: mândria, îndrăzneala și ura îl fac pe bătrân să privească în urmă și să recunoască că sufletul lui e complicat. In cele opt sute de pagini ale amintirilor lui, el nu laudă pe nimeni. Profesori, superiori, prinți, deputați, colegi, subordonați, niciunul din ei nu e lăudat fără restricții. Bismarck face restricții chiar în cel privește pe Roon, cel mai credincios dintre toți. Scapă de aceasta numai câteva personagii secundare ca Stephan, Holstein, Schweringer. Dar când e însuflețit de ironie și ură el, n'are nicio șovăire. Scopul lui e să laude pe Wilhelm I comparându-l cu Wilhelm al II-lea. Dar chiar în laudele pe care le aduce bătrânului împărat se amestecă oarecare ciudă. In ce privește pe toți ceilalți dușmani mari

și mici felul în care îi tratează reiese foarte bine din pagina în care ponegrește pe un medic german complet necunoscut, care l-a îngrijit rău la Petersburg. De altfel răzbunarea asta după treizeci de ani nu-l distruge numai pe medic, ci lovește în Marea Ducesă, care i-a recomandat pe acest medic incapabil.

Bismarck a dictat lui Bucher până la moartea acestuia în anul 1892 tot materialul celor trei volume ale memoriilor, pe care apoi le-a modificat și le-a extins. Redactarea aceasta nu l-a pasionat niciodată. Adesea Schweringer, intrând la Bismarck, vede tabloul următor: „Bucher tăcut și morăcănos în fața unei coli de hârtie, cu creion și urechi ascuțite. Prințul, întins pe canapea, scufundat în ziare, fără să spună o vorbă. Asta dura câteodată câteva ceasuri și hârtia rămânea albă”. Câteodată medicul, un articol sau întrebările vreunui vizitator îi vin în ajutor și atunci Bismarck dictează câteva minute.

Bucher și mai puțin pasionat de lucru, dar cu mai multă memorie decât Bismarck, se plânge că bătrânul „povestește de mai multe ori același lucru și aproape întotdeauna altfel. Se oprește la pasagiile importante, se repetă și se contrazice. Are pretenția că n'a luat parte decât la lucruri care au reușit. După el toți sunt mici și numai el e mare. Așa de exemplu a spus că n'a trimis scrisoarea către Prim în 1870 până când i-am adus aminte că eu însumi am dat-o generalului la Madrid... Ar trebui să se mai gândească puțin și la istorie, la un testament pentru posteritate, dar el nu se gândește decât la prezent și vorbește numai pentru timpul de față”.

Fără documente și numai cu dorința de a se răzbuna pe o mulțime de oameni și de a se pune pe el în valoare, Bismarck se miră mereu de contradicția dintre părerile lui private și publice asupra puterii regale: „Dela 1847 am reprezentat mereu principiul monarhic și l-am ținut ridcat ca pe un drapel; am văzut trei regi goi, fapt care nu era în-

totdeauna în avantajul acestor înalte personagii. Să spun aceasta lumii întregi, ar fi împotriva principiului. Totuşi n'aş avea nici dreptul să tac din laşitate sau să spun contrariul". Până acum Bismarck n'a spus adevărul decât în culise. Acum, pentru prima oară, el trebue să-l spună la lumina rampei; aceasta e revanşa vieţii lui duble de mare comedian. Ciuda lui e mai tare decât părerile lui politice. El, înverşunatul regalist de odinioară, scrie faimosul capitol asupra lui Wilhelm al II-lea, care este o invectivă cumplită împotriva monarhiei. Bismarck ştia foarte bine ce face când dorea ca opera lui să fie publicată în întregime după moartea lui. Moştenitorii lui crezură de cuviinţă să se întemeieze pe oarecare aluzii verbale şi să apere pe împărat în loc să-şi apere părintele. Ei nu se mulţumiră numai să nu publice volumul al III-lea în 1898; ei luară apărarea împăratului chiar după fuga lui în 1918, se opusese la publicarea imediată şi sprijiniră procesul făcut de împărat editorului, în loc de a întrebuinţa toate mijloacele ca să pună în sfârşit, sub ochii naţiunii, testamentul părintelui lor.

IX

„Sunt dator să vorbesc. Datoria aceasta mi se impune ca un pistol îndreptat asupra mea. Am convingerea că patria cu politica ei actuală se află în faţa unei mocirle pe care e mai bine să o ocolească. Eu cunosc bine mocirla aceasta. Ceilalţi se înşeală asupra terenului; ar fi aproape o trădare din partea mea dacă aş tăcea. Scumpii mei prieteni vor ca eu să fiu un mort viu, bine ascuns, mut şi fără drept de a se mişca. Dar în retragerea mea eu pot încă să urmez să-mi servesc patria. In unele privinţe am acum mâinile mai libere. Pot fără piedici administrative să lucrez în străinătate la propaganda pentru

pace, singurul meu scop de douăzeci de ani".

Grija de a-şi desăvârşi opera apare în acelaşi timp cu duşmănia faţă de succesorul lui şi cu răzbunarea împotriva celor care l-au jignit. Bismarck în cei opt ani de exil câştigă din nou puterea asupra opiniei publice, putere pe care şi-o pierduse în ultimii zece ani de guvernare. Orice mijloc îi este bun. Când lansează în presă scrisori importante de-ale bătrânului împărat, el îşi ia toate precauţiile contra unui nou caz Arnim, prevenind pe confidenţii lui ca în caz de nevoie să spună că scrisorile au căzut în mâna vreunui invitat la Frederichsruh şi că acesta a copiat-o. Tot astfel el pretinde că scrisorile pe care le-a scris regele cu titlul privat sunt moralmente proprietatea lui. „Faptul că bruioanele se află în dosare, nu le dă niciun caracter oficial". El face deasemeni o mulţime de destăinuiri lui Harden, pe care l-a chemat după ce i-a citit articolele şi care rămâne confidentul lui timp de ani de zile.

Contrar celor ce s'ar putea crede, la început Bismarck n'are multe jurnale în care să poată scrie; cele mai multe ziare se tem să nu-şi dăuneze, având relaţii cu el. In primele luni el nu primeşte decât ziarişti străini. Numai „Hamburger Nachrichten" îi oferă coloanele şi devine astfel timp de ani de zile cel mai interesant ziar german. Bismarck publică aici multe articole, se interesează de directivele ziarului şi în curând foaia aceasta e considerată ca Monitorul oficial din Friederichsruh, mai ales că atacă pe oficiosul „Reichsanzeig".

După doi ani de exil un eveniment fundamental îl întâmpină pe Bismarck.

Concedierea lui îi atrăsese deja o parte din naţiune de care el se înstrăinase de mult. El publică împrejurările în care a fost concediat, aşa că în multe cercuri e compătimit. In primele şase zile el primeşte mai bine de şase mii de telegrame. Oraşul liber al Hamburgului face o primire strălucită nou-

lui său vecin. Când trecu cu trăsura pe străzile pavoazate un marinar englez veni lângă trăsură strigând: „I want to shoke hands with you", şi a fost atunci prima oară în viaţa lui când Bismarck a strâns mâna unui om din popor. Până atunci nu avusese un ţăran la masă. Acum el invită doi ţărani, care au venit dela Schönhausen să-l salute. Totuşi entuziasmul nu era general şi peste doi ani în Mai 1892, exilatul putea să spună: „M'am înşelat cu privire la poporul german. El nu poate să înţeleagă că ceea ce mă face să critic nu e nici supărarea, nici dorinţa de a mă răzbuna, nici chiar speranţa de a reveni la putere, ci grija faţă de viitorul imperiului".

Peste două săptămâni el n'ar mai fi vorbit astfel. L-a decis pe Herbert să se însoare cu o bogată moştenitoare austriacă. Nunta se va face la Viena. Bismarck solicită o audienţă la Frantz-Joseph şi acesta i-o acordă. Dar Wilhelm şi ai lui se tem de această vizită, pigmeii din Wilhelmstrasse intervin, ei adulmecă furtuna, fac gesturi disperate şi în sfârşit, împăratul Germaniei scrie împăratului Austriei: „Bismarck are intenţia de a veni la Viena la sfârşitul lunii ca să culeagă ovaţiile, pe care i le pregătesc admiratorii lui. Tu ştii că una din capodoperile lui a fost tratatul à double fond cu Rusia, tratat semnat fără ştirea ta şi pe care eu n'am mai vrut să-l înnoiesc. De când e la pensie, prinţul duce o luptă perfidă împotriva mea, cum şi împotriva lui Caprivi şi a miniştrilor mei. Intrebuinţează toate vicleniile şi toate mijloacele ca să facă lumea să creadă că eu vreau să mă împac cu el. Acum a imaginat această audienţă pe care ţi-o cere; e probabil cheia întregului său plan. Iată de ce ţi-aş fi recunoscător dacă nu mi-ai complica situaţia în ţara mea, privind pe acest supus rebel, înainte ca el să vină la mine să-şi ceară iertare".

Odată cu această scrisoare neruşinată, mai pleacă la Viena încă o scrisoare redactată de Holstein, semnată de Caprivi şi adresată ambasadorului Germaniei, prinţul Reuss: „In cazul când prinţul sau cineva din familia lui ar veni la Alteţa Voastră, vă rog să păstraţi cu el relaţii pur formale şi să nu acceptaţi invitaţia la nuntă. Aceste recomandaţii se adresează deasemenea personalului ambasadei. Adaug că Majestatea Sa nu va lua cunoştinţă de această căsătorie. Alteţa Voastră e rugată să facă cunoscut această comunicare contelui Kalnoky în chipul care i se va părea mai convenabil". Astfel Bismarck a fost arătat în chip oficial ca un om ce nu trebue primit, iar ministrul Austriac al Afacerilor Străine, a fost prevenit împotriva lui.

Primul gând al lui Bismarck când află, este să-l provoace pe Caprivi: „Imi alesesem deja martorii; am mâna încă foarte sigură; de altfel aş fi făcut exerciţii. Apoi m'am gândit că sunt ofiţer, că chestiunea va fi adusă în faţa unui juriu de onoare, compus din generali bătrâni şi că până la urmă tot n'aş fi putut să-l împuşc". Astfel încă odată, la vârsta de şaptezeci şi şapte de ani, uriaşul vrea să-şi apere numele, rangul şi onoarea cu armele în mână şi cu primejdia vieţii, aşa cum a făcut cu patruzeci de ani în urmă. Nu-l pune pe fiul său să se bată, ci vrea să împuşte el singur, frământat de dorinţa de a-şi sfârşi în chip tragic viaţa.

El face cum e mai cuminte. Spune unui intim că scrisoarea aceasta este o obrăznicie şi pune să se publice în ziarul lui o notiţă: „Mijloacele întrebuinţate pentru a sili pe împăratul Austriei să nu-l primească pe prinţ, deşi la început fusese dispus să-l primească, denotă un dispreţ atât de mare şi dăunează atât de mult situaţiei sociale a prinţului încât el ar trebui să se considere ca personaj jignit. Nu găsim nimic în viaţa prinţului Bismarck care să justifice o purtare atât de nevrednică".

Proectilul exploadează cu sgomot şi ţăndările lui sboară dincolo de frontiera germană.

Niciodată de când exista Prusia, un suveran nu izbutise să-şi răsvrătească atât de mult poporul împotriva lui. Chiar în 1848 revolta nu era îndreptată împotriva regelui. Acum jumătate din Germania e agitată. Chiar la Berlin când Bismarck şi cu fiul lui trec prin gară, mulţimea năvăleşte pe peron şi cere bătrânului să pronunţe un discurs. El însă refuză să vorbească. Planul lui de răzbunare e făcut. La Viena aristocraţimea îl evită. Ambasadorul anunţă că e bolnav în pat; soţia lui, o prinţesă Weimar, luptă cu curaj în favoarea celui jignit. In sfârşit, Herbert se căsătoreşte cu contesa Hoyos; acum zece ani el n'a putut să se căsătorească cu Elisabeta Hatzfeld din motive asemănătoare.

Bismarck în mijlocul duşmăniei generale se simte întinerit. Chiamă pe un redactor dela „Neue Freie Presse" şi îi dă un interview în care pentru prima oară de patruzeci şi patru de ani el atacă pe faţă guvernul. Odinioară el reproşează regelui laşitatea acestuia în faţa poporului; acum el reproşează guvernului prostia lui: „Austria a tras toate foloasele posibile din slăbiciunea şi incompetenţa negociatorilor noştri în ce priveşte tratatul comercial. Rezultatul este că la noi au ajuns acum pe primul plan oamenii, pe care altădată îi lăsam în umbră, tocmai pentrucă totul trebuia să fie schimbat. De altfel eu n'am absolut nicio obligaţie faţă de personalităţile care sunt acum la putere şi faţă de succesorul meu. Toate legăturile sunt rupte... Firul care ne leagă de Rusia s'a rupt. La Berlin autoritatea personală şi încrederea lipsesc".

La Berlin toţi încep să tremure. Văzând că nu pot să-l calomnieze pe Bismarck pe ascuns, toţi se hotărăsc să-l calomnieze pe faţă. Jurnalul oficial şi jurnalul lui Bismarck în faţa Germaniei agitate şi a Europei înveselite, încep acum un duel în care loviturile guvernului sunt parate, în timp ce cele ale adversarului nimeresc toate. Caprivi pune să se scrie următoarele:

„După câte ştim niciodată un om de stat plecând dela putere, nu s'a purtat astfel în nicio ţară din lume şi cu atât mai puţin în Germania. S'ar părea că prinţul Bismarck ţine cu orice preţ să primejduiască greaua conducere a carului statului, provocând neîncredere. Este aceasta patriotism? Amintirile sale încep să se tulbure în mod serios. Nimeni nu-şi poate da seama de răul pe care prinţul vrea să-l facă patriei sale".

A doua zi Bismarck cu abilitate se face că crede că articolul acesta a fost scris de redactorul ziarului şi cu ironică curtenie începe în ziarul lui să bată toba pe spatele guvernului: „E cu neputinţă ca nişte oameni atât de experimentaţi şi atât de bine crescuţi ca acei pe care îi avem astăzi, să fie autorii unui articol atât de obraznic şi de prostesc. Ar însemna să-i jignim dacă i-am crede capabili de aşa ceva. Prinţul Bismarck crede că impresia făcută de acest domn redactor Pinther, care se apucă să-i dea lecţie, este mai mult cronică. El ar fi foarte dispus să-l urmărească în justiţie şi nu s'ar sfii să dea carierii sale politice o încheiere dramatică".

Răspunsul acesta începe să potolească indignarea Germanilor şi să-i facă să zâmbească. Dar domnii dela Berlin şi-au pierdut orice calm. Ei îndrăznesc să primească lupta nu numai cu Bismarck, ci şi cu jumătatea naţiunii. Ei publică în „Reichsanzeiger" decretele din cauza cărora fusese concediat Bismarck. Acum, citind în ziar felul în care noul cancelar jigneşte pe fostul cancelar, orice german se înroşeşte de ruşine. La început sute de mii de oameni priviseră concedierea lui Bismarck ca un act îndrăzneţ dar liberator, şi toţi credeau că prin asta împăratul dă dovadă de geniu şi de tact. Acum toţi văd că această ultimă calitate îi lipseşte şi cele din urmă strigăte duşmănoase sunt acoperite de un val de simpatie, aşa cum niciun om, fără coroană şi fără uniformă n'a provocat până acum în Germania.

*

Bismarck a trebuit să ajungă la optzeci de ani pentru a cuceri poporul german. Ca deputat el este ostil poporului; ca ministru al Prusiei el combate poporul; în calitate de cancelar el este duşmanul Reichului; la el la moşie nu se înconjură decât cu oameni din clasa lui şi n'are niciun contact cu burghezia, nici chiar cu intelectuualii, cu industriaşii sau cu artiştii. Timp de şasezeci de ani el n'a avut legături decât cu oameni politici sau cu nobili. Abia în timpul celor două războaie şi acum de când s'a retras la moşie el şi-a dat seama de existenţa acestui popor, pentru a cărui prosperitate totuşi el a lucrat timp de treizeci de ani.

Astăzi toată lumea aleargă spre locurile pe unde trece bătrânul, în drumul lui dela Viena la Kissingen. Oraşele solicită cinstea de a-l primi şi tocmai provinciile pe care le-a bătut sau le-a oprimat, Saxonia şi statele din sudul Germaniei îi aduc acum cele mai mari omagii. Europa întreagă râde în momentul când guvernul prusian interzice oraşelor Halle şi Magdeburg să manifesteze pentru Bismarck şi în momentul în care muzica militară din Kolberg, gata să cânte, se retrage ca să nu sărbătorească pe marele duşman. Germania întreagă izbucneşte în hohote de râs citind ce s'a întâmplat la Iena.

Municipalitatea şi Universitatea, burghezi, ţărani de prin împrejurimi, profesori, femei, copii, toţi se îngrămădesc în piaţa mare a oraşului să-l vadă pe Bismarck. Rectorul primeşte pe Bismarck în casa lui Luther şi în clipa când ies, în piaţa aceasta în care cu optzeci de ani în urmă era bivuacul Francezilor, e adunată toată populaţia acestui mic oraş german, lângă mesele lungi încărcate cu vin şi bere. Pretutindeni cântece, orhestre, romantism, curiozitate, entuziasm. Bismarck se plimbă prin mulţime, îmbrăcat în negru, dominând cu statura lui pe toţi. Ţine câteva cuvântări simple şi fără nicio emfază. Apoi se întoarce către statuia lui Goetz von Berlichingen şi citează cuvintele pe care acesta, în piesa lui Goethe, le pronunţă în clipa în care vrea să doboare un om care l-a jignit: „Dacă tu n'ai semăna cu împăratul pe care îl respect chiar sub această înfăţişare murdară, te-aş ucide". Aplauze răsunătoare izbucnesc la auzul acestei fraze, pe care Bismarck a avut-o pe buze toată viaţa, apoi el închee: „Poţi fi credincios dinastiei, împăratului şi regelui şi să nu fii convins de înţelepciunea măsurilor pe care le iau reprezentanţii lui. Eu nu sunt convins şi chiar în viitor nu-mi voi ascunde de loc părerea".

Acesta e tonul cel mai potrivit ca să încânţi pe nişte Nemţi, care beau vin şi se veselesc într'o după amiază de vară. Imprejurul trăsurii care înaintează cu greu, sute de oameni încearcă să atingă această mână, pe care treizeci de ani au simţit-o cum îi apasă. Bătrânul întinde mâna tuturor. Pentru câteva ceasuri, poate chiar câteva săptămâni scepticismul lui înnăscut dispare şi el se întreabă dacă glasul acestui popor nu e mai adevărat şi mai adânc decât acel al clasei lui, care i-a invidiat puterea, l-a trădat şi l-a răsturnat. In mijlocul acestor recepţii, banchete şi retrageri cu torţe, care fac din călătoria lui în Germania de Sud un drum triumfal, Bismarck în faţa acestei sincerităţi şi acestei simpatii se întreabă tot mai mult dacă n'ar fi trebuit să acorde o mai mare putere unui astfel de popor. Târziu de tot şi numai pentrucă e victima unei nedreptăţi personale, Bismarck vede greşala pe care a făcut-o şi în discursurile pe care le adresează poporului în primării, în berării, de pe balcoanele caselor şi în pieţele publice, dela Dresda la München bătrânul rosteşte avertizări târzii:

„Monarhia constituţională sub care trăim, e caracterizată prin cooperarea dintre voinţa monarhului şi convingerea poporului guvernat. Poate că am contribuit şi eu fără să ştiu la mişcarea influenţii parla-

mentului până la nivelul la care se găseşte acum. N'aş dori să rămâe astfel multă vreme. Aş vrea să văd în parlament o majoritate durabilă; fără aceasta el nu va avea niciodată autoritatea de care are nevoie. Datoria reprezentanţilor poporului este să critice, să controleze şi să avertizeze guvernul şi în anumite cazuri să-l călăuzească. Atât timp cât Reichstagul nu va fi astfel, nu voi avea încredere în durata şi în solidaritatea desvoltării noastre naţionale. Odinioară mă sileam să măresc sentimentele monarhice ale poporului. Pe atunci curţile şi lumea oficială mă sărbătoreau, iar poporul voia să mă bată cu pietre. Astăzi poporul mă aclamă, în timp ce ceilalţi se feresc din calea mea. Este cred ceea ce se numeşte ironia soartei".

In chipul acesta elegant el înfruntă întorsătura cea mai grea a vieţii lui atunci când are în faţa lui mii de oameni. Intr'adevăr, ironia aceasta e tragică. El ştie asta şi tocmai schimbarea asta târzie îl nelinişteşte. Toată viaţa lui el avusese o concepţie absolutistă a statului. Nu făcea asta din dorinţa de a străluci (când dispreţuieşti atât de mult oamenii, eşti lipsit de vanitate), n'o făcea nici pentrucă puterea nu se putea menţine decât cu sprijin de sus. Adevăratul motiv al vrăjmăşii lui Bismarck faţă de popor stătea în faptul că acest om ca spirit se simţea un geniu autohton, în timp ce prin naştere el se vedea obligat să aparţină clasei de sus. El nu voia să domnească decât cu ea pentru că era a lui, deşi clasa aceasta nu i se părea deloc lipsită de păcate. Temelia statului i se părea că o formează regele şi nobilii. A da poporului aceleaşi drepturi, însemna să facă involuntar concesii spiritului unor întunecate vremuri viitoare. Principiul lui fundamental era să slăbească parlamentul şi să-l aplece sub puterea regală. Acest lucru l-a făcut Bismarck în cursul guvernării lui.

Insă regalitatea puternică de care el vorbea cu mândrie în Landtag şi în Reichstag nu era în realitate decât o putere fictivă, ca şi regalitatea engleză, pe care Bismarck n'o admitea. Deosebirea era că în Germania înfăţişarea ei exterioară nu era poporul ci cancelarul. El ştia ce decepţii însemna asta pentru popor şi nu lăsa să se vadă că împăratul şi cancelarul jucau rolul de dictatori. Imperiul era imperiul lui. El singur putea să dea ordin şi numai în aceste condiţii el putea fi mulţumit de opera lui. Şi atunci se întâmplă ceva, care părea cu neputinţă. Regalitatea aceasta, a cărei forţă el o proclamase în timpul celor treizeci de ani de luptă cu reprezentanţii poporului, luă deodată o altă înfăţişare; ea apăru în toată puterea ei şi îşi răsturnă stăpânul. El rămase un moment izolat, departe de rege şi lângă popor.

Când poporul se ridică pentru el, Bismarck, bătrân acum, recunoaşte că a făcut o greşeală de calcul şi trece de partea poporului cu aceeaşi pasiune firească cu care mai înainte sprijinise regalitatea. Era cea mai mare concesie pentru el ca să mărturisească concetăţenilor lui şi Europei: „Poate că am contribuit şi eu fără să ştiu la mişcarea influenţii parlamentului până la nivelul la care se găseşte acum".

Artiştii din München dădură o serbare în onoarea lui Bismarck. Lenbach trebuia să ridice în cinstea sărbătoritului un pocal enorm plin cu bere de München, dar când îl luă în mână îl găsise prea greu şi de frică să nu-l lase să cadă, îl puse la loc pe masă. El spuse atunci cu un ton inspirat, care făcu pe toată lumea să se cutremure: „Cine nu poate să-l ţină, îl dă la o parte". Formula pictorului rezuma conflictul. Şi Bismarck spunea în timpul călătoriei lui: „Când mă apropii de o gară şi aud strigătele şi cântecele mulţimii care mă aşteaptă, inima mea tresare de bucurie la gândul că Germania nu m'a uitat".

X

Oroscopul lui Bismarck îi confirmă caracterul, cum i-l confirmă şi scrisul. S'a născut în zodia leului, semn de putere. Soarele fiind în acelaşi timp şi în zodia berbecului, asta înseamnă curaj şi cum stă şi sub înrurirea lui Marte, asta înseamnă încă odată curaj. Cum soarele stă şi în opunere cu Uranus, asta înseamnă o misiune de îndeplinit. Bismarck stă astfel sub cele trei semne ale focului. Scrisul lui denotă mai mult inteligenţă decât imaginaţie; indică voinţă, forţă, conştiinţa valorii lui, dar în acelaşi timp şi stăpânire de sine. E un scris mândru, îndărătnic, lipsit de convenţional, deşi ordonat, plin de surprize, ceea ce arată o fire nervoasă. Trăsăturile sunt mari, totuşi fără afectare. Pe la vârsta de patruzeci şi cinci de ani, scrisul e cel mai regulat, fără emfază şi fără exces. La bătrâneţe e ceva mai mlădios, mai generos. E semnificativ că în cincizeci de ani scrisul lui Bismarck nu variază; exact ca şi caracterul lui.

Bătrânul a rămas un luptător înainte de toate. Când Kayserling îi spune că trebue să se silească să devină o personalitate armonioasă, Bismarck îi răspunde mândru: „De ce trebue să fiu o fire armonioasă?" Când împlineşte optzeci de ani, lumea s'ar aştepta să găsească un bătrân liniştit, dar îl aude strigând din balconul castelului: „In natură viaţa nu-i decât o luptă. Uitaţi-vă la plante. şi la păsări ca şi la insecte, la păsările de pradă, ca şi la oameni, nu există viaţă fără luptă". Este ales în Reichstag şi spune foarte serios: „Vreau să mă duc să văd ce mutră vor face cei de pe banca ministerială când o să mă vadă intrând. Sunt ca o picătură de apă tare care descompune tot, când cad într'o desbatere". Când cineva vorbeşte de mulţumirea sufletească, el spune: „Vă puteţi închipui ceva mai nenorocit decât domnia mi-

lenară a unei mulţumiri generale, care ucide ambiţia, paralizează progresul şi duce la o stagnare morală?"

Creştinismul lui era de mult o simplă formă; acum a dispărut cu desăvârşire. La sfârşitul ca şi la începutul vieţii lui, el nu mai are decât un scepticism, pe care îl transformă câteodată într'un fel de misticism păgân. Kayserling, prietenul din copilărie şi singurul care şi-a putut îngădui să-l întrebe despre aceasta, scrie după ultima oară când l-a văzut: „Pietatea lui pare să fi suferit un flux şi un reflux. Cu vârsta, instinctele lui erotice se potoliră şi odată cu ele poate şi aspiraţia lui către un Dumnezeu cu sentimente umane. Asta explică foarte bine legătura dintre dragoste şi religie". Tot Kayserling ne raportează această ultimă mărturisire a lui Bismarck: „Din nefericire în cursul luptelor din ultimii zece ani, m'am îndepărtat de Dumnezeu şi acum tocmai în această epocă grea a vieţii mele simt cu durere această îndepărtare".

Când începe să vorbească de religie, bătrâna şi evlavioasa lui soţie, începe să aibă oarecare frică. In faţa unui invitat Bismarck spune odată: „Aş vrea să ştiu dacă dualismul, care se impune întregii noastre existenţe, se întinde până la fiinţa supremă. La noi totul e împărţit în două, omul se compune dintr'un suflet şi dintr'un corp. Statul din guvern şi reprezentanţii poporului şi existenţa omenirii întregi se întemeiază pe legăturile reciproce dintre bărbat şi femeie. Dualismul acesta se întinde chiar la popoare întregi. Fără a vrea să hulesc pe Dumnezeu aş fi fericit să ştiu dacă Dumnezeu are şi el lângă dânsul o fiinţă care să-l completeze aşa cum femeia ne completează pe noi".

Joahnna îi aminteşte timid de Sfânta Treime. Dar el o respinge, spunând că e incomprehensibilă şi apoi întreabă foarte serios: „Dacă între noi şi Dumnezeu nu există trepte şi mă întreb dacă Dumnezeu n'are la dispoziţie fiinţe pe care să se poată bizui pentru

a-şi administra nemăsuratul lui impeiru cosmic. Când văd de exemplu din ziare cât de prost merg treburile la noi şi cât de nedrept sunt împărţite nefericirea şi fericirea, mă întreb mereu dacă nu cumva am căpătat pentru micul nostru pământ vreun cancelar care nu execută întotdeauna intenţiile lui Dumnezeu".

Acestea sunt ultimile scântei dogmatice care mai pâlpâe în naturalismul lui Bismarck înainte de a se stinge. In ochii lui lumea nu e decât un mare stat. Obligat fiind să considere pe monarhul suprem ca desăvârşit, el imaginează lumea condusă de un cancelar, care interpretează rău legile şi le aplică greşit. La adânci bătrâneţe el se întoarce în chip hotărît spre mitologia germană, pe care în taină n'a părăsit-o niciodată. In momentele lui de îndârjire Bismarck nu vrea să audă vorbindu-se de frica de Dumnezeu tocmai din cauza acestei frici. El spune că în regiunile tropicale, soarele este adorat din cauza forţei lui şi a primejdiilor pe care le înfăţişează. Germanii venerează trăsnetul şi fulgerul din motive analoage şi el adaogă cu dispreţ: „Şi aici se vede că oamenii nu sunt decât nişte câini; ei iubesc şi onorează numai pe acela de care se tem".

El spune unui consul, care povesteşte cum a scăpat din mâna Negrilor: „Toţi suntem în mâna lui Dumnezeu şi într'un caz ca acesta cea mai bună consolaţie e un revolver bun; cel puţin aşa nu eşti obligat să călătoreşti singur".

Totuşi, cu cât îmbătrâneşte cu atât superstiţia lui creşte: „Sunt foarte atent la anumite semne ale naturii mute, căci ea este adesea mai înţeleaptă decât noi". El pomeneşte din nou de socoteala lui cabalistică; după cursul vieţii lui el îşi calculează data morţii şi cum aceasta n'a avut loc în 1883 el prezice că va fi în 1898. „Sunt atâtea lucruri neexplicabile: lumina, un copac, propria noastră viaţă; de ce n'ar fi şi lucruri care să depăşească înţelegerea noastră logică? Montaigne a spus să i se scrie pe mormânt: Poate. Aş

vrea să se scrie pe mormântul meu: Vom vedea".

Crede oare Bismarck în stabilitatea operei lui? Renumele poporului lui nu-l ademeneşte, gloria nu l-a orbit niciodată. Ce gândeşte el oare când vice regele Chinei vine să-l întrebe ce atitudine trebue să aibă faţă de intrigile dela curtea din Peking, sau atunci când Arabii îi scriu că numele lui e foarte cunoscut la ei, deoarece Bi-smarck în limba lor înseamnă tragere repede, faptă îndrăzneaţă. Dar Germanii? „Ei sunt mici şi mărginiţi, niciunul nu lucrează pentru toţi şi fiecare pentru sine. Noi ne-am purtat întotdeauna foarte rău unii cu alţii şi am fost prea împăciuitori cu străinii... Nu dorm noaptea la gândul că vor fărâmiţa clădirea aceasta, pe care am ridicat-o piatră cu piatră". Frământat astfel de vechea lui teamă de desbinare a naţiunii şi de neîncrederea în împăratul actual, Bismarck priveşte din ce în ce mai îngrijat viitorul.

La aniversarea lui, toate popoarele de rasă germană îi trimit omagii. Numai vechiul lui duşman Reichstagul îl dispreţueşte şi nu-i trimete nicio urare. De pe balconul lui el vorbeşte tineretului: „Nu vă grăbiţi să criticaţi. Primiţi cu bucurie ceea ce Dumnezeu v'a dat şi ceea ce noi am izbutit să salvăm în ciuda ameninţărilor celorlalţi Europeni, şi aceasta n'a fost întotdeauna aşa de uşor". In clipa aceasta solemnă el îşi ascunde grija; păstrează mereu stilul seducător al unei mâini elegante, care aplanează dificultăţi.

Aşa dar el vede viitorul într'o lumină tulbure. De trecut el nu se teme. Când se publică memorii sau scrisori în care e vorba de el, se simte stimulat. O bancă a răscumpărat scrisorile lui către Manteuffel. Bismarck spune: „Nu-mi mai aduc aminte de loc ce conţin aceste scrisori; de altfel nu cred că am scris vreodată vreo scrisoare pe care m'aş teme s'o văd publicată". Aceasta e adevărat căci el n'a vrut niciodată să-şi ascundă schimbările lui de păreri şi de partid şi niciodată n'a vrut să se sprijine pe principii.

Ii place să citească scrisorile lui Roon în care e vorba de el şi care se publică tocmai în epoca asta. Bismarck poate astfel să parcurgă istoria fiind propriul lui spion. Colecţionează şi caricaturi de-ale lui şi citeşte cu plăcere musafirilor descripţii în care e vorba de gura lui sarcastică, de ochii lui răi şi de sprâncenele lui încruntate. Când i se aduce macheta unei statui care îl înfăţişează ca student, se uită la ea cu multă atenţie şi semnalează o greşală: buza lui inferioară a fost întotdeauna mai groasă, ceea ce e semn de perseverenţă şi numai buza de sus mai subţire indică ambiţia.

Când îi lipsesc motive palpabile de ceartă sau de sarcasm, sau atunci când e singur şi i se pare că aude în depărtare tumultul vieţii lui trecute, el nu se laudă niciodată că ar fi avut o prevedere genială, ci mai degrabă se înspăimântă de îndrăzneala lui şi spune: „In fond toată viaţa eu am speculat cu bani care nu erau ai mei şi nu puteam niciodată să spun mai dinainte cu certitudine că proectele mele vor reuşi. Felul acesta de a proceda cu un capital care nu era al meu, m'a apăsat întotdeauna cu o grea răspundere. Chiar şi acum sunt nopţi când nu pot dormi la gândul că totul ar fi putut ieşi şi altfel".

Sufletul lui se întunecă repede în timpul ultimei boli a Johannei. Ar vrea să moară în acelaşi timp cu ea. „N'aş vrea să plec înaintea ei, dar când ea va pleca, eu nu voi mai vrea să rămân". O aduce la Varzin, unde ea mai rămâne câtva timp chinuită de astmă. După moartea fratelui lui, el scrie surorii lui aceste rânduri emoţionante: „Nu vreau să-mi arăt mâhnirea faţă de Johanna, ca să nu o îndurerez şi mai mult. Puterile îi sunt slăbite. Azi am primit veşti triste dela bietul Bill, care are iarăşi un acces de gută... Altădată eram întotdeauna vesel la gândul că plec la Varzin. Astăzi dacă n'ar fi Johanna nu cred că m'aş mai duce acolo. Aş vrea să stau acum într'un loc, care să ştiu că n'am să-l mai părăsesc

decât în sicriu. Caut singurătatea. Unicul tău frate, cam obosit de viaţă, dar supus lui Dumnezeu, von Bismarck".

In toamnă soţia lui moare la şaptezeci de ani trecuţi. In ajun, seara stătuse cu ea la masă şi a doua zi dimineaţa, intrând în camera ei, o găsi adormită pentru totdeauna. Bismarck la căpătâiul ei plânge ca un copil. I s'a luat ceea ce nu mai poate fi înlocuit. In seara aceleiaşi zile, el compară sfârşitul puterii lui cu moartea soţiei: „Este o încheiere mult mai însemnată decât aceea din 1890 şi care schimbă şi mai mult înfăţişarea vieţii mele. Dacă aş mai fi în slujbă, aş lucra cu îndârjire; dar mângâierea asta n'o mai pot avea". A doua zi smulge un trandafir alb dintr'o cunună, se duce în bibiliotecă, scoate un volum de poezii germane şi spune: „Poate că asta îmi va schimba gândurile".

Dar locul Johannei rămâne gol. Nimeni nu va mai înlocui pentru el privirea ei calmă şi credincioasă, în care Bismarck putea oricând să se scufunde când voia pentru câteva clipe să-şi uite luptele şi umilinţele. Intreabă pe sora lui de ce stă atât de departe de el. „Acelaşi lucru e şi cu fiii mei, care şi-au căutat neatârnarea departe de casa părintească. Maria mă iubeşte mult, dar nu vine decât din când în când... Nu-mi mai rămăsese decât Johanna, vorbele ei, grija veşnică de sănătatea ei, recunoştinţa pe care i-o arătam de patruzeci şi opt de ani. Acum în jurul meu e singurătate şi gol. Mă mustru mereu, pentrucă mă găsesc ingrat faţă de poporul, care-mi arată dragostea şi recunoaşte serviciile, pe care i le-am adus, dar patru ani de zile m'am bucurat de asta, numai pentrucă şi ea se bucura cu mine. Astăzi flacăra asta s'a stins în mine şi să sperăm că nu pentru totdeauna, dacă Dumnezeu mai mă lasă să trăiesc... Iartă-mi tânguirile, dragă soră, căci nu vor mai dura multă vreme".

In singurătatea lui, Bismarck îşi aduce aminte de

cea mai îndepărtată copilărie şi începe să povestească deodată lucruri de care n'a vorbit niciodată: „Aveam şase ani când am auzit de moartea lui Napoleon. Vestea o aduse un magnetizor, care o îngrijea pe mama. Mi-aduc aminte că a spus o poezie italiană, care începea cu: egli fu — a fost". Spre sfârşitul vieţii lui începutul secolului îi apare şi vorbeşte de trecut, ca şi cum prin poezia lui Manzoni şi-ar spune lui însuşi: „a fost". Într'o zi şi-aduce aminte de Kniephof şi scrie cumnatului lui:

„Dragă Oscar, suntem amândoi atât de bătrâni acuma încât nu vom mai trăi multă vreme. N'am putea oare să ne mai vedem odată şi să mai vorbim odată înainte de plecare. Sunt acum şasezeci şi şase sau şasezeci şi şapte de ani de când am băut împreună la şcoală cele dintâi sticle de bere. Eram pe scară lângă a treia superioară. N'ar fi bine să le bem acum pe cele din urmă înainte de a fi prea târziu. Aş vrea să-ţi mai aud încăodată glasul înainte de... Când vei pleca din Berlin, vei lua probabil trenul. Ce-ar fi să te urci în trenul de Hamburg în loc de cel Stettin". Din cauza unei pete de cerneală scrisoarea asta rămâne câteva zile pe masă şi abia după aceea o trimete. Bismarck, părăsit de toţi, vrea să se întâlnească acum cu un om pe care în fond l-a lăsat în părăsire toată viaţa. El vrea să mai audă încăodată un glas prietenesc, şi copiii lui sunt departe. Dar chiar acum el rămâne realist, numără anii, indică în ce loc anume al şcolii s'a petrecut cutare lucru. Dar simţim că nu mai râde.

Spiritul lui a adormit oare? A uitat el imperiul? Nu. N'a uitat, după cum n'a uitat nici duşmanii care guvernează. In toamna lui 1896 el vede consecinţele stricării tratatului cu Rusia. Ţarul e la Paris—Franţa e bucuroasă că-l primeşte. Ziarele germane spun că aceasta e din vina lui Bismarck. Atunci bătrânul clocoteşte de mânie şi pentrucă ştie cine sunt acei care n'au ţinut seamă de avertizările lui, el nu vrea ca fiind încă în viaţă să fie privit ca un distrugător.

Trage spada încăodată şi dă lovituri mortale, arătând poporului german pe acei care poartă răspunderea izolării Germaniei. El pune să se scrie în ziarul său:

„Până în 1890 cele două imperii erau de acord să rămână într'o neutralitate binevoitoare în cazul când unul din ele ar fi fost atacat. La plecarea prinţului Bismarck acordul acesta n'a mai fost înnoit şi, dacă suntem bine informaţi despre ceea ce s'a petrecut atunci la Berlin, n'a fost Rusia care s'a opus din cauza schimbării Cancelarului, ci contele Caprivi, care a împiedicat prelungirea tratatului, deşi Rusia era dispusă să-l prelungească... De aici Marxieza la Kronstadt. Prima apropiere între imperiul ţarului şi republica franceză a fost după părerea noastră provocată exclusiv de greşelile politice ale lui Caprivi".

Europa ciuleşte urechile şi Germanii murmură. Bătrânul luptător nu putea să rănească mai grav pe împărat. „Reichsanzeiger" răspunde încurcat.

„Chestiuni diplomatice ca aceea despre care e vorba constitue foarte grave secrete de stat. A le păstra cu grijă este o datorie internaţională a cărei călcare ar aduce prejudicii intereselor statului". Alţii pomenesc de înaltă trădare, de închisoare, de muncă silnică. Wilhelm telegrafiază triumfător lui Frantz-Joseph: „Vei înţelege acum de ce l-am concediat pe prinţ".

Şi totuşi acelaşi Wilhelm, în vara următoare, trimite pe Tirpitz la Bismarck, ca să-i smulgă un cuvânt bun cu privire la flotă. Bismarck rămâne insensibil şi în loc de aceasta vorbeşte de împărat „atât de necruţător, încât Tirpitz îşi arată uniforma". Bismarck îi spune la sfârşit: „Spuneţi împăratului că singura mea dorinţă e să rămân singur şi să mor în linişte. Dar tânărul suveran nu-l lasă singur, cu toate vorbele jignitoare care-i ajung la ureche. El se simte mereu atras de bătrânul vrăjitor şi cu şase luni înainte de moartea lui Bismarck, el îl vizitează din nou pe acesta, fără a fi invitat, cu o suită numeroasă.

Bătrânul stă la uşă în fotoliul lui cu roate şi priveşte pe toţi cum trec prin faţa lui. Când Lucanus îi întinde mâna cu care altădată îi dăduse acceptarea demisiei, Bismarck rămâne nemişcat „ca o statue. Niciun muşchiu al feţii lui nu tresare, priveşte în gol, în timp ce în faţa lui Lucanus, încurcat dă din mâini şi din picioare, până când înţelegând se îndepărtează". La masă Bismarck se gândeşte cum ar putea să mai dea încă odată un sfat musafirului lui, adversarul lui pe care nu-l va mai vedea. El îşi uită pentru o clipă mândria şi pentru prima oară în şapte ani, el vorbeşte împăratului de politica mondială. Suveranul răspunde printr'o glumă. Bismarck mai încearcă odată. Incă o glumă. Insăşi generalii curţii se înfioară şi tânărul Moltke şopteşte: e teribil".

Bismarck atunci devine profet. El simte că vremea trece, că viaţa lui e sfârşită şi că niciodată nu va mai sta lângă tânărul acesta, care i-a răpit imperiul şi opera. Bismarck simte că într'o zi, împăratul îşi va pierde ţara şi coroana. Trebue să-i spună aceasta; poate că glasul unui muribund îl va mişca. Şi atunci deodată Bismarck spune: „aşa ca în trecut", totuşi destul de tare ca să audă toţi: „Majestate, atât cât veţi avea pe aceşti ofiţeri în jurul Vostru, veţi putea să vă îngăduiţi orice. Dar dacă într'o zi nu-i veţi mai avea, atunci lucrurile se vor schimba cu totul". Impăratul nu ia seama la ce spune, continuă să glumească şi pleacă. Faţă de intimii lui, bătrânul nu-şi cruţă avertizările şi proorocirile:

„Dacă guvernul ştie cum să se poarte, va putea evita războiul; dar dacă nu ştie, războiul va putea dura şi şapte ani. Războaiele viitorului se va face cu artileria; la nevoie trupele se pot înlocui cu altele, dar tunurile trebue să le torni în timp de pace... In Rusia republica e poate mai apropiată decât se crede. In lupta dintre muncă şi capital, munca a avut cele mai multe victorii şi va fi astfel pretutindeni unde lucrătorul are drept de vot. Când se va da ultima

luptă, victoria definitivă va fi de partea lucrătorilor".

Avertizările pe care le dă Germaniei sunt tot atât de îndrăzneţe, căci luciditatea lui îl face chiar să se acuze pe el însuşi „Poate că regretabila lipsă de demnitate, care se vede în Germania, îşi are cauza în felul în care eu mi-am făcut datoria. Poate că din pricina asta vedem acum desvoltându-se tipul ambiţiosului şi al linguşitorului, chiar cu preţul respectului de sine însuşi. Totul atârnă de felul în care Reichstagul se va întări; dar aceasta nu poate avea loc decât dacă se vor alege oameni absolut independenţi. Deocamdată reuşesc numai acei care ştiu să se târască mai bine. Dacă aceasta continuă, viitorul va fi tulbure. Sunt de părere că criza va fi cu atât mai primejdioasă cu cât se va produce mai târziu. Intotdeauna mi-a plăcut mai bine să nu ascult de nimeni decât să comand altora: aşa dar cum vedeţi concepţia mea era republicană... Se poate ca Dumnezeu să hărăzească Germaniei încă o perioadă de ruină urmată de o nouă eră de glorie: dar aceasta va fi întemeiată atunci pe republică".

XI

Bismarck e om al pădurii şi pădurea e ultima lui locuinţă. Soţia şi prietenii au murit. Câinii şi caii pe care îi iubea, nu mai sunt. El nu se gândeşte nici la copii, nici la nepoţi. Nu se mai gândeşte la putere. Chiar ciuda neputinţii lui a dispărut. Picioarele şi mâinile îl dor; bătrâneţea le roade. El care la optzeci de ani fermeca încă pe toată lumea cu poveştile lui, acum nu mai vorbeşte, bea tot mai puţin, stând mereu în fotoliu şi ascultând ce vorbesc cei tineri. La masă nu mai e decât propria lui umbră.

Totuşi în ultimii ani, pădurea păstrează încă pentru el o mare atracţie. La optzeci şi trei de ani Bismarck se plimbă încă prin pădure în fotoliul lui

cu roate. „Un singur refugiu mai am: pădurea”. Câmpul nu-l interesează; ceea ce-l atrage sunt brazii pe care i-a plantat cu atâţia ani în urmă, apoi plantaţiile noi, în sfârşit, părţile cele mai bătrâne în care foşnesc copaci centenari. Când aude graurii în dosul casei, el spune: „Astăzi ţin o adunare populară, probabil pentrucă se apropie primăvara”. Seara îi aşteaptă să vie deasupra băncii pe care stă. Cunoaşte pe fiecare dintre ei: „Sunt deabia cinci, dar trebue să fie şapte. Căpetenia lor vine cea din urmă. Au să adoarmă, apoi au să se trezească şi n'au nicio durere”. Apoi se lasă purtat până la iaz şi se întreabă cum s'ar putea evita veşnicul războiu între lebede, raţe şi şobolani. Când un musafir vrea să iasă cu joben, Bismarck îi dă pălăria lui moale, spunându-i: „Scutiţi-mi copacii de această privelişte'”.

Intr'adevăr, el îşi iubeşte mai mult copacii decât musafirii. Da, Bismarck îşi iubeşte copacii mai mult decât Germania. Sunt nişte strămoşi, a spus el odată. Acuma chiar el ar vrea să-şi facă din ei un loc de odihnă. A descoperit doi brazi uriaşi şi-i arată, spunând: „Aş vrea să mă odihnesc colo sus în vârful copacilor, să mă las desmierdat de razele soarelui şi de suflarea vântului. Gândul la cutia aceea strâmtă în care va trebui să stau mă îngrozeşte”. El vorbeşte apoi de vechii Germani şi de Indieni, care-şi atârnau morţii de vârful copacilor. Totuşi el ştie bine care-i va fi mormântul. In mauzoleu princiar, pe care epitaful e gravat de pe acum; dar bătrânul lui suflet e cu uriaşii pădurii. Dacă ar fi după voia lui, el n'ar avea nevoie nici de inscripţii, nici de epitaf, nici de mormânt. El ar vrea vântul şi soarele.

Bismarck sfârşeşte deci aşa cum a început: ca un panteist, ca un păgân, ca un adevărat revoluţionar. Toate vorbele lui în intimitate dovedesc aceasta. Totuşi şi acum, ca şi altă dată el acceptă cultul Dumnezeului creştinesc. Mormântul lui va fi un mormânt de nobil, pe piatră-i se va grava blazonul şi în epitaf

se va spune că a fost credincios slujitor al regelui, el care n'a putut niciodată să fie în slujba cuiva şi care a poruncit timp de patruzeci de ani. De ce şi-a părăsit el pădurile, în care era singur cu lumina şi cu Dumnezeu, rege pe pământurile lui? De ce şi-a lăsat el ţăranii, vânatul, stejarii centenari sub care alerga când era copil, pe care-i contempla în adolescenţă, la umbra cărora, ca om de stat, venea să se odihnească, şi pe care acum la bătrâneţe îi ascultă cum foşnesc? Ce a câştigat inima lui din această călătorie?

Mulţumire, nu. Dezamăgit, constrâns să renunţe, marele bătrân caută zadarnic să-şi amintească clipele în care activitatea lui l-a fericit într'adevăr. Nicio glorie, nicio splendoare nu l-a îmbătat şi nicio victorie nu l-a îmbătat; abia dacă răzbunarea l-a mulţumit câteodată. El îşi vede opera primejduită de prostia succesorilor, sdruncinată de uşurinţa lor, şubrezită în pragul noului veac. Tot ce a construit se va clătina. Tot ce a crezut că e sigur va fi pus la îndoială. Mai ales concepţia lui despre stat va fi adânc ştirbită, pentrucă regele nu va mai fi puterea supremă şi poporul nu va mai fi de dispreţuit. Plimbându-se în tăcere pe drumurile pădurii, pe care altădată mergea călare, şi acum în trăsură, el se simte dat la o parte din cursul vremii şi nici astăzi nu găseşte răspuns la întrebările pe care şi le punea cu nihilismul lui din tinereţe.

Treizeci de ani după moartea lui, Germanii stau în faţa mormântului lui şi îşi apleacă steagurile. Opera lui a fost atât de simplă şi de puternică încât a supravieţuit proorocirilor lui. Toţi prinţii germani, care slujeau de temelie imperiului, au dispărut în umbră. Niciunul din ei n'a tras sabia când prinţul dela Frederichsruh ar fi tras-o chiar la optzeci de ani. Şi totuşi imperiul s'a menţinut în mijlocul rătăcirilor Europei. Diferitele populaţii, care nu fuseseră consultate, seminţiile de Germani, care stătuseră o mie de ani desbinate şi cărora abia li se îngăduise să-şi

dea consimţământul, au rămas trainic unite în timpul cutremurului, au supravieţuit schimbărilor de regim şi-au pierdut regii, dar nu şi-au pierdut unitatea.

Germania trăeşte. Prinţii au părăsit-o la primejdie, însă poporul, pe care Bismarck l-a preţuit prea târziu, s'a ţinut dârz şi a salvat opera lui Bismarck.

— SFÂRŞIT —